

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

PAP JÓZSEF: HUNYÓCSKA (VERSCIKLUS)
TOLNAI OTTÓ ÉS VARGA ZOLTÁN NOVELLÁI
RAJCSÁN ISTVÁN: A NACIONALIZMUS MAI FORRÁSAI
ÉS GYÖKEREI, VALAMINT MEGNYILVÁNULÁSI FORMÁI
VAJDASÁG SZAT-BAN
SZEKERES LÁSZLÓ ÉS NADA KLAIC RÉGÉSZETI ÍRÁSAI
BORI IMRE TANULMÁNYA A SZIMBOLISTA TÓTH
ÁRPÁDRÓL
VÉKÁS JÁNOS INTERJÚJA KOMÁROMI JÓZSEF
SÁNDORRAL
CSUKA ZOLTÁN LEVELEIBŐL

KÖNYV-
SZÍNI-
TÉVÉ- KRITIKA
RÁDIÓ-
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1986

Április

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

L. évfolyam

SZERKESZTŐTANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, dr. Bányai János, Blahó József, Bordás Győző, dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán, Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szelei István és Vicsek Károly

A Szerkesztőtanács elnöke: dr. Pap József

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Pap József:</i> Hunyócska (<i>versciklus</i>)	465
<i>Tolnai Ottó:</i> Két áruház-novella	476
<i>Varga Zoltán:</i> Kivégzésem pillanatai (<i>novella</i>)	488
<i>Tóth Bubora István:</i> Emlékezéseim (IV.)	495

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Rajcsán István:</i> A nacionalizmus mai forrásai és gyökerei, valamint megnyilvánulási formái Vajdaság SZAT-ban (<i>tanulmány</i>)	505
<i>Szekeres László:</i> Adalékok a Kis-római-sánc kérdéséhez	518
<i>Nada Klaić:</i> Védelmi rendszerek az őskortól a középkorig	528
<i>Bela Duranci:</i> Vajdaság képzőművészete (IV.)	538
<i>Bori Imre:</i> Fekete rózsák kertjében (A szimbolista Tóth Árpád)	553

HUNYÓCSKA

*P. J. szemérmes és szenvedelmes
verssorai H. Ilonához 1936-ból*

P A P J Ó Z S E F

I

HUNYÓCSKA

Százig számoltam.
Indulok. Meglátod, Ilona,
egyből megtalállak.
Meglátod, Ilona.

Rejtőzz árnyékba.
Elbújhatsz akárhol, Ilona —
csukott szemmel látlak.
Akarhol Ilona.

II

ÉNEKKÓRUSBAN

Észrevétlenül
oldom ki fekete copfodból
a piros pántlikát.
Mert mögötted állok.

Azt énekeljük:
 „Na planincah sončece sije.”
 Nem is veszed észre,
 hogy nincs a pántlikád.

III

BŰN, NEM BŰN

„Lekapkodhatnál
 néhány szem meggyet, nem látják” — buzdít
 egy kert végén az én
 istenfélő anyám.

„Az bűn!” — vágom rá;
 pedig csak gyáva vagyok odalépni
 a fához. Vagy félek,
 hogy meg kell majd gyónnom?

IV

AZ ISKOLAUDVARBAN

Megsejtem mindig,
 hogy az iskolaudvar melyik
 sarkába húzódtok
 sántaiskolázni.

Mondjam, hogy azért
 száll folyton közétek a labdánk?
 Luftolok egy nagyot,
 s már futok is hozzád.

V

VANNAK ÁM LÁNYOK

Vannak ám olyan
lányok is, Ilona, akiknek
bátran megmondhatnám,
hogy szeretem őket.

Nem duzzognának.
Sőt maguk is nyíltan kimondják,
hogyha valakiért
lángra gyúl a szívük.

VI

AZ ARTÉZI KÚTNÁL

Alsóvárosban
sok gyerek csak azért jár kútra,
hogy ott rosszalkodjon:
meggyűjtsa a vizet.

Hiába szidás,
büntetés. Én viszont, Ilona,
abban a reményben,
hogy ott találkozunk.

VII

A SÓS-FÜRDŐBEN

Megtörtént, hogy az
utcabeli lányok magukkal
cipeltek a Sósához,
a *gőzbe*, fürödni.

„Gőz van, nem látni” —
bátorígtattak; pedig ez-az
látható volt rajtuk.
Meg hát énrajtam is.

VIII

TALÁLKA

Mért nem jöttél le,
ó, mért nem, a pincsesötétbe,
ahogy elgondoltam!
A pincsesötétbe.

Várlak. Mióta
másra se, csak arra gondolok,
hogy: „Majd a szünetben . . .”
Csak arra gondolok.

IX

BÚZAHORDÁSKOR

Mint két vitorlás,
billeg lassúdan a két szekér.
Te is apád mögött
ülsz, a *völgyelésben*.

Lent szerte ezüst
délibáb lobog. Fönt pacsirta
tilinkózik hosszan.
Én meg némán nézlek.

X

SZERETŐK ÉNEKE

Gyönyörű, mikor
J. McDonald és Edy Nelson
a tájban énekel:
„Ljubav, ljubav moja . . .”

Holdfényes éj van.
Olvadva nézek a Holdra, mint ők
egymásra a filmen,
s én is énekelek.

XI

ELSŐ UGAROLÁSOM

„Ez aztán szántás!” —
lelkendezett apád, Ilona,
amikor odaért
a földünk végéhez.

S látta, az egész
az én ugarolásom, nem Janié,
aki bálózott, s most
hunyt a kocsni alatt.

XII

A FOGADKOZÁSRÓL

Azt mondja Jani,
ő bizony nem hagyta magából
bolondot csinálni,
mint S. Gy., ki tegnap

a mise végén,
égő gyertyával remegő kezében,
megfogadta megint,
hogy többé nem iszik.

XIII

IGAZI FÉRFIAK

B. G., a kovács
és aggleény és sok mindenben
tanítómesterünk
nagy komolyan mondja:

„Ha akarjátok,
hogy igazi férfiak legyetek,
mindennap kenegessétek
tisza disznósírral.”

XIV

JÓBAN-ROSSZBAN EGYÜTT

Slavkóval jókat
gombozunk. Van úgy, hogy egymásnak
ugrunk, és azt mondja:
„Te gembes, te tockás.”

Nem hagyom magam.
Azt mondom neki: „Jebo te kralj!” —
és uzsgyi! De most, lám,
szelíden gombozunk.

XV

LEVÉLSZEDÉS MEG MÁŠ

Böske velem jár
legszívesebben levelet szedni
selyemhernyóinak,
mert én *finom* vagyok:

nem nézek alá,
mint sok utcabeli, akiken
mosolygok, hisz Böske
bundabugyiban jár.

XVI

VÁGTA

Úgy teszek, mintha
biztatnám, jaj, pedig fordítva,
csillapítom Karcsit:
„Hóhe, Karcsi, hóhe . . .”

Érzem, hogy figyelsz,
míg vágatok az utcátokban
tarka csikónkon, Karcsin.
Ha levet? Hát vessen . . .

XVII

TARKA CSIKÓNKRÓL

Karcsiról azt is
tudni kell, hogy lassan már mindenki
róla beszél Becsén.
Valamelyik nap is

Manojlovićék,
ott a völgyi földnél, mit mondtak:
„... mint Márkó Sáraca...”
Márkó királyfié!

XVIII

VALLOMÁS

Senkinek soha
de soha nem árulnám én el,
mit érzek irántad.
Nem árulnám én el.

De te csak tudjad
titkomat: talán nálánál is
kedvesebb vagy nekem.
Talán anyámnál is.

XIX

HA ITT LAKNÁTOK

Ha itt laknátok
az utcánkban vagy csak közelebb
mihozzánk, esténként
a villanybódénál

hunyócskázhatnál.
De mondd, sose költöznél el
a ti utcátokból.
Híszem is, meg nem is.

XX

DUZZOGÁS

Máskor vigyázzon
K. D., az a felfuvalkodott,
hogy miket mond rólad!
(Hogy görbe lábú vagy.

Meg hogy melled sincs.)
Még ha én mondanám, mérgemben,
amért rám se nézel.
De, ő?! akit szeretsz . . .

XXI

PORZÓ HÓBAN

Hogy porzott a hó,
amikor a házatok előtt
siklott el a szánkónk,
és néztél organtin

függönytök mögül,
mint Janit a nagylánya, Julcsa,
aki integetett
meg csókot is dobott.

XXII

JÓ KIFOGÁS

Nyár elejéig
elleszek én már csizmában is.
Aztán meg mezítláb,
őszig. Nem mintha nem

tellne cipőre,
de őszig biztosan kinőném...
Ősszel, majd meglátod —
csikorgósat kapok!

XXIII

TOLTAM A BOLONDKOCSIT

Fölém hajoltál,
s vállaltad, hogy ismersz, amikor
rosszullét fogott el
főnt, a bolondkocsin.

Olyan közelről
sohasem néztél még szemembe!
Akkor éreztem meg,
hogy aggódol értem.

XXIV

ÜNGYILKOS LEGÉNY
EGY HÁZ ELŐTT

Megmaradt a kép:
bal csuklóján a rátekerő drót,
égeti a bőrt,
és nyitva a szeme.

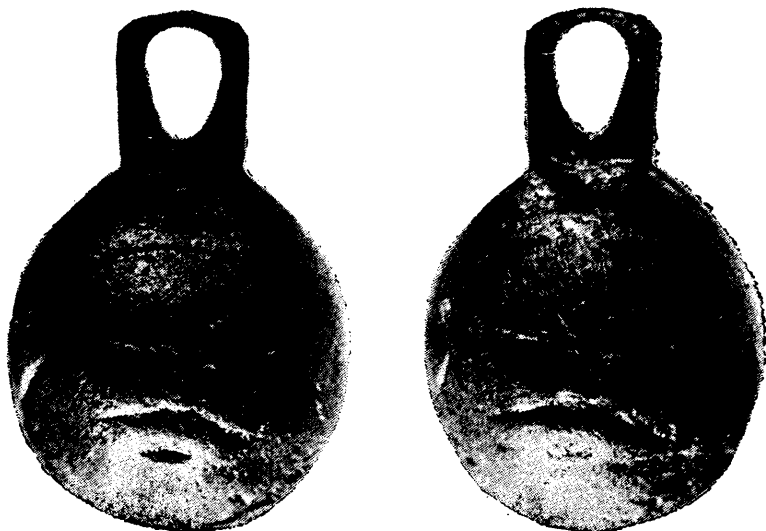
S hogy milyen a nép!
Sajnálkozás helyett hibbantnak
mondták, elbolondítottak.
Te is azt mondanád?!

XXV

A SZTRÁJKOLÓKAT NÉZTÜK

Vége, Ilona.
Több verset már ne is várj tőlem.
Láthattad, erőszak
járja a világban:

kardlap, puskatus.
S hogy csendőrlő taposott rajtuk,
állták a sztrájkolók.
Folyton őket látom.

KÉT ÁRUHÁZ-NOVELLA

TOLNAI OTTÓ

TARZAN AZ ÚJVIDÉK ÁRUHÁZBAN

— Az előbb leengedtem az autóablakot, hogy egy kis friss levegőt szippantsak, és közben fel találtam pillantani a várra — mondta a vörösesszőke férfi ide-oda rakosgatva bőrkesztyűjét a fehér asztalterítón. — Hirtelen berántottam a fejemet: tán valami ködbe fojtott középkori városkába tévedtem, tán valami ködbe fojtott városkában *élek?*! Tudod, sosem is sikerült túltennem magamat azokon a sötét metafizikai kategóriákként csillanó, tühegyes, német tornyokon (Pedig nincs kizárva, csak azért fogyasztják őket olyan karcsúra, mert úgy olcsóbb.) Akár a tüskék. Mindig úgy éreztem: szúrják az isten talpát. És az isten egy óriás sünnnek képzei a földet, egy óriás sünnnek, amelyen neki vérző talpakkal kell sétálnia végtelen . . .

— Mi a fenét kerestél a Duna-parton? — kérdezte a lány ajkát kenegetve egy csöpp porcelántégelyből.

— A Halpiacnál rosszul fordultam be, mindig megzavar az a sárga börtönfal, és kénytelen voltam kihajtani a Dunához. Váratlanul találkozni a folyóval olyan, mint meghitt ismerőssel találkozni, megérezni illatát, testmelegét: majdnem elmentem vele, majdnem belehajtottam.

A férfi a csöpp, drága tégelyre meredt. Isteni edényke, gondolta, emlékezett, már többször elmesélte a lány: a marokkói király gyógyszerészétől kapta, aki gyerekkori pajtása. És olykor ősszel hazautazik, és sír, sír az esőben . . .

— Nézd csak — mondta táskájába pottyantva a tégelyt.

— Mit?

— Nézd azt a pincért. Mintha most, az előbb öntötték volna a kabátját, érintetlen gipszből.

— És nézd, a karján a szalvétáját is! Érintetlen gipszből. A vendéglátóipari múzeumokban állnak így a pincérek...

— Hívjuk ide, próbáljuk ki, összerepedezik-e, ha megmozdul.

— Valóban, ideje rendelnünk valamit. Mit kérsz? Teát? A múltkor tűrhető volt a teájuk, nem a leveses fazékban főzték.

— Teát — mondta a lány — meg tudod, mit?

— Nem. Mit?

— Szalagsajtot — mondta váratlan komolysággal.

— *Szalagsajtot?* — kérdezte döbbenten a férfi, aki már évek óta nem hallotta, nem használta ezt a kifejezést, aki már évek óta nem látott szalagsajtot. Az igazság az, hogy nem is szereti különösebben, ahogy a túlfüstölt húsokat sem.

— Igen, *parenycát* — mondta a lány, akárha valami másik dimenzióba tűnve. — Egyszer az egyik pesti kávéházban láttam egy nőt: ült az asztalnál, és órák hosszat le-föl tekerceselte a fatálcán levő kis szalagsajtot, tekerceselte mind idegebben, mind gyorsabban. Majd hirtelen felzokogott. Odaültem hozzá. Már nyolcéves koromban elhatároztam: *nem leszek boldog*, mondta a pesti nő, de nem folytatta, mert abban a pillanatban nagy fekete macskaként mellésurrant egy férfi. Szó nélkül otthagytam őket, éppen csak egy darabkát törve abból a sajtból. Míg itt vártalak, hirtelen nagyon érezni kezdtem azt a nőt a szalagsajttal. Úgy tűnt, belül a bőr és a csont között, sírok. Vagy valahol még beljebb permetezi az őszi eső a zsigerek fürtjeit. Most értettem csak meg igazán a marokkói király gyógyszerését...

— Ezt nagyon szépen mondtad. De most tél van, épp az előbb indult meg a hó. Csizmát kellene vennem. Aztán majd leereszkedünk a cipőosztályra. Vagy egy rossz katonacsizmát kellene szereznem?

— *Hetvenkilenc éves volt* — mondta hirtelen hangot váltva a lány, a szomszéd asztalnál gubbasztó nyugdíjas professzor újságjába hajolva. Aztán sokáig nem szóltak egymáshoz.

Az ételliftben közben egy leöntött karfiol érkezett fel. De a pincér továbbra sem mozgott, és a karfiol elindult visszafelé.

— Azt mondják, ezt most hallom először, hogy Johnny Weissmüller itt valahol született. Bánátban. Szabadfán...

— Szabadfán — meresztette tágra szemét a lány. Ez a név most ugyanolyan abszurdnak tűnt neki, mint az előbb a férfinak a szalagsajt.

— Nem tudom, nem találtam ilyen nevű helységet a lexikonjaimban, pedig vagy háromban megnéztem. Csak Szabadka van meg Szabadfalu. Tán Szabadfalu... És Fehér Jancsinak hívták. Nem véletlenül voltam tehát annyira meggyőződve gyerekkoromban, hogy Tarzan magyarul: ordít...

A lány nevetni próbált. A férfi maga elé húzta a paprikatarót. A pincér továbbra sem akarta észrevenni őket, a férfi pedig nem tartozott azok közé, akik határozott, erélyes gesztussal tudják magukhoz rendelni a pincért. (Ha magamhoz tudnék parancsolni egy pincért, akár katonatiszt is lehetnék, gondolta ilyenkor mindig a férfi. És kedvenc filozófusát idézte: „Istennek nincs szüksége katonákra.”)

— *1933-ban a berlini egyetem előtt Tarzan-könyveket égettek...* Nem tudom miért — tűnődött a lány —, előbb azt gondoltam, a Putnikban beszéltünk meg találkát, és oda siettem. Ott, éppen ahogy be akartam nyomulni: egy ember elájult (istenem, vagy meghalt?!) a forgóajtóban. Abban a pillanatban eszembe jutott, az áruházban kell találkozunk.

Most a férfi lesett a tőpörödött, nyugdíjas professzor újságjába.

— *A pénz nem érdekli, a társadalmi hierarchia nem létezik a számára.*

A professzor észrevette, hogy az ő újságjába tekingetnek. Tetsett neki ez a játék. Ravaszokan mosolygott.

— *A filmrendezők korán felfigyeltek a mitikus figurára, és rövid idő alatt közkezelvétté tették. Sokáig keresték Tarzan igazi megszemélyesítőjét, míg végre 1932-ben rátaláltak Johnny Weissmüller személyében, aki Tarzanból új Heraklést formált...*

Az étellift visszajött a karfiollal. Sétál, gondolta a férfi. Sétál a karfiol. Csak sétáljon le-föl az óriás betonépítményben, legalább a professornak lesz ideje végigböngésznie rossz szemeivel a Tarzan-cikket. Nincs kizárva ugyanis, hogy a harmincas években ő is Berlinben tanult. Sőt az sincs kizárva, éppen ő írta azt a cikket. Vagy ami valószínűbb, az ő egykori cikkét dolgozta át — anélkül, hogy egyáltalán megemlítette volna a professzor nevét — valamelyik kezdő újságíró.

Ott lapult a fal mellett. A fellobbanó könyvmáglya olykor őt is megvilágította. Félt elementárisan, de mint a lepkek, mind közelebb lopakodott a tűzhöz. A legújabb irodalomtudományi módszerek lelkes híveként érkezett Berlinbe — és egy kormos Burroughs-kötettel érkezett vissza Újvidékre. Hogy aztán valami je-

lentéktelen, látszólag csupán ismeretterjesztő Tarzan-cikkecskébe rejtse új nézeteit. Egyedül a cikkecske címe volt árulkodó:

U A!

Akkor még fehérek voltak a kezei, most mint egy elaggott állatkerti vad mancsai, kutatnak újságok után a szemeteskukákban.

A lány a professzor gömbölyűre dagadt hátát nézte, fényesre kopott, hártyaként feszülő zakóját. Minden pillanatban kipukkadhat, gondolta. És kifolyik a genny. Egy élet gennyé.

— Nagy Cumi — szólalt meg a férfi —, kapott az orvosától, attól, aki, tudod, kivette fejből a golyót, egy isteni, csipkeszerű, ám mégis éles: agykorallt.

— Különös, már-már morbid . . .

— Igen. Stevo mesélte, ült a konyhaablak előtt, és eszegetett, amikor egyszer csak látja, a fiúk szaladnak Nagy Cumi véresen kalimpáló testével a kórház irányába . . . Amikor hasba szúrták a moziban, kedvenc Carmenjén, akkor meg én szaladtam vele, spriccelt a vér az ujjaim között . . .

Hirtelen elhallgatott. Istenem, gondolta, hányszor fogom még elmesélni ezeket az eseteket. Elszégyellte magát. Mi jupon anekdotázgatók barátaim halálosan, a szó szoros értelmében halálosan komoly dolgairól. A lány szerencsére nem figyelt rá. Várta, leste, hogy megjelenjen a karfiol. Már-már hallotta is az étellift suhánását, de nagy megdöbbenésére, a karfiol már nem volt benne. Egy üres kartondoboz érkezett.

— Hatalmas fekete vaslábásokat láttam a harmadik emeleten, az ultraviola kád mellett.

— Nemsokára főzni kezdik a fekete leveseket!

A lány arra gondolt, néhány éve látott itt, a harmadik emeleten egy üvegkádát. Abban kellene most fürdeni, lubickolni!

— Menjünk, kérdezzük meg valamelyik főnököt, kipróbálhatjuk-e az ultraviola kádát . . . Milyen jó reklám lenne az áruháznak is! Akár naponta fürödhetnénk itt. Akár naponta szeretkezhetnénk itt, a bamba vevők szeme láttára, az ultraviola kádban . . .

Nevettek. Erősen megszorították egymás kezét.

— *67 világrekordot döntött meg.*

— Elhatároztam — mondta halkán a lány —, Marokkóba utazom. Látnom kell azt a gyógyszertárat. Úgy képzelem, tele azúr

üvegcsével, hajszálvékony aranyvonallal futtatott, csöpp porcelán-tégellyel . . .

— Álomban évekig láttam — mondta a férfi.

— Az őserdőben? — kérdezte a lány.

— Nem. Az intézetben. Amint újraöntik kényszerzubbonyát. Érintetlen gipszből.

— A kényszerzubbonyát?!

— A kényszerzubbonyát. Ahogy öklömnyi gipszrögként újból és újból kiverik szájából üvöltését: a Tarzan-üvöltést — mondta a férfi hirtelen elfehéredve. Felállt.

A professzor előtt ott gözölgött a karfiol.

Visszaült. Mozdított a sótartón. Most a paprika volt a lány előtt. Hallgattak. Érezték, többé nem fognak tudni megszólalni. Lesték, hármuk közül melyikük fog először felüvölteni.

A professzor kis lyukat fúrt villájával a korallszerű karfiolba. És hirtelen megcsillantak sárga nyúlfogai.

A férfi észrevétlenül levetette cipőit az asztal alatt.

A lány selyemblúzában mind jobban átsütött rózsaszín húsa.

KOBALT KARCSI, AZ ÁRUHÁZI DETEKTÍV

— Mit csinálsz?!

— Semmit, csak bedobtam a cserépkályhába ezeket a vacak kis vesszőkosarakat.

— Mit? Bedobtad? Megőrültél?

— Mind széttöredeztek.

— Mit beszélsz?

— Amikor tíz éve hozzánk kerültek, már akkor is széthullófélben voltak. Emlékszem, át kellett szőnöm őket vékony rézdróttal . . .

— És az a rézdrót megcsillantotta őket, akárha friss vesszőből fontad volna újra mindet egytől egyig! Istenem, mennyire megörültem nekik. És most feltüzelted őket. Hihetetlen. Feltüzelted az én kis málnás- meg földiepreskosaramat. Csak ez a négy-öt kis szakajtóforma kosár maradt palicsi gyümölcsöseinkből. Semmi más. Több száz ilyen kiskosár volt. Vagy tán ezer is. És nyaranta mind tele málnával, földieperrel, ribizkével, szederrel! És most te ezeket az utolsó darabokat is feltüzelted! Megőrültél?

— Mondom, teljesen széthullottak. Már lehetetlen lett volna megjavítani őket.

— Volt egy ember a háznál, akinek kizárólag a kosárfonás meg a seprűkötés volt a dolga. A nagy gyümölcsös, a még nagyobb szénás kosarakat fonta, a szakajtókat kenyérnek, tojásnak, málnának, kötötte a cirok- meg kertisöprűket, olykor tollseprűt, tollpamacst is készített, de mást még véletlenül sem, más munkára egyszerűen nem lehetett megkérni. A fő feladata persze a málnáskosarak fonása, rendben tartása volt. Mindig a tavasz első napján költözködött hozzánk az az alacsony, púpos emberke, a kosaras. A szénapadlás volt a főhadiszállása. Émelyítő mentaillatot terjesztett maga körül. Hogy télen mit csinált, merre járt, miből élt, azt senki sem tudta. Az idény beindulásakor ő is kiköltözködött a préházba. Állandóan a rendelkezésünkre állva ott, a helyszínen dolgozott. Mintha hárfán játszott volna, úgy hajtogatta, fűzte, fonta a friss, sárga fűzveszőket... És most te egyszerűen feltűzelted az utolsó málnásszakajtókat is! Hallottam a hirtelen ropogást, mindjárt sejtettem, valami örültséget csináltál.

— Maguktól hullottak, porladtak szét. Megette őket a szú. Hisz a vesszőszékeket is betűzeltük. A vesszőkoffert...

— De hiszen valamikor te is kedvelted ezeket a kiskosarakat. Azt mondtad, még a szú lisztjének is málnaíze van. Valahol meg azt írtad, imádod a málnásszakajtók nyikorgását, cincogását. Egyik versedben éppen egy ilyen málnával teli kis kosarat emel valaki — afféle úrfelmutatásként — a nap felé. És te mesélted nekem azt is, hogy a szülédék csuporba szedték valamikor a málnát — szilkébe. És a gyümölcsösládákról (narancsosládákról) is mindig úgy beszéltél, mint a szilkék, szakajtók törvényes utódjáról, szemben a műanyag edényekkel. Amikor ilyesmiket olvastam a könyveidben, mindig azt akartam mondani, azért ne vidd túlzásba a málnáskosarakkal, ne vidd túlzásba a málnával, a földieperrel. És most se szó, se beszéd, feltűzelted az utolsó példányokat is. Nem értelek. Még ha nem használtam volna őket! De hát jól tudod, mennyire szerettem szedni beléjük a garázs mögött a málnát, szedret, földiepret, még akkor is, ha néha csak öt-hat szem volt az egész. Jól tudod, az a garázs mögötti fél méteres sáv (amit, igaz, újabban csicsókával, tormával dugdostál tele) az én málnaligetem. Ez a garázs mögötti semmis sáv az én Palicsom itt Újvidéken. Tényleg nem értelek. Megörültél? Éppen ezek az ártatlanul cinco-

gó, síró, kis szakajtók voltak az utadban. Miért nem tüzeled be a könyveidet?

— Tüzelem. Már tervet is készítettem: két év alatt szépen feltüzelem könyvtáram holt állagát. Végül is csak egy közepes utazóládára valót hagyok meg. Jó öreg tanárom kóválygott egy ilyen vasalt könyvesládával a világban sosem is lehorgonyozva. Tüzelem, szép lassan tüzelem.

— Akkor meg mi a fenéért kellett a málnáskosarokat is feltüzelned? Mondom, nem értelek, nem, egyáltalán.

— Tegnap...

— Mi volt tegnap?

— Tegnap voltam a városban...

— Jobb is, ha begyalogolsz néha, mint hogy itt gubbassz és unalmadban ilyen örültségeket csinálsz. Észrevettem én már, hogy eláraszt bennünket a pörnyés hamu, csak nem volt időm végére járni a dolognak. De mi köze a te sétafikálásodnak, a városnak az én kis palicsi kosaramhoz? Mi? Mondd már, mert sikitok.

— Tegnap begyalogoltam a városba... Képzeld, kedves, a vakvágány szemétdombján láttam egy még tűrhető állapotban levő, fekete diplomatafűzőt. Azt hiszem, ez az első szemétre dobott diplomatafűző. Érezni lehetett, még a vakvágány, a szemételep is meglepődött, megilletődött. Sokáig nézegettem, de nem mertem kinyitni. Szerinted, mi lehetett benne? Netán időzítve volt?

— Kérlek, most az egyszer ne kezdj el másról beszélni. Azt kérdeztem, miért tüzelted be a málnáskosarokat. Te erre azt felelted, begyalogoltál a városba, és közben a vakvágányon láttál egy szemétre hajított diplomatafűzőt. Ez egyszerűen észbontó! Ezt már valóban képtelen vagyok követni, behelyülök ezekbe az állandó oldalazásaidba.

— Voltam a városban, és betértem az áruházba is.

— Mi a fenét kerestél már megint ott? Nem megegyeztünk, hogy nem mész többé oda? Hagyod a fenébe azt az egész áruház-históriát: „egyetlen metaforádat”.

— Fáztam. Előbb a templomba mentem, beültem az öregasszonyok közé, de ott még hidegebb volt, mint kint az utcán. Csak az öregasszonyok üveg olvasófüzérei csörögtek. Nem maradt más hátra, mint: az áruház. Gondoltam, éppen csak körülnézek a földszinti gombosztályon.

— Gombosztályon?

— Tudod, régi álmod, csinálni egy gombantikváriumot... Nem emlékszel, meséltem, egyszer Párizsban láttam egy kis gombosboltot. Legalább már száz éve csak gombbal foglalkozott az a familia, valamelyik ősüknek tán gombgyára, gombüzeme is lehetett, és minden bizonnyal folyamatosan foglalkozhattak gombbehúzással is. A világ összes gombjából volt ott négyes, hatos vagy tizenkettes sorozat, vagy legalább egyetlenegy példány. A legizgalmasabbak azok a hatalmas dobozok, ládák voltak, amelyekben ömlesztve hevert mázsaszámra mindenféle gomb, gombocska. Álltam abban a kis, hűs boltban és éreztem, ott mind megtalálhatom gyerekkorom lepattant, elveszett, hiába keresett gyöngyház, fa-, agancs- és bakelitgombjait. Mint a mese Jancsija és Juliskája az elszórt kavicsokon, szépen visszalépkedhettem gyerekkoromba. Fél óra se kellett, hogy összeállítsam legjobb gombfoci-válogatottamat. Egykor könyvesboltot szerettem volna, művészeti tárgyakkal, könyvekkel kereskedő antikváriumot, most már inkább csak egy tenyérsnyi gombosboltot. *Gimbelem-gombolom* lenne a neve, vagy

ATOMGOMB(a)

— Már megint őrjítően oldalazol, kedves, szöksz szanaszét, szöksz minden irányba. Miért tüzelted be kis málnáskosaraimat?!

— És ahogy ott piszmogtam az áruház szegényes gombosztályán, turkáltam az ömlesztett, lila műanyagombok között, akár a rajzfilmek Gonzalesa, elsüvített mellettem Kobalt Karcsi, az áruházi patkány, majd hirtelen visszafordult, és csikorogva lefékezett mellettem. Hol vagy, kiskomám, kiáltozta. Hol a fenében bujdosol? Végre! Csakhogy előkeveredtél! Mi a probléma, Kobaltkám, kérdeztem zavartan. Egy sajnálatos sztori történt itt tegnap, mondta arcomba lihegve. Akaratom ellenére én is belekeveredtem, sőt ha jobban meggondolom, én idéztem elő az egészet. Nem értelek, mondtam. Kobalt végre kifújta magát, és belém karolva nyugodtabban, érthetőbben folytatta storyját. A horgász-, majd a fegyverosztályon nézelődtem épp, mondta Kobalt. Új villantók érkeztek, orosz vadászpuskák, egy fantasztikus vésetű kanadai winchester, kínai vadászkések, bicskák. Valaki vívó (vagy méhészt) álarcokat próbálgatott, többen körülállták, heccelték. Akkor egy ember hajolt át az üvegpulton. Feltűnt nagyon elhasznált, elgyötört ruhája. Pontosan látszott, már hosszabb ideje ruhájában alszik, és nem biztos, hogy ágyban. Szóval, behajolt, be, kissé job-

ban, mint általában a kuncsaftok. Az első pillanatban azt hittem, fegyvert akar lopni, rabolni. Közelebb léptem. És ebben a lépésben még egyformán volt benne az, hogy ha elemel egy browningot, falazok neki, de az is, hogy elgáncsolom, ha futni kezd. Halkan azt kérdezte, van-e szájkosaruk? Van, mondta az elárúsító. Jól tudod, mondta Kobalt, nagy kutyabolond, kutyabuzi vagyok. Természetes tehát, hogy még közelebb nyomultam hozzájuk. Az igazság az, hogy a szájkosarak jobban érdekelnek, mint a fegyverek. Az elárúsító a pult alá nyúlt, és az üveglapra dobott egy zsíros fekete bőrből készült szájkosarat. A figura utánakapott, és valami furcsa, hirtelen mozdulattal az arcához emelte. Megkísérelte beledugni a fejét, de csak az álla fért bele. Szóval de facto felpróbálta a szájkosarat. Ez, mondanom sem kell, kissé megzavart, noha akkor felnevettem, akkor tetszett az ürge váratlan mozdulata. Azt gondoltam, a kereskedőt, engem, a szájtátit ugrat, akar megnevetetni gesztusával. Aztán meg arra gondoltam, lám mennyire szereti kutyáját, teljesen azonosult vele. Nagyobbat kért. Majd még nagyobbat. Végül talált egyet, ami pontosan neki való volt, amit akárha az ő fejére, az ő szájára szabtak volna. Fizetett, és kezében a sárga szíjból és nikkelezett drótból font kosárral lesétált az áruház vendéglőjébe. Az egyik szabad asztalra dobta, italt rendelt. Az első korty után meredten, mind üvegesebb szemmel kezdte bámulni a kosarat. Fura csendélet volt az ott a damaszterítón: egy pohár konyak, egy piros-fehér sótartó, egy szájkosár. Odaültem mellé. Nehezen indult a konverzáció, ha azt a tapogató kérdéssellemmel ösztökélt, félig artikulált makogást, nyögést egyáltalán konverzációnak lehet nevezni. Kínlódva, verejtékezve beszélt, érezni lehetett, ezeregy görcs alól kell feloldoznia minden szót. Milyen kutyája van, kérdeztem közömbösséget színlelve. Dog? Nekem is dogom van. Dán? Német? Nekem is ideje lenne már vennem egy szájkosarat. Szép, hatalmas pofája van a dogoknak. Barátom dogmatikusoknak nevezi őket. Hahaha! Nem dogja van? Nem, mondta. Bernáthegyi? Nem. Újfundlandi? A legkülönösebb kutya tán az újfundlandi, bár igazán nem ismerem a természetét. Félresikerült, nagy, albinó pofája izgatja a fantáziámat. Mintha csak düllelt bulldog és kecses agár keresztezéséből született volna. A múltkor itt, Újvidéken is láttam egy nőtényt. Nem újfundlandi? Boxer? Nem. Nem boxer? Fél órája faggattam már, mire kiderült, egyáltalán nincs is kutyája. Még csak macskája sincs. Semmije sincs. Már éppen faképnél akartam hagyni, amikor, mintha

csak vért kezdene el köhögni, hányni, megindult belőle a beszéd. Nehezen tudtam követni, teljes egészében nem is értettem meg a meséjét. Egy börtönről volt szó. De nem értettem pontosan, hol is volt az a börtön. És azt sem, hogy ő rab volt-e ott vagy netán börtönőr, vagy egyik sem, hanem neki is úgy mesélték az esetet, mondjuk egy másik börtönben.

Különös egy börtön lehetett, az szent. Földieper- és részben málnatermesztéssel foglalkoztak. Hatalmas földieperföldjei voltak a fegyháznak. És a fegyencek fő foglalkozása a földieper szedése, szüretelése volt.

Már akkor megkérdeztem Kobalt Karcsit, miibe szedték a földiepret, szilkébe, kosárba, ládába vagy műanyag edényekbe, de nem hallotta meg a kérdésemet, vagy pedig komolytalannak vélhette, nem odavágónak ítélné meg, nem tudom. Az a börtön valójában a fiatalok bűnözők börtöne volt. És a gyerekek szájkosárral a szájukon szüretelték a földiepret. Előbb úgy hittem, azt akarja mondani: szájkosárba szedték, de aztán nyomatékosan megismételte: szájkosárban. Szájkosárban, nehogy egyenek közben. Azóta, mondta Kobalt, nem tudok szabadulni attól a képtől: végtelen földieperföldök és a többszáz négykézláb mászó, szájkosaras gyerekek... Egy pillanatra az volt az érzésem, folytatta Kobalt Karcsi, az illető most szabadulhatott a börtönből (börtönben lett nagykorúvá is, persze). És most már nem tud szájkosár nélkül. Fizetett. Majd hirtelen, nagy szakértelemmel, felkapcsolta arcára a szájkosarat, és távozott. Még csak az hiányzik, hogy négykézlábra ereszkedjen itt, a korpaszín műmárványon, gondoltam, mondta Kobalt. Egy ideig az első emeleten körözött a pánikszerűen vásárló tömeg nagy megrökönyödésére. Észrevétlenül követtem. Azon tűnődtem, ha nem tesznek szájkosarat azokra a gyerekekre, akkor, lévén éhesek, halálra zabálják magukat... Hozzá akartam lépni. Gondoltam belekarolok és kivezetem az áruházból, megkíséreltem levetetni vele a szájkosarat. De magam sem tudom miért, nem ezt tettem, hanem feltelefonáltam az áruház igazgatójának. Egy őrült mázskál az első emeleten, mondtam. A főnök azonnal kihívta a mentőket. Tíz perc sem múlt el, máris ráhúzták a kényszerzubonyt. Félelmetesen nézett ki szegény, ahogy szájkosárral, fakó, mocskos kényszerzubonyba kötve fetrengett ott, a korpaszín műmárványon. Ahogy elszállították, egy manekent küldött értem az igazgató. Felmentem hozzá. Fagyalalttal kínáltak. Szerencsére vaníliással, csokoládéssal, rumossal és nem földiepressel, málnással.

Még azon melegében el akartam mesélni neki, mi is történt valójában, el akartam mesélni neki azt a döbbenetes földieperszüretet, de csak legyintett. Aztán azzal próbálkoztam, hogy előadom neki (netán egy megfelelő sarkot találna) a gombantikvárium, az ATOMGOMB(a) tervét, de arra is csak legyintett. Akkor, közben észrevétlenül a maneken térdére csúsztatva tenyeremet, azt kérdeztem, kényszerzubbonyt miért nem árulnak?

KÉNYSZERZUBBONYOSZTÁLY!

Csapzott, habzó szájú manekenek reklámoznák, azt hiszem, nagy visszhangja lenne. Akár az egész áruházat is szakosíthatnák. Az első áruház lenne a világon, amely kizárólag kényszerzubbonyokat árusítana. Az igazgató ismét csak legyintett. Megszokta már hasonló, meredek ajánlataimat, ahogy ő mondja, lila ötleteimet. Végül, amikor kimerítettem témáimat, megmondta, miért is hívatott fel tulajdonképpen az áruház tetején, tujaligetek között levő, pazar irodájába.

Szeretne áruházi detektívként alkalmazni.

Szabódtam, téged említettem. Mondtam, te emelted vidéki áruházunkat irodalmunk egyik fontos metaforájává, te vagy az igazi szakértője, specialistája, én már csak a te novelláid hatására kerültem, szoktam oda, én valójában egyik áruház-novellád hőse vagyok csupán, ahogy te szoktad mondani, egy közönséges áruházi patkány. De semmi sem érdekelt. Kivert a verejték. A maneken, hiába szorítottam mind görcsösebben a combját az asztal alatt, vihogott. Megjegyezte, hallott már áruháznovelláidról, áruházverseidről, sőt arról is értesült, hogy egy áruház vonatkozású drámadat hamarosan műsorra tűzi a színház. De neki rám, Kobalt Karcára van szüksége. Ugyanis ez business, nem művészet. Business, nem művészet, ismételve.

Azóta itt dolgozom, mondta fanyar mosolyra húzva ajkát Kobalt. Gyerekkoromban gyakran fantáziáltam arról, detektív leszek, de arra sosem gondoltam, hogy éppen áruházi detektív. Reggeltől estig szédelgek az emeletek között. Néha, ha úgy kívánja a helyzet, még a lépcsőkorlátot is lecsúszok. Ajánlatot tettem, szereljenek fel számomra az emeletek között egy olyan csőféleséget, mint amilyenen a tűzoltók szoktak lecsúszni tűz esetén. Behúzódok a szőnyegosztályra, és néha átalszom az egész napot. Olykor kávézom a manekenekkel, egyet-egyet becsalok a textil- vagy szivacs-

raktárba. Ha véletlenül ráfutok az igazgatóra, azonnal bonyolult tükrös- és tévérendszerekről, újfajta periszkópokról, lehallgatókészülékekről kezdek értekezni neki. Az elárúsítónők és a manekenek azt mondják, nagyon meg van velem elégedve. Profi áruházi detektívnek tart, az áruházak Sherlock Holmesának becéz . . .

Sehogyan sem sikerült megszakítanom Kobalt szövegét. Néha úgy tűnik, félóráig is képes lélegzetvételenyi szünet nélkül szövegelni. A szövegelés kétéltűje. Nem maradt más hátra, szó nélkül faképnél hagyni. Kirohantam a sugárútra, és bevágtam magam egy taxiba. Nem tudom, miért, de az volt az érzésem, ha maradok, az áruházi patkányból áruházi detektívvé avanszált Kobalt Karcsi engem is kényszerzubbonyba köttet.

— És itthon első dolgod volt betüzelni kis, cincogó málnás- és földiepreskosaraimat?

— Igen.

— Hát, ha jobban meggondolom, Kobalt Karcsi barátoddal előbb-utóbb fakó kényszerzubbonyban fogtok hajlongni egymás előtt, mint két szamuráj, ha kényszerzubbonyban egyáltalán meg lehet hajolni . . . Nem tudom, de egy-egy olyan szájkosár, olyan vastag szíjakkból meg nikkelezett drótokból font szájkosár mindenféleképpen elkelne nektek. Megőrül a szövegeitekétől az ember. A szövegelés kétéltűi! Lassan már félni kezdek, végül is nemcsak titeket, miközben sikítózva, üvöltözve követelem rajtatok málnás- és földiepreskosárkáimat, engemet is kényszerzubbonyba, mocskos, fakó kényszerzubbonyba fognak kötni. Sikítózva, üvöltözve követelem őket, még énram is rám nem szíjaznak egy olyan málna- és földieperizű szájkosarat. És habozva, nyáladzva nyalom majd a szíjakat, nikkeldrótokat, nyalom, mint a fagyaltot. Most meg hová mész?!

— A vakvágányra. Mégiscsak kinyitom azt a diplomatautókat ott, a szemétdombon . . .

— Kinyitod, és hogy, ismét csak Kobalt Karcsinál fogsz kikötni az áruházban, diplomatautóval a kezében . . . Sikítok! Sikítok!

KIVÉGZÉSEM PILLANATAI

VARGA ZOLTÁN

Mire megérkeztek, jó ideje várók már rátok, nem lep meg a csengetés hangja. Nyitva van, kiáltom ki hangosan, cseppet sem csodálkozom, hogy az éjszaka kellős közepén kerül sor a látogatásra. Ezért is hagytam nyitva az ajtót, meg a lámpát is égve az előszobában, ne kelljen az ágyból fölkelnem. Ugyanezért égetem magam mellett is az olvasólámpát, hogy zavartalanul tájékozódhassatok, akadálytalanul férközhesetek hozzám. Mindjárt a bejáraton kiszűrődő fénnel is megnyugtatni igyekezve az érkezőket: nem védekezem, nem kell tartanotok semmiféle csapdától. Ámbár nyilván eleve tisztában vagytok velem, hogy tudom, előletek úgyszemint menekülhetek. Árulónak tekintetek ugyan, de naivnak bizonyára nem hisztek, még kevésbé gyávának. És annyira mindenképpen ismertek, hogy tudjátok, kihez jöttök: olyan valakihez, aki felkészült az ítéletére.

Nem mintha valóban árulónak is érezném magam. Mármint a szó mélyebb, morális értelmében, hiszen még azt sem tudom, létezhet-e olyan helyzet, amelyben ilyen érzés egyáltalán indokolt lehet, „áruló”, „árulás”, ugyan már, ezek a fogalmak jobbra a bűnbakkeresés szempontjából hasznosak, valójában azonban minden igazi tartalom nélkül valók, vagy legalábbis elavultak, meghaladtak, akárcsak viszonyítási alapjuk, a hűség fogalma — na és ahhoz, hogy árulónak, más szóval hűtlennek érezhessem magamat, feltétlenül tudnom kellene, mihez kellett volna hűnek maradnom. Nem *kihez* vagy *kikhez* tehát. Hozzátok, elismerem, csakugyan nem maradtam az, sőt alighanem hátsó szándékkal is férköztem be közétek, így akár kém is lehetek, de hát személy, személyek, csoport, önmagában kevés az áruláshoz, ehhez valamilyen megvalósítandó, tehát elárulható cél, „ügy” is kellene. Csakhogy nekünk

— legalábbis most, az ajtónyitást és a közeledő lépteket hallva nekem így tűnik — semmiféle ügyünk sincs, nem is volt soha. Még ha hisztek is ennek létezésében, és ezért ennek megfelelően is bántok el velem, soha le nem tett eskünk szellemében, összetartozásunk belső logikájának megfelelően.

Még külön a te érkezésed is ennek felel meg. Mert már a lépteidről rád ismerek, elsőnek is tűnsz fel az ajtókeretben. Nyomodban kísérododdal, egy jól megtermett fekete szakállas férfival, ismeretlen ismerősömmel, mondhatnám, mivel leginkább még arra a mindössze két-háromszor látott kosárlabdaedzőre hasonlít, akivel, nem tudom, váltottam-e tíz szót, pillanatnyi, de természetesen ezúttal is véglegesnek hitt szeretőd barátjára, anélkül, hogy okvetlenül ő lenne — arcvonásai legalábbis a legcsekélyebb jelét sem árulják el semmiféle ráismerésnek. Amennyiben tehát mégis ő lenne, láthatólag nem tartja szükségesnek ismerős voltára emlékeztetni; én sem, valójában nem is érdekel, kettőtök közül, mint sajnos mindig, ezúttal is te érdekelsz csak. Külön a szereped, az önként vagy kényszerűségből vállalt feladatod, mivel a hanyagul karodra akasztott fegyver félreérthetetlenül arra vall, hogy te leszel az ítélet végrehajtója. Csodálkozni inkább csak a fegyver jellegén csodálkozom: ahogy vadász módra tartod, leginkább még a vadnyugati filmek jobbára lóhátról használt winchesterére hasonlít, pedig egy korszerű, szétszedhető és hegedűtokban feltűnés nélkül szállítható géppisztoly sokkal inkább megfelelne céljának, gondolom mindjárt. Mielőtt az jutna az eszembe, hogy amennyiben te választottad magadnak, úgy ez tagadhatatlanul mindig is sokra tartott jó ízlésedre vall, úgy is, hogy nem takargatsz semmit, de úgy is, hogy mellőzni kívánod a szitává lövés szükségétlenül véres munkáját — lehet, hogy finnyáságból, de lehet, hogy — mert ismersz — tudod, nem menekülök, kívánságodra akár mozdulatlanul is kész vagyok bevárni az ítélet végrehajtásához elegendő egyetlen lövést. Kísérodónál nem látok fegyvert, hacsak nem lapul a zsebében, nyilván lapul is, akár azért, hogy szükség esetén befejezze a munkát, végére is, úgy tudom, e téren kezdő vagy még, akár azért, hogy téged sakkban tarthasson. Vagy éppen leszámoljon veled, ha netán mégis meggondolnád magadat, csődöt mondana az akaratérőd, cserben hagynának az idegeid, mindegy minek is mondjuk. Mert, persze, az sem véletlen (mint ahogy semmi sem véletlen itt), hogy ketten jöttetek: mindenképpen így kívánja ezt a feladat komolysága, ezt követelik a konspiráció, a „ne bízz meg senkiben” köte-

lező szabályai általában is, na meg, kissé talán fellengzősen szólva, külön az életemben betöltött szereped is, túl azon, hogy egy ideig a feleségemnek mondhattalak, ez talán nem is éppen a legfontosabb, elvégre egy kapcsolat törvényessége nem jelenti annak feltétlen szorosságát is, sokkal inkább döntő itt — s ezzel csoportunk valamennyi tagja többé-kevésbé tisztában is van — hogy kapcsolatunknak az a szorossága, amit egy időben, ki tudja miért, mindketten szükségesnek tartottunk a törvényesség pecsétjével ellátni, annak közös megegyezéssel történő felszámolása és sokbani átminősülése után is fennmaradt, sorozatvetőként üzemelő szerető-cseréid, sőt alighanem akaratod ellenére is. Nyilván akaratod ellenére, ami mindjárt azt is megmagyarázná, miért vállaltad önként az ítéletvégrehajtást, vagy ha mégsem önként vállaltad, azt magyarázza meg, miért tartották a többiek szükségesnek veled téged megbízni. Lehet, hogy némi vonakodásod ellenére, de mégis összhangban hajlamaiddal. Legalábbis én nemegyszer gondoltam már rá, hogy te, ha „emberedre akadnál”, képes lennél lábujjhegyen járni körülötte, visszafojtott lélegzettel figyelni, amint dolgozik, vagy inkább „munkájába mélyed”, hogy ne mondjam „temetkezik”, esetleg patriarchálisan mediterrán alázattal mosni meg a lábát, ha úgy kívánja, elszenvedni fizetségül járó ütéseit és rúgásait is. Ugyanúgy, ahogy lehetnél akár ünnepeelt operettprimadonna is, például a századforduló táján, akinek arannyal áttört cipőcskájéből részeg huszártisztek isszák a pezsgőt, mint ahogy lehettél volna, valamivel korábban, Aszpázia is, Periklészé, az államférfié, orgiák főszereplője, Kleopátraként, Pompadourként, Marie Antoinette-ként mámorosan kiáltva „utánam az özönvíz!”, de viselhetted volna Izabella hercegnő mind koszosabb ingét is, fogalmadhoz híven az ostromlott vár elestét várva, képes lettél volna csonttá aszni a böjtöléstől, átadni magad a legképtelenebb önsanyargatás gyönyöreinek, üdvösség reményében csókolni bélpoklosok fekélyeit, égi hangokat hallani, kiütköztetni testeden a stigmákat, Jeanne d'Arcként vezetni győzelemre hadseregedet, és utána szűzen (!) máglyára menni, Charlotte Corday-ként számolni le Marat-val. Vagy éppen robogó autóból tüzelni golyószóróval a kiválasztott célra, benzinnel önteni le magad, eleven fáklyává válni, merő altruizmusból helyezni el pokolgépeket áruházakban, vasútállomások csomagmegőrzőiben, szuperszónikus gépek poggyászterében, beülni egy többszáz kiló dinamittal megrakott teherautó volánja mellé. Lehazudni az égről a csillagokat, vagy meghalni

az igazságért, aszerint, hogy fékezhetetlenséged számára az éppen adott személyben vagy csoportban testet öltő külvilág milyen szerepet kínál. Mert valójában mindezek híján teremtéd csak meg magadnak azt a permanens felfokozottságot, amit kérész életű szeretőd külön-külön nem, de összességükben (egymásutániségükben és sohasem párhuzamosságukban, ami roppant fontos) nyújtának neked. Úgyhogy, amit most vállaltál, végre feladat a számodra, egyfajta beteljesülés... És ha meggondolom, a többiek is, bizonyára ők is így vannak ezzel. Léven csoportunk olyan „ügy nélküliek” formálisan soha meg nem alakult gyülekezete, sejtje, vörös, narancs, sárga, zöld, kék, ibolya vagy éppen püspöklila brigádja, akik cél, feladat, megbízatás, egyszerűen *ügy nélkül*, kegyetlenül szenvednek. Magától értetődő hát, hogy valamennyien (kapva kapjanak az ügyemen, azt tegyék meg a maguk ügyévé. Mármint, hogy megbüntessenek árulásomért.

Mert amint feltűntök az ajtóban, egyszerre az árulásom mibenléte is nyilvánvaló előttem. Az is, hogy okod van a bosszúra: végtére is én jó néhány írásomhoz használtalak fel modellként, egy-néhányat meg is jelentettem közülük, na meg másokról is írtam még a csoportbeliek közül. Annak megfelelően, hogy kapcsolatunk folyamán, ideértve annak legmagasabb hőfokra beállított szakaszát is, én téged szüntelenül tanulmányoztalak, boncasztalra fektettelek, elemeidre szedtelek, mikroszkóp tárgylencséje alá helyezhető hártavékony metszeteket készítettem belőled, s többé-kevésbé, aszerint, hogy mennyire voltak érdekesek számomra, ezt tettem a többiekkel is. És hát megbocsátható-e vajon, hogy valakinek, aki maga is *ügy híján* tagja az *ügy nélküliek* brigádjának (nevezük csoportunkat ennek talán) a maga külön ügye mégis meglegyen? Nyilván nem. Még ha nekem a magam külön ügyét, bár mennyire megbocsáthatatlan legyen is ez számotokra, eszembe sincs bűnnek érezni. Miért érezném? Azért mondjak le talán a magam külön ügyéről, amiért ti képtelenek vagytok a magatokéra rátalálni? Amiért *ügy nélküliek* vagytok, hogy ne mondjam, ügyetlenek, ügyefogyottak... Bűnösnek tehát nem érzem magam, de ártatlannak sem. Inkább olyanoknak csak, akinek elkerülhetetlenül a bűnbak szerepe jutott.

Ezért is érzem magam mintegy a saját ügyemen kívül állónak. Legcsekélyebb indíttatást se fedezve föl magamban a menekülésre.

Szia, megjöttünk, hallom közben a hangod, bársonyosan meleg, mint mindig. Pontosabban szólva, mint többnyire, ha engem kö-

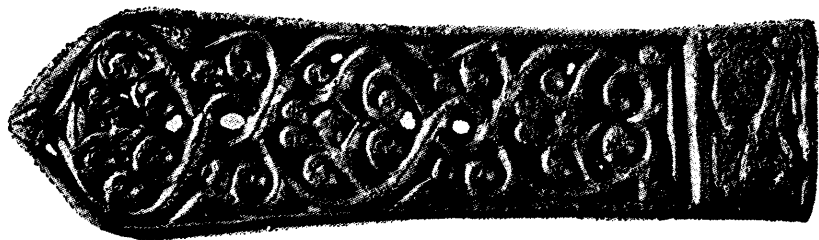
szüntesz, azt a megkülönböztetett bánásmódot fejezve ki most is, ami mindenekelőtt alighanem a magam külön ügyének szól és szól mindíg is, tehát az árulásomnak, amiért most meg kell bűnhődnöm. Sziasztok, köszönök vissza, nem is erőltetve különösebben a barátságos hangot, inkább magától találko rá, mire első pillantásra marconának tetsző kísérőd is kivillantja egészséges fehér fogait sötét szakálla keretéből. Mégiscsak a kosárlabdaedző, gondolom, sőt az is felmerül, hátha most ő a szeretőd, elvégre a barátjáról néhány hete hallottam ugyanezt, azóta a kép változhatott is. Egy-két pillanattig ez érdekel a legjobban, sokkal inkább a várható leszámolásnál. Aztán az jut eszembe, mégiscsak illene, hogy felkeljek, elétek menjek, félütemnyi lemaradással érkezem csak, hogy erre most képtelen vagyok, valósággal bénultnak érzem magam, anélkül, hogy állapotomat a félelemmel magyaráznám. Semmiképp se, állapítom meg, inkább csak semmi értelmét sem látom megmozdulni egy olyan aktus miatt, amelynek a végkifejlete ismét csak fekvő helyzet lesz.

Ne haragudjatok, hogy nem kelek föl, elnézést is kérek mindjárt. Nem, dehogya is, maradj csak, mosolyodsz el megértően, szinte melegen, úgy csináljuk majd, ahogy a legkönnyebb neked. Még mindig az ajtóban vagy, most indulsz felém, a másik helyeslőleg bólint, továbbra is barátságos mosolyában az együttérzés megnyugtató igyekező bagatellizálással keveredik, aztán megkérdez, szükséged van-e a segítségére. Kösz, háritod el, azt hiszem egyedül is megy. Ugye, Robiukám, minden rendben lesz, fordulsz aztán hozzám, de ha úgy gondold, hogy szükség lesz rá, lefoghat, mond meg nyugodtan. Ugyan már, válaszolom, igazán rendes vagy, feleled, tudtam, hogy számíthatok rád. És hát ez a kettőnk dolga, igaz?, érinted meg aztán könnyedén az arcomat hozzám érkevez, de közben futólag hátrapillantasz, úgyhogy megjegyzésed valójában mindkettőnknek szól. Akkor én talán kint is megvárhatnálak. feleli amaz, barátságos baritonja most mintha egy kicsit érdekesebb lenne, ugyan már, ne légy gyerek, hangodban most mintha ott bujkálna egy csöppnyi ingerültség is, nem arról van szó, mintha zavarnál... Mégiscsak a szeretőd, merül fel bennem újra, hamarosan be is vallod majd, illetve egy idő múlva nyilván úgy kezdesz majd beszélni róla, mintha említetted volna már, azaz kezdenél, bizonyára, amennyiben valamilyen előre nem látott esemény folytán az utolsó pillanatban változás állna be a mai programban. De talán le is ülhetnél, szólsz hátra hirtelen, miközben magad is he-

lyet foglalasz az ágyam szélén, remélem, semmi kifogásod, hogy utólagos beleegyezéssel helytel kínáltam... Amaz nem ül le, hanem a fal felé fordulva egy képet kezd el tanulmányozni, inkább a pillanatnyilag kívülrakodtak zavarával, semmint valóságos érdeklődéssel. Nem ellenszenves, nem is igazán ellenséges, de ha mégis menekülni akarnék, veled szemben aligha számíthatnék a segítségére, állapítom meg mielőtt a tekintetem visszatérne rád.

Valójában a hangoddal fordítasz újra önmagad felé. A hangoddal, amely ezután még inkább halkra, bizalmasan duruzsolóra vált, most nekem szól csak, puha vattacsomagolásként ölel körül, ezerfélének megismert tekintetednek melegséget árasztó változatát kapcsolod be, szemed kékje sötétté mélyül, máskor megfigyelt tárgyilagossá szürkéjével vagy támadó zöldjével szemben. Mialatt megkérdezed, jól vagyok-e (kösz, a körülményekhez képest jól, válaszolom), aziránt érdeklődsz, rég várom-e már, hogy megjöjjetek. Nem, válaszolom, amint látod, kibírtam, de mivel kezdettől fogva tudom, hogy jönni fogtok, jöhettetek volna előbb is. Jaj, Robikám, hát sehogy se ment, hidd el, nem ment, pedig annyiszor készültem már, jobban mondván készültünk (mégiscsak a szeretőd), borzasztó, hogy sehogy se sikerül hozzád eljutni, meg hát most is rohanok, pedig úgy meg tudnék ülni most nálad, ki kellene egyszer beszélgetni magunkat, annyi mindent tudnék mesélni. Te, azért egyszer majd... Sajnos most, nyúlász aztán a valamivel előbb (pontosan nem tudom, mikor) mellém fektetett winchester után, a másik diszkreton sürgető köhéntésére (persze hogy a szeretőd), időközben átsétált a szoba túloldalára egy másik kép elé, de azért csak mondd meg nyugodtan, hogyan szeretnéd. Ha arra gondolsz, hogy fejbe-e vagy szívbe, hát nekem igazán mindegy, felelem, amikor meg tovább erősködsz, hogy mondjam csak, mert *neked* ugyanúgy mindegy lehet, egyszerre bosszúság fog el. Talán mert mindig is a fejet tartottam a fő testrésznek, meggyőződéseim szerint joggal, a többi arra való, hogy a fejet hordozza, táplálja, információkkal, élményekkel lássa el, nyilván ezért is, hogy számomra a löfegyverrel való kivégzés egyenlő a főbe lövéssel, elvégre a csapást a főerőkre kell mérni. Ennyire igazán ismerhetéd az ízlésemet, mondanám hát, aztán mégis arra gondolok, miért ne igazodhatnék én a tiedhez: szívbe talán stílszerűbb lenne. Én is erre gondoltam, mosolyodsz el, ajkad puhán érint meg, mielőtt arra kérnél, gomboljam ki a pizsamámat, homlokod koncentráltan ráncolod, ujjaid a bordáimat számolják, nem hiába voltál orvostanhallgató is

egy ideig, még a winchester csövét is úgy illeszted fölém hajolva a mellemre, mintha sztetoszkóp lenne, pár centi hézagot azért hagyhatnál, nemcsak a fém kellemetlen hidege miatt, hanem mert felülről a tusára nehezedve úgy nekem feszítet, hogy szinte fáj is. Micsoda nevetséges, avult fegyver, gondolom már-már dühösen, honnan is szedted, nyilván ezt is eredetieskedésből választottad, pedig leginkább mégis egy hangfogós pisztoly illene ide, de hát hiába, ez már csak így van, a valóságba mindig becsúszik néhány esetleges mozzanat, oda nem illő elem, akárcsak az álomba. Álomnak melleleg ez az egész nem is lenne úgy igazán lidérces, inkább mérsékeltén hátborzongató csak, talán enyhén giccsbe hajló is, ámbar ha túllendülhetnék a most következő kritikus pillanaton, ha valahogy kicselezve ezt a helyzetet, átsurranhatnék a lét túloldalára, kellő rutinnal ezt akár semlegesíteni is lehetne, úgy-hogy...

EMLÉKEZÉSEIM (IV.)

TÓTH BUBORA ISTVÁN

Az oroszoknál állt a forradalom, mi pedig lepakoltunk az olasz frontra. 1918. március 15-én indultunk el gyalog.

Mielőtt az olasz fronton történekről írnék, megemlítek még néhány eseményt, amit Galíciában láttam.

Amelyik faluban megfordultam, amíg ott voltunk a mi itthoni viszonyainkhoz hasonlítva, mindenhol nagy elmaradottságot láttam. Pedig a mi falunkban sem volt még egyetlen utcában sem téglajárda akkor. Szárat, szalmát szórtak a járdákra, ha nagy volt a sár, hogy le ne húzza a lábbelit az ember lábáról. Összevissza álltak a házak, egyik keletnek, másik nyugatnak nézett. Kinek hogy felelt meg legjobban. A porták nem voltak egymástól elkerítve. Rendezetlen összevisszaságban épült a falu. Maguk gyártotta kocsikon jártak. Kézzelel örölték két kerek kő között a rozst, amiből a kenyerek voltak. Házfalaik fából voltak. Nagy, lapos tetejű banyakemencében fűtöttek, és amikor megjött a tél, éjjel annak a tetején aludtak, ahányan fölfértek rá. Nagyon egyszerű, primitív életük volt. Fő táplálékuk a krumpli, bab, tej és rozskenyér volt, melléje zöldségféle. A tisztaság nem volt nagyon elterjedt szokásuk. Maguk szötte ruhában jártak. De vézna, hitvány asszonyt vagy gyereket nemigen lehetett köztük látni. Egészséges, pufók, egyformán maszatos, szutykos képűek, úgy az asszonyok, mint a gyermekek. Ilyet sehol máshol nem láttam. A férfiak, akár nálunk, mind katonák voltak. Néhány öreget láttunk. Állva végezték, szétterpesztett lábakkal, az urak dolgát, mindkét változatban. Ha megfejték a tehenet, a pöndöl alsó szélén szűrték át a tejet. Este, a munkából kifogott lovaikat kicsapták a falusi közlegelőre, és reggel kimentek értük. Apró, de nagyon edzett lovaik voltak. Egyszerű, a civilizációtól nem fertőzött életet éltek. Kézzelel verték ki

a búzát, vagy lovakkal nyomtatták. Addig pajtákban volt a kevés gabonájuk. A konyháikban a kemencét fűtő lyuk előtt padka volt, mint nálunk is a szabad kéményű konyháikban. A padkákban lyukak voltak a fazekak belesüllyesztésére. A fazekat telerakták krumplival, a fődőt rátéve körültapasztották a szélét úgy, hogy légmentesen zárjon. A lyuk alján tüzeltek a fazék alá, és víz nélkül, a saját gőzében főtt meg a krumpli. Olyan jóízű krumplit itthon soha nem ettem. De nagyon szűkösen volt szegényeknek mindenük az előre-hátra mozgó front miatt. Nagy áldásnak számított, ahol még téhen is volt. Nagyon unták már a háborút, és állandó rettegésben éltek, mert az éhes katonák ellopták tőlük azt a keveset is.

Köztünk is voltak már sokan, akik nagyon beleuntak a háborúba, de senki nem mert nyíltan állást foglalni ellene, mert a tiszteken kívül mindenki tanulatlan, egyszerű, jórészt parasztember volt, akik nem is tehettek mást, mint túrték a sorsukat.

Két szabadkai ember azonban mégis akadt, aki nyíltan kifejezte háborúellenes magatartását, olyan félig illegális formában. Az egyik Tamási István nevű, talán négy évvel idősebb volt nálam. Magasabb iskolai képzettsége volt, ennek ellenére semmiféle katonai rangot nem akart elfogadni. Iskolai képzettsége után hadnagy-i rang járt volna neki. Emiatt még hadbírótság előtt is volt, de a rangot visszautasította. A társának, akivel szoros barátságban volt, nem emlékszem a nevére, pedig avval egy szakaszban voltam. Ők ketten minden este vacsora után kiálltak, és a következő nőt, ha annak lehetett nevezni, órák hosszat felmondták, olyan hangon, hogy az egész falu hallhatta:

Mert a gyomrom tényleg homorú,
Katonának lenni szomorú.
Jó volna hazamenni, otthon lenni már.
Jó volna megölelni, megcsókolni már.
Mert a gyomrom tényleg homorú,
Katonának lenni stb. stb.

Újra meg újra csak ezt. Szinte mindenkibe beleivódtak ezek a gondolatok. Mindenkinek az volt a leghőbb vágya, amit ezek a szavak kifejeztek, és még jobban vágyakoztak haza, amikor hangos szóval hallották kimondva a gondolataikat.

Egy hétig mindennap hallgattuk ezt a fölhívást, amikor valaki

a fölöttesek közül fölfigyelt rá. A Tamásit ismét hadbírótság elé vitték, lázítással vádolták. Hogy a hadbírósnági tárgyalás miként zajlott le, arról nem tudok, csak annyit, hogy megúsza azzal, hogy elfogadta a legalacsonyabb altiszti, egycsillagos rangot. De az egyszerű embereket mégsem hagyta el, továbbra is köztük maradt. A nóta nem hangzott fel többször, de sűrűn lehetett egyik-másik katonát hallani, hogy dúdolja a Tamási gondolatait, és hiszem, senki sem felejtette el többé.

Március 17-én bevagoníroztak bennünket egy galíciai városban, aminek a nevére nem emlékszem. Bízunk benne, hogy majd Magyarországon keresztül utazunk. Azt megmondták, hogy az olasz frontra megyünk, de hogy messze elkerüljük Magyarországot, azt nem tudatták velünk. A Kárpátoktól északra, Szilézián, Csehországon, Ausztrián keresztül vitt bennünket öt napig a vonat, mire leértünk. A frontvonal olasz területen húzódott. A front mögött, egy Fonzaso nevű faluban tartózkodtunk két hétig. Mindennap kirukkolás volt, a hegyes terephez való szoktatás volt a foglalkozás. Mielőtt elindultunk az északi frontról, minden ember kapott egy rohamsisakot, aminek addig nem volt. Egy hosszú nyelű ásót, egy törkést hüvellyel meg egy gázmaszkit. Mázsán nem mértük, de bármilyen szorosan saccoltuk, a teljes fölszerelés, a 200 darab golyó meg 4 darab kukorica-kézigránát, 2 pokróc, tartalék alsóruha, csajka, kulacs, hátizsák, kenyérzsák, bajonett, puska és más apróság, legalább 35—40 kilónak felelt meg. No még egy két méter hosszú, szöges végű bot. Ez a hegyről le vagy föl nagyon sokat segített. Ilyen málhával jártunk gyakorlatozni. Mindennap megmászunk egy olyan ötszáz-hatszáz méteres hegyet. Nagyon ele-günk volt, amikor berukkoltunk a napi gyakorlatról.

Az olasz frontra való érkezésünkig gyakran szerepelt a kosztban a gersli meg a gezemice (gemúze). A gersli héjától megkopasztott árpa volt, elég tűrhető étel, bár nem ettük igazi étvágygyal, annak dacára, hogy az éhség állandóan együtt harcolt velünk, csak nem az ellenség, hanem miellenünk. De a gemúze?! Az meg a legkülönfélébb zöldségfélék, répafélék leszecskázott, megszáritott keveréke volt, amittől a fejőstehenek jól tejelhettek volna. Amikor az volt ebédre, mi is alaposan leadtuk a tejet, mert mindenféle kiöntött gezemicét lehetett látni. Végképp nem bírt hozzáidomulni a gyomrunk ehhez a civilizált német találmányhoz. Ugyanis a németek meggyőzték a grófokból, bárókból összetevődött magyar kormányt, hogy ez a kétféle mismás a legkifizetődőbb a hadsereg

élelmezésére. Ha ezekből volt az ebéd, a Tamási István nótája mindig a fülünkben csengett: Mert a gyomrom tényleg homorú. Amikor leértünk az olasz frontra, megváltozott az élelmezésünk anynyiban, hogy nem 1/8 kenyeret kaptunk naponta, hanem 1/2 tiszta kukoricadarából sültet. Nem volt annyszor gezemice, hanem sűrűn volt savanyúkáposzta-leves rántás nélkül, de olyan savanyú volt, hogy na... Úgy ki voltunk kosztolva, hogy egy sem sült volna meg közülünk a saját zsírjában. Amióta Szabadkáról eljöttünk, kétszer voltunk fertőtlenítve. De falra hányt borsó volt a fertőtlenítés, annyi volt a féreg mindenfelé.

Közben folyt a szabadságolás is. Háromhetenként két-három embert hazaengedtek. A visszajövőkől tudtuk meg a kedvezőtlen híreket az otthoni helyzetről, a kíméletlen élelmiszer-rekvirálásokról és a sok katonaszökevényről meg a mind nagyobb nélkülözésről.

Ha néha-néha összetalálkoztunk német menetelő csapatokkal, szájátva bámultuk őket. Jól öltözöttek, egészséges, láthatóan jó erőben lévő emberek voltak. Mi csak ányékok voltunk mellettük elnyűtt, ócska rongyainkban, zörgő csontjainkkal. Ezért rekviráltak el a magyar falvaktól az élelmet? Ezért kellett nekünk gezemicét enni? Ezért kellett nekünk fél évig 1/8 kenyeret kapni naponta? Ezért kapunk most kukoricadarából kenyeret és méregecsavanyú káposztalevest? Igen, ezért, hogy legyen egy jól táplált német hadsereg, amely a legnehezebb frontszakaszokra mindenhol a magyar ezredeket toltta előre. Emellett még a főnnhéjazó, gúnyos viselkedésük, ahogy lenézték a magyar katonákat, egyenesen vérlázító volt.

Mindez bennem tótágast állította a hazafiasságot. Ilyen állapotok közt a magyar csapatoknál is kialakult a háborúellenes hangulat. Az pedig abban nyilvánult meg, hogy aki valami módon hazajuthatott, az vissza nem akart jönni, hanem mint lógós otthon bujkált.

Ideérkezésünk után, április elején a Monte Asalone nevű, 2200 méter magas hegységen húzódó fronton leváltottuk a 36. gyalogezredet. Az igazi megpróbáltatások még csak most kezdődtek a részemre. Az orosz fronton nem voltak már harcok. De itt harc nélkül is a pokolban voltunk állandóan. Sok hó volt még, amikor fölértünk. A védett oldalon, hegyekbe vésett, úgynevezett kavernákban tartózkodott a század egyik fele. A másik fele a negyvenötven méterre lévő figyelőállásokban helyezkedett el. A lehető legveszélyesebb frontszakaszra került a századunk. Ötven méterre

volt szemben velünk az olaszok állása. Huszonöt méterre volt az olaszok előretolt állásában egy távcsöves puskával fölszerelt, mesterlövész olasz őr. Szigorú parancsot kaptunk, hogy senkinek sem szabad löni. A mi őrhelyeink gránát vájta lyukakban voltak. Összefüggő árok nem volt. Előzőleg késő ősszel nagy harcok voltak az egész szakaszon. Rájuk jött a tél, akkor állapotodott meg itt a front, de állást kiépíteni nem lehetett, mert a legkisebb megmozdulásra erős ágyútűzzel válaszoltak az olaszok. Az orrunk hegyét sem dughattuk ki, mert rögtön lőttek. Az utánpótlási vonalakat állandóan verték az olasz ágyúk. Ha valahol egy ember feltűnt, egy egész batri ágyú lőtt rá. Kevéssel balra, tőlünk néhány kilométerre volt a Monte Grappa nevű hegy, amely hirtelen emelkedett ki a környezetéből, és nagy távolságra minden mozgás jól látható volt róla. A mieink becslése szerint legalább 1000 ágyú lőtte onnan a környéket. Mi csak éjfélkor válthattuk a kint levőket, de gyakran hason csúszva, mert éjjel a fényszórók dolgoztak. Éjjel kaptuk meg a menázsit, mert világosan nem jöhettek be a szakácsok. Kis hegyi lovak a hátukon hozták a birbancsot meg a kukoricakenyeret. De mire megérkeztek vele, senki nem mondta volna meg, mit eszünk. A lovak hátán a zötyögéstől még a bab szemek is masszává koptatták egymást. A kenyér meg a zsákokban újra darává morzsolódott. Mindenki kapott egy csajka kukoricadarát a kenyérzsákjába, és onnan marékkkal ettük. A kávé szintén szárazon kaptuk, és azt is a dara közé kevertük. Nem hiszem, hogy lett volna kutya a világon, amelyik nem tagadta volna meg a húséget ilyen tartás mellett. Akik a kavernában pihenőn voltak, állandóan a kövek közül lecsöpögő víztől áztak. Az olvadó hó beszivárgott a kövek közti nyílásokon. Egymás mellé rakott hátizsákokon ülve, kuporogva aludtunk. A bakancsok állandóan vizesek voltak, mert annyi víz becsurgott, hogy minden reggel tizenöt-husz vászonvödör vizet kimertünk ebből az összkomfortos pokolból. Akik meg kint voltak, sárban, hideg földön, kődarabokon lesték, mikor csap közéjük a római pápa által megáldott gránát, ami átsegítené őket a mennyországba. Az olvadó hólevet ittuk. Három hétig voltunk a fronton, akkorra kevés kivétellel mindenki vérhast kapott. Csak néhány idősebb ember nem. Nekem még amellet a lábaim úgy átfáztak, hogy begyulladtak; a bakancsok a fejét föl kellett hasítanom. A lábam alsó szárán szűk lett a nadrág, ami különben egy nagy bosnyáknak sem lett volna szűk. Elmentem maródivizitre. Az orvos azt mondta: Mindnyájatokat elküldhetném

kórházba, amiről szó sem lehet. Három hétre leváltottak bennünket. Alig bírtam lejönni a beteg, dagadt lábakkal. Lent a völgyekben tavasz volt, virágosak voltak a gyümölcsfák. Mikorra ismét Fonzasóba értünk, már alig bírtam mászni. Bíztam, hogy kórházba kerülök. Elmentem orvosi vizitre. Dagadtak voltak a lábaim térdig, és erősen zsibogtak. Az orvos azt mondta: Vizezd meg a törülköződet, és csavard rá, vagy a kapcákat. Ha száradnak, újra mártsd vízbe. Amit nem hittem volna, fél nap múlva nem voltak dagadtak. De az égés, zsidbadás nem szűnt meg. A szó szoros értelmében, nem bírtam lábra állni, csúsza dicsértem az urat.

Az olaszoknál divat volt az egyszerű lakóházakat is emeletesre építeni. Az alsó részen voltak az állatok, az emeleti részen laktak. Ahová el voltunk szállásolva, egy ilyen épületben az ablakos oldalon kiugró erkély volt. Deszkalépcsőkön jártak föl benne. Pihe-nőre voltam kiírva. Néhányszor lecsúsztam a lépcsőkön, dolgomat végezni, de nagyon nehezemre esett. Akkor elhatároztam: nem csúszkállok én le-föl, azontúl, ha rám jött a baj, kimásztam az erkélyre. Látva ezt a társaim, a megkönnyebbülésnek ők is ezt a módszerét választották. Nem volt valami ildomos megoldás, de a háború sem volt az, mégis csináltuk.

Május vége felé ismét bementünk a frontra. Addigra valahogy rendbe jöttek a lábaim is. De a gyomrom nem akart rendbe jönni a vérhastól még jó ideig. Ekkorra már fönt is megjavult az idő, de június 10-én még belepett bennünket vagy húszcentis hó, azonban két nap alatt elolvadt.

Most az első helyüinktől délebbre foglaltunk állást, ahol nem volt annyira veszélyes. A mi állásunk a hegycsúcson, az olaszoké meg lejjebb, a hegyoldalban volt. Most nem láttuk egymást, de mi előnyösebb helyzetben voltunk, mint ők. Hogy mennyire lehettek tőlünk, azt nem láttuk, de kézigránátokkal veszélyesek lehettünk rájuk. Ezért volt a mi állásunk a hegycsúctól valamivel lejjebb, hogy az ágyúból kilőtt gránát, a csúcsba találva, bennünket ne érjen el, ha magasabban jön, akkor messze hátra talál. Messze leláttunk az olasz síkságra, mert a front a síkság szélén húzóódó hegyeken volt. Nem lőttek az olasz tüzérek sem olyan veszettül, mint először, de az utánpótlási vonalakat csak tűz alatt tartották.

Nekünk ki volt adva: nem szabad hangosan beszélni, mert az olaszoknak már voltak lehallgatókészülékeik.

1918. június 12-én tudomásunkra adták, hogy június 15-én ál-

talános támadást kezdünk az egész olasz fronton. A keleti front-ról minden erő ide lett vonva. A tüzéség néhány lövéssel belötte magát a megjelölt célra, aztán csend volt a mi részünkről.

Június 15-én, hajnali három órakor megkezdődött a trommer fajer (pergőtűz). Minden ágyú lőtt valamilyen előre belőtt olasz célpontot. Ha hátranézett az ember, egy fényes csíkot lehetett látni az ágyúk torkolattüzétől. Rengeteg ágyú volt a támadásra összpontosítva. Az olaszoknál érezhető zavar keletkezett, mert csak imitt-amott lehetett hallani néhány ágyú hangját. De ahogy lassan virradni kezdett, mindig több olasz ágyú is megszólalt. Azok mind hátra dolgoztak a mi állásaink mögé. Hat órakor megindult a mi gyalogságunk támadása.

A támadás előtt néhány nappal történt velem egy eset, ami miatt én nem vettem részt a támadásban. Mint türelmetlen fiatal, nem voltam megelegedve azzal a paranccsal, hogy nekünk nem volt szabad lőni, az olaszok meg kedvükre lövöldözhetnek. Ha már háború, akkor legyen háború. Nem féltém. Soha meg se rettenem, akárhogy tüzelt is az ellenség.

Szép enyhe, napos idő volt. Dél előtt tizenegy-től délután egy óráig kellett a figyelőhelyen állnom. Messze le lehetett látni a lombardiai síkságra. Hullámzó búzatáblákat és zöldülő vetéseket lehetett megkülönböztetni a mi állásainkból. Néha-néha egy kakukkszót is lehetett hallani, ha az olasz tüzéség is szünetet tartott. Elgondolkoztam a látottakon, és úgy déltájt megláttam egy csoport málhás lovat és egy csoport olasz katonát, amint az olasz állások felé tartanak. Hozták az ebédet a rajvonalba. Mindennap hallottuk, amikor reggeliztek, ebédeltek vagy vacsoráztak. Áthalatszott a zaj, a csörgés hozzánk. Elöntött a méreg. Mi majd éjfél körül kapunk valamit, ha szét nem veretik. Egy esetben telibe találták a mi faszolásunkat, két szakács meghalt, másnapig nem ettünk. Ők meg mindjárt eszegetnek.

A fegyverem töltve volt, fölbecsültem a távolságot. Hatszáz méter. Célba vettem egy lovat, és lőttem. Semmi hatás, mentek tovább. Nyolcszáz méter, tűz. A csapat szétugrott, mindegyik elkapott egy-egy lovat, és bizonyos távolságra egymás után húzták őket. Újabb lövés. Kezdték kocogni. Elesni nem láttam egyet sem. Újabb lövés, mire hátulról rám kiáltott valaki. Hátranéztem, a szolgálatvezető őrmesterünket láttam, amint fenyegetett felém. De már jött is értem a váltás. Az őrmester, Molnár Ferenc, egy pécsi születésű sovány, pökhendi alak, maga elé hívott. Elkezdett kor-

holni: Te nem tudod, mi a parancs? Te anarkista, miért lövöldöztél? Azért, őrmester úr, mert háború van. Ha nekik szabad, nekünk is szabad. Így védekeztem. Másnap elvezényelték a zászlóaljparancsnokságra küldöncnek, mert ott hiányzott egy ember. Lehetőség, hogy szerencsém volt azzal a parancsmegszegéssel, mert a támadásnál ugyancsak megfogyatkozott a létszámunk. Mi, küldöncök hátul voltunk. A harcokban nem vettünk részt, de mi is veszélyes helyzetekben voltunk.

A támadás sikerült, még délelőtt az olaszok harmadik védelmi vonaláig jutottak előre a mieink. De ott már nem volt kivel továbbmenni. Az egész batalionból tizenöt ember maradt élve, a többi meghalt vagy megsebesült.

A harmadik nap éjjelén váltott le bennünket a szlovák nemzetiségűekből álló 83. gyalogezred. Nekem kellett egy századot a mi századunk helyére bevezetni. Borús, sötét éjszaka volt. Az olasz tüzérség teljes bevetéssel lőtt, minden irányban. A mi ágyúinkból csak imitt-amott vakkantott néhány. Az olaszok ellentámadásra készültek. A szlovákok akkor este értek ide, egy vadidegen helyre. Koromsötétben. A kegyetlen ágyúzástól úgy be voltak gyulladva; hiába mondtam gyenge német nyelvtudásommal a hadnagyuknak, mondja nekik, hogy húzódjanak szét, ne csoportban legyenek, mert ha idetalál egy gránát, paprikásnakvaló lesz belőlük. Hiába beszéltem. Mint amikor a csirkék a kotlóshoz menekülnek, úgy körülvettek. Lehettek hatvanan. Egyszer csak kiléptem közülük, és otthagytam őket.

Valami különös szerencsém volt. Abban az irgalmatlan lövöldözésben még csak közelemben se csapott le gránát. A járást ismertük már. Le voltunk váltva. Ment, ki hogy tudott hátra. Egy Feltré nevű városban kellett gyülekeznünk.

Akkor éjjel az olaszok visszafoglalták mindhárom védelmi vonalukat. Könnyű volt nekik. Új, teljesen tájékozatlan csapatokkal álltak szemben. A harctereken működő kémeknek fontos szerepük volt az ilyesminek a földérítésében.

A mi létszámunk már az ütközet előtt is elég alacsony volt. Az egész batalion nem volt több száztíz közvetlen harcba vethető embennél. A négy századból tizenötön jöttünk össze Feltrében.

A tiszték közül nem hallottam, csak egy hadnagyot, aki meghalt. Raffai nevű adai tanító volt. Az összes tiszték közül az volt az egyetlen, aki le mert ülni a közemberek közé, és tudott velük beszélgetni. Mindenki szerette. Addig egyszer sem volt sebesülve.

Allandó frontszolgálaton volt, és az utolsó ütközetben kellett meghalnia. Megsirattuk.

Osszegyűjtötték a maradék emberanyagot, és Prágába irányították az egészet, hogy ott újra föltöltsék a létszámot a már ott várakozó századokból.

Engem meg egy szabadkai fiút aznap engedtek el szabadságra, amikor a többi indult Prágába. Huszonegy napot kaptunk. Rudics Joco volt a neve a fiúnak. Prágába kellett visszamennünk.

Primolano nevű olasz határvárosig jártak a mi vonataink, ott ültünk vonatra, és az Alpok vidékén keresztül vitt bennünket Budapest felé. Rengeteg katona tolongott a vonatokon. Sok lógós volt már akkor. A vonatban tudtam meg, hogy kiknek volt valamennyi földjük, azoknak nagy része már föl volt mentve a föld művelésére. A szegény nincstelének maradtak ágyútölteléknek, a haza védelmére. A vonatban dalolták a következő nótát a „Sudár magas, sudár magas a nyárfa teteje” dallamára:

I.

Odahaza, a kis falunkban,
Pörgetik a dobot.
Hirdetik, hogy fölmentették;
Be kell rukkolnotok!

II.

Fut a Jancsi, meg a Palcsi,
A jegyzőlakásra.
Szépen kérem a jegyző urat,
Mi a kívánsága?

III.

Kispej lovam az istállóban,
Föl van kantározva.
Ha tetszik a jegyző úrnak,
Egy kis lovaglásra.

IV.

Kövér kacsát, néhány libát
 Hoz majd a cselédem,
 Még ma este kétszáz tojást
 Hoz a feleségem.

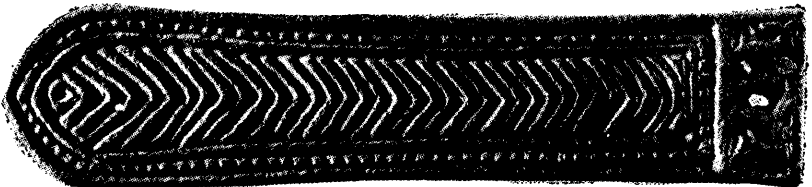
V.

Ha úgy tetszik a jegyző úrnak,
 Itten is tarthatja,
 Elég erős, egy éjszaka
 Nem látszik meg rajta.

Ez a nóta is olyan Tamási István-féle békepártinak a szerzőménye lehetett. De ahol elhangzott, nem maradt hatás nélkül. A való helyzetet vázolta. A vonatban azt állapítottam meg, ugyancsak megváltozott a háborúval szemben a közhangulat, amióta elvittek engem Szabadkáról. Amikor Budapestre értünk, vettem egy *Kis Újság*ot, öregapám kedvelt újságját, amit én is, már gyermekkoromban, böngészgettem. Az egyik cikk: Hadseregünknek két hét alatt kétszázézer ember vesztesége lett a piavei csatában. A másik: A királynő kiszolgáltatta a haditerveket az olaszoknak. Nem akartam hinni annak, amit láttam. Ilyesmit is meg lehet írni, és ilyesmi is lehetséges? Forrt, bugyborékkolt minden a háború ellen.

Két éjjel és két nap utaztam, mire a délutáni fél hármas vonattal megérkeztem Topolyára. 1918. július elsején.

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A NACIONALIZMUS MAI FORRÁSAI ÉS GYÖKEREI, VALAMINT MEGNYILVÁNULÁSI FORMÁI VAJDASÁG SZAT-BAN

RAJCSÁN ISTVÁN

1. Az a történelmi körülmény, hogy Jugoszláviában a népfelszabadító háború egyben szocialista forradalom is volt, amelyben egyidejűleg oldották meg a hatalom hordozójának osztálykérdését és a nemzeti kérdést is, sajátságos jelleget ad a körülményeink között megvalósuló forradalmi gyakorlatnak s a KSZ harcának, amelyet a nacionalizmus ellen folytat.

A szocialista forradalom egy egységes átalakulási folyamatban minden nemzeti és etnikai csoportot felszabadított az osztályuralom és a nemzeti hegemonia alól. Ez az egység a JKP, illetve a JKSZ azon állásfoglalásának a kifejezése volt és maradt, hogy mindkét megoldás kölcsönös függőségben van és feltételezi egymást.

Éppen emiatt nálunk az agresszív nacionalizmusok jellegzetessége az, hogy a szocialista öngazgatást és a forradalomban megalapozott nemzeti viszonyokat egyidejűleg támadják, azzal az alapvető szándékkal, hogy megsemmisítsék Jugoszláviát mint föderatív, szocialista, öngazgatású közösséget. A nacionalista erők mindig is ezen igyekeztek a népfelszabadító háború óta.

Nem érdektelen emlékeztetni, hogy Marx az egyes európai népek nemzeti felszabadítási harcáról szólva hangsúlyozta: „... ugyanakkor e nemzeti forradalmak sorsát alávetették a proletárforradalom sorsának, megfosztották őket a nagy társadalmi átalakulástól való látszólagos önállóságuktól, függetlenségüktől. A magyar ne legyen szabad, a lengyel se, az olasz se, amíg a munkás rabszolga marad!”*

Objektív szükségszerűség tehát, hogy szocialista gyakorlatunkban a nemzeti egyenjogúság politikája összetevő része a szocialista forradalom elvi és gyakorlati megvalósításának. A forradalmi építés minden szaka-

* Marx: Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig. In: *Marx és Engels válogatott művei I—III.*, I. kötet, 279. l.

szában megvoltak és ma is megvannak a munkásosztály hatalmának az adott körülményekhez igazodó intézményei és rendszere, amelyek ugyanakkor minden esetben a jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek nemzeti egyenjogúságát biztosító tényezők is voltak.

A munkásönigazgatás, majd az egységes, általános öngazgatás rendszerének mind szélesebb körű kialakítása fokozatosan és mind jobban felszabadítja a munkásosztályt és osztályszövetségeseit a gazdasági, politikai és kulturális elidegenítés alól, úgy is mint szociális csoportokat és mint egyéneket is, felszabadítva ezáltal a nemzetek és nemzetiségek összes alkotóerejét is. Reális lehetőséget teremtve arra, hogy minden nemzet keretén belül a hatalmon levő munkásosztály érdeke legyen az uralkodó érdek, közvetlenül és intézményesen oldottuk meg az osztály és a nemzet közötti demokratikus viszony kérdését.

A nemzeti kérdésnek a szocialista forradalom vívmányai alapján történő ilyen megoldása az „oka” annak, hogy valamennyi öngazgatás- és szocialistaellenes elméletnek és politikai törekvésnek megvan a saját elképzelése a nemzeti viszonyokról, másrészt pedig a nacionalista fellépések szabály szerint majdnem mindig az öngazgatásellenes és kommunistaellenes törekvések közös platformját képezik.

Mindenekelőtt lehetetlenség a munkásosztály többletmunkájával annak nevében és helyett rendelkezni, úgy hogy az ne legyen ugyanakkor a munkásosztály felett való rendelkezés is a nemzeten belül vagy pedig nemzetek feletti méretekben, a nemzet nevében és helyett. Ez a nacionalizmus objektív reális megnyilvánulásának alapja.

Szocialista öngazgatási rendszerünk torzulásai, legyenek akár etatiszta, akár polgári-parlamentáris jellegűek, a nemzeti egyenjogúság viszonyaira is kiterjednek: unitarista, vagy pedig szeparatista nacionalizmust váltanak ki.

Forradalmunk fejlődésének ellentmondásai, amelyek részben az ország-részek, köztársaságok és tartományok öröklött egyenlőtlen gazdasági helyzetéből és az anyagi fejlődésből objektíven adódnak, s a nemzeti viszonyokra is kiterjednek, tulajdonképpen a nacionalizmus jelentkezésének, időnkénti felújításának vagy erősödésének egyik okát képezik. Ezeket emiatt nem is lehet egyszer s mindenkorra megszüntetni. A nacionalizmus sehol sincs véglegesen felszámolva, habár annak illúziója, hogy ez lehetséges, jelen van politikai életünkben és a közvéleményben is.

2. A kapitalizmusban a nemzeti viszonyok alapját az uralkodó nemzeti csoportoknak a tőkés tulajdonhoz való viszonya, valamint a politikai hatalomban elfoglalt helye és hozzáállása határozza meg. Ezekre a viszonyokra a gazdasági kizsákmányolás és a politikai egyeduralkodó jellemző mind belső, nemzeti, mind pedig nemzetközi méretekben.

A szocializmus fejlődésének etatiszta szakaszát a termelési eszközök és a többletmunka feletti államtulajdoni rendelkezés, valamint az eta-

tista berendezésű társadalmi viszonyok jellemzik, ami azt jelenti, hogy a többnemzetiségű államban a nemzeti viszonyok is elsősorban etatizált viszonyokként fejlődnek.

Ezeknek a viszonyoknak a hagyományos jellegzetessége, hogy a nemzeti kérdés megoldása főleg a törke és a nemzet, illetve a nemzet és az állam viszonyának keretében mozog.

A szocialista öngazgatás az öngazgatói érdekek közvetlen kifejezésével és demokratikus egyeztetésével csökkentti az érdekek politikizálásának szükségét, a politikai áttétel szükségességét az érdekek kinyilvánításában. Azáltal, hogy társadalmastja a politikai szférát, az öngazgatás társadalmastja a nemzeti érdekeket is. Azáltal, hogy a társadalmi újratermelés egészében a munkásosztály és a termelők szabadon rendelkeznek a többletmunkával, a ténylegesen elfoglalt helyzetükkel arányosan függetlenné válnak az egész társadalmi szervezetben, így a nemzeti érdek természetének és tartalmának meghatározásában is. Ez az út vezet az állam és párt monopóliumának túlhaladásához a nemzeti érdek kifejezésében. Az egyenjogúság és a nemzeti szabadság mindinkább az öngazgatók azon egyenjogúságán és szabadságán alapszik, amellyel a többletmunka felett rendelkeznek az öngazgatók társult munkában és a küldöttrendszerben.

„Tulajdonképpen mindaddig — mondja Kardelj az 1963. évi alkotmány kidolgozása kapcsán —, amíg a munka szerinti elosztás létezik, mint a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok szükségszerű formája és alapja, addig a nemzeti kérdésnek gazdasági tartalma is lesz. Mivel a kultúra és az egész nemzeti élet egyetlen anyagi alapja a többletmunka, teljesen világos, hogy a munka szerinti elosztásban való nemzeti egyenjogúság minden megsértése zavart kelthet a nemzeti viszonyokban, politikai problémát okozhat és a nacionalizmust táplálhatja.”

Tudatában kell lennünk annak a ténynek, hogy az öngazgatói jogok megsértése a társult munka társadalmi szervezetének bármely részében vagy az érdekek közvetett továbbítása a küldöttrendszerben veszélyezteti a nemzeti jogokat és a nemzeti szabadságot is.

Az öngazgatói jogok és felelősségek összessége: a társadalmi eszközökkel végzett munkához való jog, a munka eredményével való rendelkezés joga, a termelők egymás iránti kölcsönös felelősségén alapuló öngazgatói viszonyok stb., a termelőknek a társadalmi tulajdon iránti teljes egyenlőségéhez vezet, a nemzeti hovatartozástól függetlenül. Másrészt, amennyiben az ember társadalmi helyzetét munkájának eredményei határozzák meg, akkor ez alapul szolgál a nemzetek és nemzetiségek közötti egyenrangú viszonyok kialakításához is. Az egyenjogúságot tehát a szocialista öngazgatás adott objektív körülményei határozzák meg. Ezek nem a teljes egyenjogúság viszonyai, amelyek függetlenek volnának attól, hogy mennyiben járul hozzá az egyén vagy a közösség a társa-

dalmi újratermeléshez. A szolidaritás és a kölcsönösség elve azonban jelentősen korrigálja a különböző gazdasági fejlettség okozta egyenlőtlenégeket a társadalom reális lehetőségeihez mérten.

A nacionalisták ezért bírálják a jugoszláv méretekben történő munka szerinti elosztás elvét és azt az elvet, hogy mindenki a munkájából él; zavarja őket az az egyenlőség, amely az egyenlő társadalmi hozzájáruláson alapszik. Az egyenlődsdi így a mai körülmények között egyoldalú politikaként, társadalmi törekvésként jelentkezik mint a nemzetek és nemzetiségek közötti tényleges egyenlőtlen viszony.

A nacionalizmust azonban a szolidaritás és kölcsönösség elve is zavarja, különösen a fejletlen köztársaságok és Kosovo SZAT fejlesztési politikájának következetessége szempontjából. A nacionalisták abszolutizálják az „ugyanolyan munkáért — ugyanolyan jövedelem” elvét, szem elől tévesztve a történelmi adottságokat és annak szükségességét, hogy gazdasági feltételeket kell teremteni minden nemzet egyenjogúságához. A nacionalizmus mindkét formájának lényegében pragmatikus gyökerei és előidézői vannak.

A szocialista öngazgatáson alapuló nemzeti egyenjogúság politikája és gyakorlata, természetesen, nem mentes a konfliktusoktól sem, amelyek időnként a nemzeti nézeteltérés jellegét öltik magukra. Ez elkerülhetetlen olyan körülmények között, amikor nagy különbségek vannak a köztársaságok és tartományok fejlettségi szintjében. Ezek a viták azonban nem voltak antagonisztikusak, amikor a politikai rendszer öngazgatási szervezeteinek és intézményeinek kereteiben oldották meg őket.

3. A jugoszláv szocialista társadalom alapvető ellentmondása — mint ismeretes — az etatizmus és az öngazgatás közötti ellentét, a még mindig erős államtulajdoni és csoporttulajdoni viszonyok és a kialakuló társadalmi tulajdon viszonyai közötti ellentmondás.

Szerintem még mindig nem vizsgáltuk meg kellőképpen, hogy milyen mértékben és hogyan nyilvánulnak meg ezek az ellentmondások a nemzeti viszonyokban, milyen mértékben torzítják el a nemzeti egyenjogúság gyakorlatát. A nacionalizmus egyik eleve adott, objektív forrása, úgy tűnik, éppen ebben az ellentmondásban rejlik. A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy amikor megtorpant az öngazgatási viszonyok fejlődése, amikor a fejlődést etatista deformációk gátolták, erősödött mind a szeparatista, mind az unitarista nacionalizmus társadalmi méreteiben, a rendszer intézményeiben, sőt a JKSZ-ben is. Az etatizmus a nemzeti érdek hivatlan prókátoraként lépett fel a köztársaságokban és tartományokban, a nemzeti állam szerepét abszolutizálva, valójában pedig az államtulajdon érdekeit védve. Az ilyenfajta nacionalizmus számára a nemzeti egység az igazi egység, osztálykülönbségektől függetlenül, a „nemzeti állam” az „egységes állam”, amelynek nincs osztályjellege, a „nemzeti érdek” pedig tulajdonképpen a nemzeti „elit” kedvezményei-

nek, monopóliumának és egoizmusának a megőrzését és továbbfejlesztését, a gazdasági kizárólagosságot jelenti.

Ma is megvan és időnként hangoztatják is azt a tézist, mely szerint léteznek valamiféle nemzetek feletti osztályérdek, amellyel a köztársaságokban és tartományokban jelentkező nacionalizmusokat le lehetne gyűrti. Erre azonban csak egy, unitarizmuson alapuló erős szövetségi állam lenne képes a nemzeti egyenjogúság kárára.

Ügyszintén figyelmeztetnünk kell arra a körülményre, hogy mind a jobboldali polgári elméletekben, mind az etatista tézisekben nagyfokú azonosságot lehet találni az államnak mint a nemzeti érdek egyetlen védelmezőjének a szerepéről. Ez semmiképpen sem lehet véletlen. A hatalmi harcban az etatizmus és a bürokrata szerkezet az érdekeit úgy állítja be, mint az egész nemzet érdekeit, felhasználva az állam politikai hatalmának eszközeit.

Az 1974-ben meghozott alkotmányok által meghatározott, a politikai rendszerben érvényesülő nemzeti egyenjogúságot ma erősen bírálják a nacionalisták, lényegében vagy a felosztott vagy a központosított államtulajdon szemszögéből nézve. A politikai rendszer intézményei és viszonyai, amelyek biztosítják a nemzeti egyenjogúságot, természetesen nem örök érvényűek. Fejlődésük elkerülhetetlen, s megköveteli az öngazgatási alapokon és az egész jugoszláv közösségen belüli egyenjogúság alapján történő nagyobb fokú integrálódás szükségessége. Am az alkotmányos megoldásoknak, a nemzeti egyenjogúság, a nemzetek és nemzetiségek közötti viszonyok fejlődési irányainak a centralista pozícióból történő bírálata, bármennyire is az egység nevében történik, tulajdonképpen aláássa az egységet, és eltávolodik tőle. Elsősorban azért is, mert a „nemzetek feletti” centralizmus a viszonyokat nem a „társult munka hegemoniájának” döntő befolyása és a társadalmi-politikai közösségek küldött-rendszerre alapján, hanem a polgárok és választók, valamint a szövetségi állami szervek közvetlen viszonya alapján kívánná kiépíteni. Ez pedig a polgári parlamentarista rendszer megközelítése.

4. Vajdaságban a kapitalista körülmények között nem lehetett egyetlen nemzetnek sem biztosítani a nemzeti jogokat az osztálykizsákmányolás miatt, mint ahogyan nem lehetett létrehozni igazi, a nemzetek közötti teljes egyenrangúságra épülő közösséget sem. Vajdaság inkább a nemzeti burzsoáziák hegemonista törekvéseinek célpontja volt.

Csak a forradalmi mozgalom határozta meg Vajdaságban az egyenrangú nemzeti viszonyok platformját, és olyan forradalmi gyakorlatot teremtett, amely biztosítja a tartomány valamennyi nemzetének az egyenjogúságát. A JKP vajdasági szervezetének VI. tartományi értekezletén 1940-ben, közvetlenül a JKP V. országos értekezlete előtt, a küldöttek meghatározták a történelmi jelentőségű álláspontot: a jugoszláviai nemzetek egyenjogúságáért vívott harc keretei között Vajdaság min-

den itt élő nemzet hazája, amelyek már hosszú ideje Vajdaságban együtt élnek. Erre sorsdöntő pillanatban került sor, amikor össznépi frontot kellett alakítani a fasiszta előretöréssel szemben, s amikor a nemzeti burzsoáziák azon vetélkedtek, kié is Vajdaság.

A Jugoszláv Kommunista Párt mint Jugoszlávia egységes forradalmi mozgalmanak élcsapata elsőként és egyedül tudta így megszerezni Vajdaság minden nemzetének az egyforma bizalmát. A népfelszabadító háborúban létrejött néphatalom volt az első hatalom az autonómia történelmében, amely valóban kifejezte valamennyi nemzeti csoportnak a szocialista forradalom és nemzeti felszabadulás iránti akaratát, azt, hogy kizsákmányolás és nemzeti elnyomás nélküli társadalomban éljenek.

A szocialista forradalomban létrehozott autonómia nem volt sem a népek szétválasztásának formája, sem pedig csupán a nemzetiségek jogait biztosító forma, ahogyan gyakran állítják a nacionalisták. Egyenjogú nemzetek és nemzetiségek közössége jött létre, amely alkotórésze Jugoszlávia szocialista föderatív közösségének, és a Szerb NK összetételebe került.

Tehát Vajdaság mint közösség a fasiszta és nacionalista megszálló erőkkel szembeni közvetlen harcban, a népfelszabadító háború során jött létre. A forradalmi etatizmus idején túlhaladták a Vajdaságon belüli és kívüli etatista tendenciákat.

Az öngazgatási gyakorlatban ez a közösség teljes mértékben egységbe foglalta valamennyi nemzetét és nemzetiségét mint egyenjogú szubjektumokat. Munkásosztályának és dolgozóinak tudatában csupán a jugoszláv gyakorlatban végbement szocialista forradalom érthette ezt el. Ebben van a JKSZ forradalmi gyakorlatának a történelmi jelentősége e közösség megalakításában.

A nacionalizmusok kétségtelenül megerősödnek, ha ebben a közösségben gazdasági vagy politikai intézkedésekkel olyan feltételeket teremtenénk, amelyek bármelyik nemzetet vagy nemzetiséget, vagy többet közülük a többivel szemben kiváltságos helyzetbe juttatnának, külön jogokat biztosítanak nekik, akár valamilyen történelmi jogra hivatkozva, akár számbeli arány alapján. E közösség a felbomlás jeleit mutatná nemzeti és osztályszempontból is.

Az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek szocialista közösségének létrejöttéért vívott harcban a Vajdasági KSZ mindig két fronton volt állhatatos: olyan viszonyokért harcolt, amelyek teljes és igazi egyenjogúságot biztosítanak gazdasági, politikai és kulturális téren, s ugyanakkor mindig erőiesen szembeszállt e közösség bármilyen formájú nacionalista veszélyeztetésével.

Éppen az ilyen politikát és az ilyen közösséget támadják jelenleg a nacionalizmus erői és tendenciái, amelyek közül mindenképpen azok a

legveszélyesebbek, amelyek a legszámosabb nemzet — a szerb és a legszámosabb nemzetiség — a magyar soraiban jelentkeznek.

A nacionalisták, akik egyik vagy másik nemzetet magasztalják a másik kárára, akik a történelemben hegemonista törekvésekhez keresnek támpontot, akiknek a nemzeti államiság politikai előjogok megszerzésére szolgálna saját nemzetük számára, mind egyformán saját nemzetük veszélyeztetettségét hangoztatják. Ezt teszik a nacionalisták Vajdaságban, legyenek szerbek, magyarok, románok, szlovákok, ruszinok, horvátok vagy más nemzetiségűek.

A nacionalisták arról beszélnek, hogy a nemzeti egyenjogúság biztosítása sokba kerül, meghaladja a társadalom anyagi lehetőségeit, hogy a „nemzeti kulcsok” alkalmazása, tulajdonképpen az arányos és egyenjogú részvétel biztosítása túlhaladott, mert a legnépesebb nemzet és legszámosabb nemzetiség tehetséges és képzett kádereinek a kárára történik, a tisztségekre pedig állítólag az arra kevésbé rátermetteket állítják. Erősödnek a nacionalista jelenségek és a konfrontálódás a katolikus klérus körében is. Az utóbbi időben különösen a publicisztikában támadnak fel a kisebbségi kérdésre vonatkozó reakciós eszmék, az olyan tézisek, amelyek a nemzetiségeket mint szükséges rosszat szemlélik Jugoszláviában és Vajdaság SZAT-ban, a nemzetiségek körében jelentkező nacionalizmus állítólagos „eltussolásáról” szólnak. Olyan tendencia is jelentkezik, hogy az alkotmány alapján a nemzeti jogok megvalósítására irányuló törekvést, ezek hangsúlyozását nyilvánítsák nacionalizmusnak. Mindez bizalmatlanságot kelt a nemzetek és a nemzetiségek között, néhol pedig még kölcsönös gyűlölködést is kivált.

A nacionalizmus, a nemzeti kizárólagosság és egoizmus, a nemzeti türelmetlenség, bármely oldalról jött is, az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek igazi közösségének alapjaira tört rá és tör még ma is, veszélyeztetve azt a nemzeti békét, amely a vajdasági nemzeti viszonyokat jellemzi. Ez az oka annak, hogy a Vajdasági KSZ igen határozottan és tétovázás nélkül harcot indított és folytatott a nacionalizmus ellen minden esetben, amikor csak jelentkezett.

A Vajdasági KSZ kompromisszumok nélküli akciója a múltban is és ma is megalkuvók nyomásának van kitéve, néha még saját soraiban is, máskor a JKSZ valamelyik másik részében. Tény azonban, hogy a VKSZ ebben az akcióban sohasem volt elszigetelve a dolgozóktól és polgároktól, a Tartomány nemzeteitől és nemzetiségeitől. Bárhol és bárhol kérte a nép és a munkásosztály támogatását a nacionalizmus elleni harchoz — a VKSZ Vajdaságban mindig megkapta azt.

Igy a minden nemzet és nemzetiség egyenjogúságáért vívott harc a VKSZ egységének biztos támasza, a kommunisták nacionalizmus elleni harca pedig, elsősorban saját környezetükben, az egymás közötti bizalom és a nemzeti viszonyok stabilitásának alapköve volt és maradt.

A VKSZ szervezeteinek legnagyobb kötelezettsége, hogy mindenekelőtt ítéljék el és zárják ki a nacionalizmus hordozóit, ha esetleg ilyenek felbukkannának a KSZ-ben. A JKSZ egységét leginkább a kommunistáknak a nacionalizmussal szembeni harchoz való egyenlőtlen viszonyulása bonthatja meg, mert megrendíti a kommunisták egymás iránti bizalmát, és felbátorítja az összes nacionalistát valamennyi köztársaságban és tartományban. Ez a jelenség különben a nacionalizmus minden nagyobb hullámára jellemző Jugoszláviában.

Különösen szem előtt kell tartani, hogy a lehangosabb nacionalisták között az egykori polgári osztályok és társadalmi alakulatok tagjain kívül nem kevés a JKSZ egykori tagjainak a száma, akiknek nyilvános fellépése a tájékoztatási eszközökben és publicisztikában az utóbbi években igen kifejezetté vált.

Vajdaságban különben nem fogadhatjuk el azokat a ma már nyílt próbálkozásokat, hogy a nemzetiségeket a nemzeti kisebbségek helyzetébe helyezték vissza, hogy jogaikat illetőleg korlátozó nézeteket hangoztassanak, hogy Jugoszláviát a nemzetiségek „mostohájaként” határozzák meg. Az ilyen törekvések nyugtalanságot és ingadozást okoznak a nemzetiségek sorában, Jugoszláviában és Vajdaságban pedig a nemzeti viszonyokban a bizalmatlanság jeleit lehet felfedezni. Különösen bírálható, hogy mindezeket a rendkívül agresszívan elhangzott téziseket nem ítélték el a leghatározottabban a JKSZ szervezetei azokban a környezetekben, ahol megjelentek.

Talán nem fölösleges emlékeztetni Marx és Engels bíráló értékelésére a munkásosztálynak a burzsoá társadalomban elfoglalt helyével kapcsolatban: „A munkásoknak nincs hazájuk. Nem lehet tőlük elvenni azt, amijük nincs. Minthogy a proletariátusnak mindenekelőtt a politikai hatalmat kell meghódítania, nemzeti osztállyá kell emelkednie, önmagát nemzetté szerveznie, ezért maga is még nemzeti, bár semmi esetre sem burzsoá értelemben.”*

Jugoszláviában tart az a folyamat, amelyben a munkásosztály átveszi az egész társadalom irányítását, nemzeti osztállyá válik minden nemzet és nemzetiség keretén belül, kivétel nélkül. Ezért senki sem vonhatja kétségbe a dolgozóknak, a munkásosztály bármely részének, bármely nemzetnek vagy nemzetiségnek azt a jogát, hogy Jugoszláviát egyaránt hazájának tekintse. Egyetlen nemzet, egyetlen nemzetiség számára sem mostoha (idézőjelben, vagy anélkül) ez a közösség — kivéve, hogy talán annak kellene lennie azokkal a nacionalistákkal szemben, akik ténykedésükkel romlásba igyekeznek taszítani.

5. A gazdasági válság (amelynek jelenségei: az életszínvonal csökkenése, a komoly torzulások a gazdasági életben, a pénzügyi és hitelfolyama-

* Marx és Engels: A Kommunista Párt kiáltványa. In: *Marx és Engels válogatott művei I—III.*, I. kötet, 151. l.

tokban, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás rendkívüli nehézségei, a munkanélküliség égető problémája, a rohamosan növekvő infláció) gyengíti a társadalmi tőkével való gazdálkodás és ügyvitel motiváltságát. A társadalmi eszközök irányításának olyan formái érvényesülnek, amelyek visszahúzzák a normális gazdasági életet és gyengítik a társadalmi tulajdont. Mindez a társultmunka-szervezetekben a dolgozók, termelők és szakemberek nagy részére demoralizáló hatással van. A máról holnapra élni jelszó válik uralkodóvá sok munkaközösségben, az öntudat etkolódik, s a dolgozók egy része passzivitásával gyakorlatilag „átadja” az öngazgatói hatalmat a technokrata irányító csoportoknak.

A jelenlegi helyzetet súlyosbító másik körülmény pedig a JKSZ megbontott egységében és cselekvőképtelenségében van, abban, hogy nem mindig képes arra, hogy választ adjon a szocialista öngazgatás továbbfejlődésével kapcsolatos kétségekre (legyenek azok mesterségesek vagy ténylegesek). A JKSZ elvi álláspontjainak, amelyek ismeretesek legszélesebb körben is, és egyáltalán nem vitásak, nincs megfelelő konkretizálódásuk, s az akciónak sincs határozott és állandó hordozója, amely lendületbe hozná a társadalom egész öngazgatási szervezetét. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a gyakorlatban nehezen vagy egyáltalán nem megvalósuló elvek elveszítik meggyőző erejüket, és mindinkább az olyan hangulat lesz úrrá, amely az öngazgatást hibáztatja a gazdasági válsáért és hatékonytalanságért, azt hangoztatva, hogy korai még, és nem alkalmazkodik megfelelően a lehetőségeinkhez.

Az elégedetlenség olyan szociális keret, amely minden nacionalizmusnak kedvez. A nacionalizmus politikai pozícióit a távlattalanság, tehetetlenség, válság és a jövőtől való félelem eléggé elterjedt érzésére építi. Jelszavaival, politikai irányvételével, reakciós szociális céljaival felkínálja a válságból kivezető „saját” kiutat, annak látszatát keltve, hogy egyedüli társadalmi erő, amely mindenkit képes egyetlen nemzet keretébe összegyűjteni. Valamennyi társadalmi csoport szövetségét szeretné megteremteni osztályelkötelezettségüktől függetlenül, azt állítva, hogy az osztályviszonyok és az osztálykülönbségek túlhaladott kategóriák az adott helyzetben. Nem kevés példa van rá a történelemben, hogy ilyen mesterkedésekkel, gazdasági, politikai és kulturális tévhitük terjesztésével és demagógiai jelszavakkal a legkonzervatívabb ideológiák és politikai erők törtek elő. Ma éppen ez a célja a konzervatív polgári jobboldalnak környezetünkben.

A nacionalista jelszavaknak, ez már többször bebizonyosodott, mindig gazdasági és osztálytartalmuk van. Amikor a múltról beszélnek, akkor is a jelenre és a jövőre céloznak. Mi több, a szociális témák megragadásával a nacionalisták „hitelesítik” politikai működésüket. Nem nehéz bebizonyítani, hogy az egyik vagy másik nemzet, egyik vagy má-

sik nemzetiség veszélyeztetettségéről, a nemzeti elnyomásról és nemzeti megbékélésről, a saját nemzet vagy nemzetiség iránti paternalista viszonyulásról, a saját nemzet történelmi felsőbbrendűségéről szóló tézisek mögött voltaképpen gazdasági érdekek rejlenek.

Ezekkel a törekvésekkel összhangban a nacionalisták ma a politikai hatalom olyan formáit keresik és javasolják, amelyek mindenekelőtt ezeket az érdekeket biztosítják az etatista viszonyok és a vagy centralista, vagy szeparatista típusú egypártrendszerű monopólium erősítésével, vagy pedig a burzsoá nemzeti-politikai pluralizmus elemeinek bevonásával, amely szétrombolná a küldöttrendszert is meg a társult munka rendszerét is. Az eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy a nacionalisták koncepciójában nincs helye a szocialista öngazgatásnak és intézményeinek, hanem a gazdasági és politikai rendszer eltorzult viszonyaiban és hordozóiban keresnek támaszt, elsősorban a technokrata csoportokban és az etatista nézeteket vallókban. Ezek a nacionalizmus tényleges és reális szövetségesei, akiknek ma mind nagyobb befolyásuk van a társadalomban.

Ezek az eszmei és politikai tézisek Vajdaságban nem terjedtek el különösebb mértékben, inkább a Vajdaságon kívül megjelenő tájékoztatói eszközök és publikációk egy részében bukkannak fel, amelyeket széles körben olvasnak itt is, ami elvben nem volna rossz, azzal a feltétellel, hogy lényegükben ne legyenek nacionalisták és ellenzékiek.

Szem előtt kell tartani, hogy a nacionalista beállítottság agresszívabbá válik egy esetleges súlyosabb politikai helyzetben. Mellesleg, mindig akkor agresszívak, amikor a JKSZ nem folytat határozott eszmei és politikai harcot a válság valamennyi megnyilvánulása ellen s a válság minden olyan megoldási kísérletével szemben, amelyek nacionalista és demagóg politikai állásponttól indulnak ki.

A középértegek képezik azt a szociális erőt, amelynek soraiból a jelenlegi helyzetben a nacionalizmus ideológusai és hordozói regrutálódnak. Az egzisztenciális veszélyeztetettség érzése, az osztály-hovatartozást illetőleg tanúsított ingadozás, a vezetőségek és a szocialista öngazgatás egyes intézményei tekintélyének csökkenése, a JKSZ egyes tagjainak súlyos bürokrata elidegenedése a forradalmi gyakorlattól stb. — mindez ismét feltámasztja a forradalomtól és osztályharctól való polgári félelmeket, és ismét azokat a kispolgári ideálokat és illúziókat terjeszti, amelyeket a biztos támaszt jelentő szilárd államról, a homogén, szolidáris közösségű saját nemzetéről alkotnak, az egyén menedékéről, amely megvéd minden szociális fenyegetéstől és a többi nemzeti csoporttól, amely az ő nemzetét állítólag veszélyeztetik.

A VKSZ számára ezért rendkívüli jelentőségű a valamennyi nemzet és nemzetiség osztályjellegű nemzeti érdekéért vívott harc, az olyan nemzeti érdekek érvényesüléséért, amelyek erősítik a jugoszláv szocia-

lista öngazgatású közösség egyenjogú nemzeteinek és nemzetiségeinek integrációját, továbbá a kommunistáknak az ilyen nemzeti és közös érdekekkel való teljes azonosulásáért vívott harcot. Nagy veszélyt jelent egész közösségünk és a JKSZ egysége számára, ha az egyes kommunisták vagy a KSZ részei, akár még taktikázásból is azonosulni kezdenek a nacionalista tézisekkel, verbálisan bármennyire is elhatárolják magukat ezek hordozóitól. Különben az ilyen viselkedéssel a VKSZ határozottan szembeszállt 1972-ben, és sikeresen leszámolt vele a Tartományban. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ezt a veszélyt egyszer s mindenkorra elhárította.

6. Az elemzések azt mutatják, hogy a nemzeti érvényesülés szükségessége növekszik, a nemzet feletti erőke, a világméretű nemzetek feletti gazdasági és politikai szövetségek szerepének erősödésével egyidejűleg és párhuzamosan, kifejezve ezáltal a modern társadalmi folyamatok belső ellentmondásosságait. A nacionalizmus az államok közötti és államokon belüli gazdasági befolyás, hegemonia és a meglévő monopólium megőrzésének erőteljes eszközévé válik. Ez látható a tömbök közötti és tömbökön belüli viszonyokban és állapotokban. A nacionalizmus így mindinkább világjelenséggé válik, és minden azt bizonyítja, hogy a nemzetközi életben előretört a nacionalizmus. Ennek a külső, nemzetközi tendenciának a hatása a Jugoszláviában erősödő nacionalizmusokban is érezhető — amit szintén szem előtt kell tartani a nacionalizmus elleni harc irányvételének hosszú távú kialakításakor.

Nemcsak a mi tapasztalataink mutatják, hogy a nacionalizmus és annak belső és külső propagandával történő ösztönzése a többnemzetiségű országok belső viszonyainak a megbontását, és a nemzetközi nézeteltérések kiváltását szolgáló eszközzé alakul. A nemzeti összetűzés és széthúzás lehetőséget teremt a külső nyomásnak és befolyásnak, s ezért a hegemonia az érdekszférák politikájának ugródeszkájaként szolgál. A nacionalizmus minden erősebb hullámának ma a történelmi vagy időszzerű belső gyökerei mellett nemzetközi dimenziója és külpolitikai vonatkozása is van. Csupán elemezni kell például a horvátországi nacionalista mozgalmat vagy a kosovói albán irredenták tevékenységét, s meggyőződhetünk róla, mennyire van ilyen módon is kölcsönös összefüggésben a világ.

Külön körülmény, hogy a nacionalizmus majdnem minden, Jugoszláviával szomszédos országban is növekszik. A nacionalista jelenségek és törekvések ezekben az országokban igencsak eltérőek és sokfélék. Az egyes jugoszláviai nemzetek önálló fennmaradásának vagy a határon túli nemzeti kisebbségek létezésének a tagadásából az irredentizmusig, a területi igényekig és a teljes elnemzetlenítés politikájáig váltakoznak. Erősödik a szocialista nemzetek kialakulásának elmélete és gyakorlata, a kultúrában és a történelemírásban erős a nemzeti romantika és mítosz-

teremtés hulláma, s mindez az egyes szomszédos országok nyilvánossága előtti eltúrt vagy legalizált nacionalista fellépés formájában.

Fontos rámutatni, hogy a nacionalista jelenségek és fellépések nem csupán egyének szórványos jelentkezései, hanem az adott esetekben az egyes országok hivatalos köreinek, tekintélyes tudományos, művelődési, sőt politikai intézményeinek megnyilvánulásai és eszközei. Ezek a tendenciák különböző társadalmi rendszerek ellentmondásainak a felgyülemeléséről tanúskodnak, valamint arról, hogy az ellentmondások a nemzeti viszonyokban is kifejezésre jutnak. A válság jelei megmutatkoznak a polgári jobboldal és a nemzeti kérdésre vonatkozó jobboldali szemléletek erősödésében a szomszédos tőkés országokban. Az egyes szomszédos szocialista országokban erősödik a nacionalizmus és az etatizmus kapcsolata, s az állam válik a nacionalista fellépés és törekvés eszközévé, míg másutt a hivatalos elvi álláspontok ellenére nyilvánul meg a nacionalizmus.

Jugoszlávia nemzetközi biztonsága szempontjából fontos rámutatni az egyes szomszédos országok bizonyos köreinek a nacionalista törekvései és a tömbalakulat esetleges válsághelyzetre alapozott stratégiai koncepciója közötti nyilvánvaló összefüggésekre. Az országban és a szomszédos államokban erősödő nacionalizmus egybeesésében objektíven a Jugoszláviában jelentkező nacionalizmus ötödikhadtest-jellege is rejlik.

Mindennek során szem előtt kell tartani, hogy Jugoszláviában és a szomszédos országokban kölcsönösen számos kisebbség, azaz nemzetiség él. Ezek eddig, s ez különösen vonatkozik a Vajdaságban élő nemzetiségekre, jelentős szerepet tölthettek be Jugoszlávia és két szomszédos ország kapcsolatában. Ilyen szerepben mind gyakrabban jelentkeznek a Magyar NK-ban élő délszlávok, és szükséges, hogy ez kifejezetten megvalósuljon a Román NK-val kialakított kapcsolatban is. Ez biztos útja annak, hogy érvényesüljenek és megvédjék magukat a nacionalista nyomással szemben, hogy megőrizzék és továbbfejlesszék nemzeti azonosságukat. A kölcsönös kapcsolatra, a nemzetiségek szerepének ilyen fejlődésére Jugoszláviában (és Vajdaságban) minden feltétel megvan.

A jugoszláv népeknek a szomszédos országokban élő részei iránti politika a kölcsönösség elvén alapszik. Ez nem vitás. Szem előtt kell azonban tartani, hogy a nemzetiségek a jugoszláv közösségbe egyenjogú nemzeti szubjektumokként épülnek bele, nem pedig mint „idegen” nemzet kisebbsége. A Jugoszláviában élő nemzetiség és a szomszédos országban élő délszláv kisebbség objektív helyzetéből kell kiindulnia azonban az egymás közötti kommunikációnak azokkal a nemzetekkel, amelyeknek történelmi részét képezik. Ez a helyzet különböző. A mechanikus reciprocitás ezekben a viszonyokban a nemzetiségeket visszaminősítené nemzeti kisebbségekké, jogaikat az államközi viszonyok szolgálatába állítaná, s ezáltal elferdítené a JKSZ internacionalista koncepcióját a nem-

zeti kérdés megoldását illetően. Ilyen javaslatok ma, sajnos, léteznek. A Jugoszláviában és Vajdaságban kiépülő nemzeti viszonyok rendszerétől azonban idegen minden Jugoszlávián kívüli anyanemzetnek a hazánkban élő nemzetiséggel szembeni atyáskodó kísérlete, akárcsak az a paternalizmus, amely Jugoszláviából eredne. A nemzeti központok, a nemzeti népművelők és a „saját nemzet védelmének politikája” objektíven a nacionalizmus erősödéséhez vezet.

ADALÉKOK A KIS-RÓMAI-SÁNC KÉRDÉSÉHEZ

SZEKERES LÁSZLÓ

I.

Mielőtt rátérnénk a bácskai, úgynevezett Kis-római-sánc kérdéseinek taglalására, röviden tekintsük át Bácska földrajzi helyzetét és alapvető jellemzőit.

Bácska a Kárpát-medence déli felében, az Alföld délnyugati részén terül el. Nyugaton és délen a Duna, keleti felén pedig a Tisza határolja. Északi irányban de facto nyitottnak tűnik, hacsak nem tekintjük természetes tamponnak azt az óriási homoktáblát, amely a Duna—Tisza köze Szabadkától északra elterülő felének legnagyobb részét elfoglalja. Ez a nézet esetünkben azért tűnik indokoltnak, mert ez a homok még két évszázaddal ezelőtt is jelentős kiterjedésű területen mozgásban volt, pusztai jelleget kölcsönözve neki.

A vizsgálódásunk tárgyát képező történelmi kortartva elsősorban szem előtt, megállapíthatjuk, hogy az említett határok, ha nem is egyforma arányban és nem is egyidőben, de lényeges szerepet töltek be. Különösen a Duna volt fontos, mivel az I. század elejétől az V. század második harmadáig a római birodalom megerősített határát képezte, védve a jobb parton elterülő Pannónia tartományt a bal parton élő szarmata törzsek betörései ellen. A Tisza mint határ nem, de mint védővonal időnként érezhetően fontos tényezőt jelentett; a II. században Traianus dáciai hadjáratai idején, illetve a hunok részéről a IV. század második felében menekülésre kényszerített alán és germán törzsek nyugati irányban történő vándorlása folyamán. A homokvidék szigetelő jellege még nincs kellőképpen kiértékelve. A meglevő két bácskai sáncrendszer, a Kis-római-sánc és a Nagy-római-sánc azonban azt bizonyítja, hogy volt/voltak időszakok, amikor Bácska központi részét valakik ellen védeni kellett.

Morfológiaiilag Bácskát gorombán az alábbi három alapvető részre lehet bontani: 1. a Duna és a Tisza mocsaras árterületei; 2. a Duna vonalát széles karéjban követő, egykor erektől és patakoktól, illetve mocsaraktól szaggatott alacsony fekvésű földterület; 3. az északkeleti magas

löszfennsík, amelyet északnyugat—délkeleti irányú mély patak völgyek barázdálnak. Ki kell emelni, hogy a fenti jellegzetességek a nagyszabású ármentesítő munkálatok következtében ma már alig vehetők észre, de a régebbi történelmi korokban meghatározó szerepet tölthettek be.

Régészeti oldaláról vizsgálva Bácskát, rögtön szembeötlik, hogy a Duna és a Tisza szélesebb értelemben vett parti sávjában számosak a történelem előtti korokból származó lelőhelyek, valamint az is, hogy hasonló leletek ennek a területnek középső részén csak egyedi darabokként, ritkán fordulnak elő. A történelem nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy Bácska középső része az őskor folyamán nem volt lakott terület. Összefüggő településhálózat csak mai időszámításunk kezdete után, a szarmata törzsek keletről történt beköltözését követően keletkezett. A szarmata korban érkezett el Bácska az Alföld többi részével együtt az első, addig példa nélkül álló népeségi „robbanásig”. A második, hasonló kulmináció a VIII. században, a késői avar korban következett be.

Azokban az esetekben, amikor a szükség megkövetelte, a legrégebbi közösségek védelmi célra természetet nyújtotta adottságokat, elsősorban a vizeket használták fel. Bácska területén az első földvárak a bronzkorban keletkeztek, és ez a védelmi mód egészen a középkorig alkalmazásban maradt.¹ A földvárak mellett azonban Bácskában, és nem csupán Bácskában, hanem az Alföld egész területén, létezik még egy védelmi rendszer — a hosszanti sáncok rendszere.² Ezeknek az összhossza több mint 1500 km-t tesz ki, amiből Vajdaság területére kb. 280 km esik. Az egyik rész a Tiszántúlon észak—déli irányban halad, átszeli Bánátot, és a Duna bal partján ér véget, a másik rész, tulajdonképpen két, az előbbinél rövidebb rendszer, Bácska területén található.

Annak ellenére, hogy neve szerint mindkét bácskai sáncnak rómainak kellene lennie, a kutatás mai állása szerint meg lehet állapítani, hogy ezek két különböző rendszerhez tartoznak. Az egyiket, a hosszabbat, de alacsonyabbat Kis-római-sáncnak, a másikat, a rövidebbet, de sokkal impozánsabbat Nagy-római-sáncnak nevezik. Ezeket a hagyományos elnevezéseket mi is megtartjuk. Minden probléma még nincs teljesen tisztázva, ennek ellenére a nagy sáncot tényleg római építménynek kell tekintenünk, a kis sánc körül azonban még folynak viták, mert vele kapcsolatban több feltevés is tartja magát. Mi a továbbiakban csak a Kis-római-sáncsal, annak problémáival foglalkozunk.

II.

A Kis-római-sánc alatt azt az építményt, jobban mondva építmények azon rendszerét értjük, amelyek Apatin és Péterréve között, tehát a

¹ Dudás Gyula: Bácskai halmok és földvárakról. *Archeológiai Értesítő*, 1903, 375 l. A továbbiakban rövidítve *ArchÉrt*.

² Soproni Sándor: Limes Sarmatiae. *ArchÉrt* 1969, 43. old.

fentebb említett 2. mocsaras területen helyezkednek el.³ Ez a rendszer egy elméletileg összefüggő sáncot képez, amelyhez több rövidebb-hosszabb párhuzamos vagy megközelítőleg párhuzamos sánc tartozik (vagy nem tartozik, ami ma még kérdéses).⁴

Nem lehet eldönteni, hogy az alföldi sáncok első említése éppen a bácskai sáncokra vonatkozik-e. Lehetséges, sőt valószínű, bár megdöntetlen bizonyítékot nem lehet rá találni. Az erre vonatkozó okiratban, a *Szent Gallen-i krónikában*, amely a frank—avar háborúk idején és valamivel azt követően keletkezett (a VIII. század végén, illetve a IX. elején), a sáncokat hringeknek, az avarok várainak nevezik.⁵ A krónika, sajnos, nem nyújt semmiféle támpontot a kérdés megfejtéséhez, és a problémát még az a tény is nehezíti, hogy a sáncokat egyébként is nagyon kevés korai írott okirat említi. Annak a néhány híradásnak az alapján azonban, amely a középkorból származik, meg lehet állapítani, hogy ezek a sáncok adott esetekben bintokhatárokat jelöltek. Példának lehet felhozni azt az 1196-ból származó okiratot, amellyel Zund (Szond/Sonta) birtok határát rendezték, és amelyben a kis sáncot is említik mint egy mély árkot, vagy nagyárkot (... vallem Nogarok...).⁶ Más részről, egyes középkori települések neve alapján a Becsétől nyugatra elterülő sáncokra lehet következtetni: Árkosturol, Árokegyház stb.⁷ Az Újvidék közelében fekvő Járek nevű település is a kis sánccról kapta nevét.

III.

Az első kutató, aki komolyan foglalkozott a bácskai sáncokkal, Luigi Marsigli volt, az osztrák hadsereg olasz származású tábornoka, aki a XVII. század végén szolgálati okokból hosszabb időt töltött a Duna mellékén.⁸ Ezalatt minden keze ügyébe kerülő adatot feljegyzett, amelyet később rendszerezett, és hat gyönyörű kötetben, *Danubio Pannonico-Mysicus* címen adott közre. A sáncok kérdése különösen foglalkoztatta, elsősorban a bácskaiak. Nem lehet pontosan megállapítani, de úgy tűnik, hogy éppen ő nevezte el őket római sáncoknak; ezekről említett művének második kötetében értekezik.⁹ A nagy sáncot részletesen tér-

³ Buday Árpád: A Bács-Bodrog vármegyei római sáncok. *Dolgozatok* 1913, 18. l.

⁴ Nagy, Sándor: Izveštaj o rezultatima istraživanja uzdužnih šančeva na području Vojvodine. *Rad vojvođanskih muzeja* 15—17 (1966—1968), 103. l.

⁵ Monachus Sangallensis: *Gesta Karoli*. Lib. II. 1.

Balás Vilmos: Az alföldi hosszanti sáncok. *Régészeti füzetek* II. 9. Budapest, 1961, 112. l. nyomán.

⁶ Dudás Gyula: A bácskai ún. római sáncok a régi oklevelekben. *Arhébert* 1907, 191. l.

⁷ Iványi István: *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára* I, 6. és 7. l., Szabadka, 1889.

⁸ Vékony László: *Egy olasz polihisztor a Kárpát-medencében*. Újvidék 1984.

⁹ Marsili, Luigi F.: *Danubius Pannonico-Mysicus*. Hága, 1726.

képezte, áttanulmányozta és leírta, nem úgy a kis sáncot, a tudomány nagy kárára.¹⁰

Az Ausztria és Törökország között létrejött katonai és politikai egyensúly megszilárdulása után, a XVIII. század elején felénk is megindult az átfogó és rendszeres térképezés. Az akkor készített felvételek nagyon értékesek a régészeti kutatás számára, mert sok olyan ingatlan műemlékről adnak hírt, amelyek időközben megsemmisültek, ma már szabad szemmel nem láthatók. Áll ez a kis sánc esetében is, bár ennek a létesítménynek néhány szakasza olyan állapotban maradt meg, amelyek alapján valós képet alkothatunk egykori kinézéséről. Más részről viszont az utóbbi 200 év alatt az intenzív földművelés következtében a sánc 95%-a olyannyira tönkrement, hogy helyenként alig lehet észlelni, és vannak szakaszai, ahol egyáltalán nem követhető többé. Ezekben a helyeken már csak ásatásokkal lehetne bizonyosságot nyerni létezéséről.

Az úgynevezett József-féle első katonai térképen, amelyet 1763 és 1787 között készítettek, a kis sánc először van a tényeknek megfelelő módon, teljes terjedelmében ábrázolva. Egyúttal először van dokumentálva ennek az objektumnak fokozatos eltűnése is. A „lekopás” még érezhetőbbé válik a második katonai felmérés alapján készített térképeken. Ezeket a felméréseket 1810 és 1869 között végezték. A legújabb térképeken a kis sánc mint földrajzi tényező már csak kevés helyen szerepel.

Száz évvel ezelőtt, 1884-ben jelent meg Carl August von Cohausen könyve, amelyben a németországi Limes (római határ) kutatásának addig elért eredményei vannak összefoglalva.¹¹ Ennek a műnek hatására megélnékült a magyarországi kutatók érdeklődése a sok esetben talányt jelentő sáncok iránt, amelyeknek kutatása már korábban elkezdődött, köszönve elsősorban Rómer Flórisnak, a magyar régészet nesztorának. Rómer a VIII. régészeti kongresszus alkalmából, amelyet Budapesten 1876-ban tartottak, megszerkesztette a történelmi Magyarország régészeti térképét, amelyen az addig ismert sáncok is fel lettek tüntetve!¹² (helyenként tévesen). Rómer a kis sánc nyugati szárnyának egyes szakaszait személyesen is bejárta.

Rómert követően mindkét sáncot teljes hosszában Fröhlich Róbert járta be és tanulmányozta, több fontos adattal gyarapítva ismereteinket. Rendszerezte a bácskai sáncokat érintő addig publikált nézeteket és véleményeket is. Tanulmányát, amely egyeseknek még nem is olyan régen

¹⁰ Marsili, Luigi F.: *La Hongrie et la Danube*. Hága, 1741. (Ebben a kötetben külön vannak nyomtatva azok a térképek, amelyek a *Pannonico-Mysicus*ban jelentek meg.)

¹¹ Cohausen, Carl August: *Der römische Grenzwall in Deutschland*. Wiesbaden, 1884.

¹² Rómer Flóris Ferenc: *Carte Préhistorique. Dessinée par Ignace Hátsek*. Budapest, 1877.

forrásul szolgált, négy folytatásban az *Archeologiai Értesítő* (Budapest) 1887-es évfolyamában közölték.¹³

Az első világháború kezdetéig az érdeklődés a sáncok iránt nem lanyhult. Borowszky Samu, Cziráky Gyula és Dudás Gyula nyilvános vitákon sok új elemmel bővítette ezt a problematikát. Cziráky például Gombos közelében a sánc fő irányától eltérő, addig ismeretlen szakaszt fedezett fel, egy olyan részt, amely esetleg külön kezelendő.¹⁴ Ennek a szakasznak a kérdése még ma sincs tisztázva. Az említett három kutató közül Borowszky Samu tevékenységét kell külön kiemelni, mert ő volt az egyetlen, aki annak idején egyes kérdésekre ásatás útján próbált választ kapni.¹⁵ (Más lapra tartozik, hogy ebben nem ért el eredményt.) Abban az időben a viták középpontjában az állt, hogy a kis sánc rómaiak vagy barbár népek alkotása-e. A bizonyításban, az előbb említett esettől eltekintve, a vitázó felek kizárólag történeti módszerekkel dolgoztak. A vélemények megoszlottak az objektum felhasználását illetően is. Az utolsót, a háborút megelőző alapos összefoglalást Buday Árpád közölte a *Dolgozatok* (Kolozsvár) 1913. évi kötetében. Az volt a véleménye, hogy az összes bácskai sáncot rómaiak építették.¹⁶

Budayt követően pontosan 40 évig semmi sem jelent meg, ami kapcsolatban állt volna sáncaink kérdésével. Csak 1952-ben, az újvidéki *Rad vojvodanskih muzeja* című folyóiratban értekezett Borislav Jankulov ezekről az építményekről.¹⁷ 1960-ban a jugoszláviai limes kutatóinak értekezletén hangzott el beszámoló Wellenreiter Pál részéről, amely a következő évben nyomtatásban is megjelent.¹⁸ Valamivel később, 1963-ban Balázs Vilmos az alföldi sáncok általános problematikájával egyetemben tekintette át a bácskai sáncokat is.¹⁹ Mivel Magyarországon akkoriban már megindult az ottani hosszanti sáncok rendszeres kutatása, nemzetközi megegyezés jött létre a jugoszláviai részek párhuzamos kutatására is. Ennek értelmében Nagy Sándor, az újvidéki Vajdasági Múzeum munkatársa elenyésző pénzügyi támogatás mellett kapta azt a feladatot, hogy kezdje el a vajdasági sáncok bejárását és tanulmányozását. Ez a munka három év leforgása alatt lényegében be is fejeződött (1964—1966). A Doroszló mellett elterülő Pusztaszentgyházi-erdőben még kutatóásatásra

¹³ Fröhlich Rbert: A bácskai ún. római sáncok. *ArchÉrt*, 1887, 19, 132. 207., 304. o.

¹⁴ Cziráky Gyula: A bogojevai „római sáncokról”. *ArchÉrt*, 1900, 76. o.

¹⁵ Borowsky Samu: Ásatásokról Priglevicza-Szent-Ivánon. *ArchÉrt*, 1893., 347. l.

¹⁶ Lásd a 3. megjegyzést.

¹⁷ Jankulov, Borislav: Utvrđenja Rimljana i varvara iz doba seobe naroda u Bačkoj i Banatu. *Rad Vojvodanskih muzeja* 1 (1952), 6. l.

¹⁸ Velenrajter, Pavle: Dosadašnji rezultati istraživanja limesa u Bačkoj. *Limes u Jugoslaviji I*. Beograd 1961, 51. l.

¹⁹ Balázs Vilmos: Die Erdwälle der Ungarischen Tiefebene. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum* 15, 1963., 309. l.

is sor került. A terepbejárások és ásatás eredményeiről rövid beszámoló is készült az 1966-ban megtartott prágai nemzetközi kongresszusra.²⁰ Valamivel bővebb jelentés a *Rad vojvodanskih muzeja* 15—17. számában jelent meg.²¹ Ebben a jelentésben vannak először pontosan megjelölve a kis sánc azon részei, amelyek szervesen nem kapcsolódnak a sánc fő vonulatához, hanem azon kívül, Nagy Sándor szerint, mint valami elővéd helyezkednek el.

Az utóbbi időkben magam is végeztem kisebb terepbejárásokat egyes bizonytalan szakaszokon minden különösebb eredmény nélkül. A kis sáncot egész hosszában be is repültem abban a reményben, hogy az évszázadok során eltűnt részletek a levegőből még láthatók. A kedvezőtlen időjárás miatt ebben sem voltam különösen szerencsés. A szükséges tájékozódó ásatásokra részben bizonyos adminisztratív nehézségek miatt, illetve a hiányzó pénzeszközök következtében nem kerülhetett sor. Ennek a kérdésnek a tisztázására egyébként is egy hosszú lejárátú, éveig tartó, a szokásosnál nagyobb apparátussal működő kutatási programra lenne szükség.

IV.

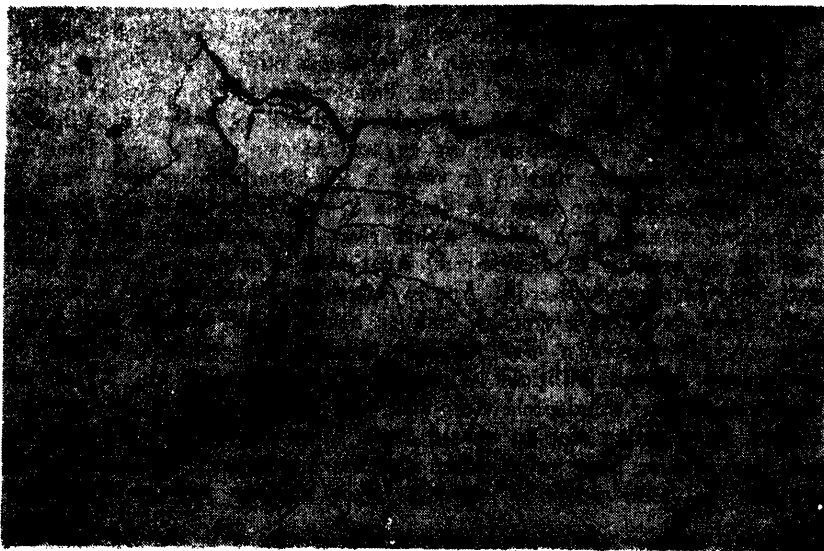
A kis sánccról Marsigli a következőket írta: „Hic agger cum fossa, ad Danubium usque ad Vragnos se extendit...”, vagyis hogy a Dunánál kezdődik, és (a Tisza partján levő) Vragnosig (Aranyosig) terjed. A dolog azonban nem olyan egyszerű, ahogyan hangzik.

Egyik vége Apatin közelében volt, valószínűleg a várostól északkeletre, a Duna egykori magas partján (a folyó ma ettől a helytől kb. 3 km távolságban folyik). Apatintól egész Prigrevicáig előbb keleti irányban fut, ahol nagy ívben fordul dél felé Szerbmitics irányába. Elhalad Doroszló mellett, és Militicsnél az egykori Mosztonga/Uz, mai Duna—Tisza—Duna-csatorna partján ér véget a jól követhető szakasz. Ezen a részen található a sánc azon két darabja is, amelyik mind a mai napig a legépebben maradt fenn. Mind a két részt régi erdők mentették át a múltból; az egyik a Junaković-erdő Apatinnál, a másik a Doroszló melletti Pusztaszentegyházi-erdő. Apatin közelében található az imponánsabb, azzal, hogy itt a sáncnak csak az egyik, a déli oldalán van árka, Prigrevicánál viszont a sánc mindkét oldalán volt valamikor árok, és így marad egészen Militicsig. Doroszlónál az építmény kb. 2,5—3 m magas, egyébként mindenfelé eltűnőben van, és már csak az eke nyomán látható sárga szalag alapján vehető észre. Mint már említettük, egyelőre még nem világos, hogy vajon ehhez a szakaszhoz kapcsolódik-e az a rész, amelyik a „homokdombtól” kezdve félkör alakban egészen Gombosig

²⁰ Nagy Sándor: Die neuesten Forschungsergebnisse über die Erdwälle im Gebiet der Wojwodina in Jugoslawien. *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques* 1966. II. 1022 l. Prága, 1971.

²¹ Lásd a 4. megjegyzést

terjed, és feltehetően Bácsordas közelében ér véget. A fő vonulat Militicsnél véget ér, illetve kb. 5,5 km hosszúságban az egykori Mosztonga helyettesíti. Hódság közelében a folyó keleti partján tűnik fel ismét, és rövid szakasz után hamarosan az egyre terjedő város alatt vész ismét el. Egy újabb rövid szakasza a ratkovói vasútállomástól délre figyelhető meg azzal, hogy itt már futásának alapvető iránya keleti. Kisebb eltávolodásoktól eltekintve, ettől az iránytól egészen Gospodinciig nem tér el. Ratkovótól Kulpinig kb. 30 km hosszúságban a felszínen már nem lehet követni, de a levegőből a föld elszíneződése alapján helyenként még meghatározható. Tisztán ismét csak a Despotovótól délre levő Klisa nevű pusztától kezdve látható. Kulpintól kezdve átszeli az Alpár-pusztát, Kisačig halad, és ezen rész egyes szakaszain földút van rajta. Érinti Kisač északi szélét, és Čenejen keresztül éri el Járekot és tovább azt az utat, amelyik Gospodincitől vezet Kátyra. Itt megváltozik iránya, és keletről kerülve meg Gospodincit, félkör alakban a Jegričkáig vagy Almási-baráig fut. Innen kezdve állandóan északi irányban haladva Bácsföldvár magasságában, az egykori Crna Bara (ma Duna—Tisza—Duna-csatorna) déli partján eltűnik. A Kulpin és Bácsföldvár közötti szakasznak ismét csak egy (külső) árka van a Duna, illetve a Tisza felé néző oldalon.

V.

A kis sánc vizsgálatánál kivételes fontosságú tény, hogy a doroszlói erdőben és a zombor—gombosi vasútvonal közelében, egymástól mintegy 10 km távolságra, megmaradt két eredeti, megerősített átjáró vagy kapu, amelyet Borowszky, illetve Nagy Sándor vizsgált meg.

A jövő kutatásait tekintve azt is ki kell hangsúlyozni, hogy a kis sáncot két helyen átvágja a nagy sánc is, Járek és Gospodinci között, illetve Csúrog közelében. Ezeket a helyeken nehézség nélkül meg lehet állapítani, hogy a nagy a kis sáncot követően épült.

A kis sánc problematikájának pillanatnyilag leghomályosabb része az a fő vonulathoz szervesen nem kapcsolódó, négy rövidebb sánccszakasz; ezeket azonban helyzetük (közelségük) és építésmódjuk miatt jobb híján egybetartozónak vesznek. Legalábbis egyelőre.

Az *első* Apatin közelében, az eredeti sánctól kb. 3 km-re fekszik, és azzal párhuzamosan mintegy 5 km hosszúságban fut.

A *második* a már említett félkör alakú szakasz, amely a Gombostól keletre terjedő szikest fogja körül. Nincs kizárva, hogy tüzetesebb vizsgálatok ki fogják mutatni, hogy Cziráky Gyulának igaza volt, és hogy ez a rész a fő vonulat szerves része.

A *harmadik* Kátynál kezdődik, a Duna egykori magas partját követi egészen Gardinovicig. Itt irányt változtat, és 100°-os szögben észak felé fordulva, Mošorin közelében a Tisza egykori mellékágának a partján ér véget.

A *negyedik* Gospodincitól északra kezdődik, a fővonaltól 3 kilométernyire párhuzamosan fut, átlépi a Crna Barát, Péterréve magasságában eléri a Csík patakot, majd azt is átlépi, mintegy 4 km után eltűnik. Ez a kb. 30 km hosszú szakasz nyílegyenes irányú, és csak egy árokkal rendelkezik a tiszai oldalán.

VI.

A Kis-római-sánc teljes hossza, a hozzá sorolt rövidebb részeket kivéve, kb. 120 km. Ha elfogadjuk, hogy a doroszlói erdőben látható rész jó közepes átlagot képvisel, akkor (Nagy Sándor számításai szerint) azt kapjuk, hogy egy méter hosszúságú sáncba kb. 18 m³ föld van, illetve volt beépítve. Eszerint az egész objektumnak össztömege 2 160 000 m³-t tett ki. Ha ugyanezeket az elemeket számítjuk a kísérő részeknél is, amelyek összesen 70 km hosszúak, akkor ezek tömege 1 260 000 m³ földet jelent. A kettő összesen 3 420 000 m³. Az esetlegességekre is számítva, ebből a mennyiségből vonjunk le 10%-ot, és akkor végeredményképpen 3 070 000 m³-t kapunk. Ha ezt most lekerekítjük 3 000 000-ra, abban az esetben is hatalmas tömegű földdel kell számolnunk, amelyet egy eddig még pontosan meg nem határozható rövidebb-hosszabb időszakban,

kezdetleges szerszámokkal, elsősorban emberi erő igénybevételével építettek bele a kis sáncba.

Vegyük, hogy az akkori, biztosan nem hivatásos kubikosmunkás (és nem is római katona) napi teljesítménye 2 m³ körül lehetett. A kis sánc elkészítése ilyen körülmények között 1000 embernek 3000 napját vette volna igénybe, amit 10 000 ember csupán 300 nap alatt képes lett volna elvégezni. Ha tekintettel vagyunk az évszakokra, az időjárás viszontagságaira és néhány más ismeretlen tényezőre is, az itteni éghajlati viszonyok között az évből esetleg hat hónap, vagyis fél év maradhatott az aktív munkára. Ezúttal is 10 000 munkást véve alapul a munkát két, legfeljebb három év leforgása alatt be lehetett fejezni.

Természetesen, ezeket a számokat tetszés szerint tovább kombinálhatjuk, marad azonban a tény, hogy egy olyan feladat, amilyen a kis sánc megépítése, egy kisebb, de jól szervezett közösség képességeit nem növelte túl; egy olyan közösség is megbirkózhatott vele, mint a késői szarmata társadalom is, amennyiben biztosítani volt képes a szakmai (mérnöki) gárdát, amelynek megfelelő tapasztalata volt az ilyen jellegű munkák szervezése és kivitelezése terén, tehát az elvégzett munka ellenőrzését is képes volt hathatósan elvégezni. Az imént a késői szarmata társadalmat említettem, de talán ugyanúgy említhettem volna a jazigokat, a betelepülő szarmaták első törzsét is, amely a dákok segítségével nekifoghatott, és be is fejezhette a sánc építését.

VII.

A sok, még megoldatlan kérdés mellett legnehezebb a következőkettőre választ adni:

- kik építették a sáncot és
- mikor épült?

Az eddigi kutatók, főleg történelmi módszerek segítségével, egész sor lehetőséget kínáltak fel: hogy az építők rómaiak, avarok, germánok, szlávok, magyarok, illetve szarmaták voltak. Az utóbbiakat kivéve a felsoroltak mellett felsorakoztatott bizonyítékok rendre tarthatatlanok, a szarmata variáns egyelőre a legelfogadhatóbb és a legvalószínűbb. Régészeti bizonyítékok hiányában erre a hipotézisre pillanatnyilag a legerősebb érv az a tény, hogy a kis sáncot a nagy sánc két helyen is átszeli, vagyis hogy a kis sánc a nagyot megelőzően épült. A nagy sánc viszont a IV. század második harmada előtt készülhetett el, mivel a legújabb kutatások eredménye szerint az Alföld keleti felén keresztülvonuló sáncrendszer, amely a bánáti Duna-panttól a váci Duna-partig húzódik, a IV. század második harmadának elején épült.²² Ennek a rendszernek a létezése pedig elméletileg kizárja a bácskai Nagy-római-sánc építésének

²² Garam Éva—Patay Pál—Soproni Sándor: Sarmatisches Wallsystem in Karpatenbecken. *Régészeti füzetek II.* 23. Budapest, 1983.

szükségességét. Mivel a történelem előtti közösségeket is mindenképpen ki kell zárni a lehetséges építők sorából (ezeket egyébként egyik kutató sem említette), marad, hogy a Kis-római-sánc az I. és IV. század közötti időszakban keletkezett, abban a korban tehát, amikor az Alföldön a szarmaták éltek.

Magától értetődik, hogy a jelzett datálás valószínűsége ellenére sem tekinthető még megoldásnak, mivel a szükséges régészeti bizonyítékok még hiányoznak, az olyan leletek, amelyek minden kétséget kizáróan köthetők lennének a kis sánchoz. Ami pillanatnyilag a rendelkezésünkre áll, az kevés, és nincs neki megfelelő dokumentációs értéke sem. A zombori Városi Múzeumban olyan tárgyakat is őriznek, főleg népvándorlás korabeli cserépedényeket, amelyeket állítólag Apatin környékén, „a sáncok közelében leltek”. Becse közelében a múlt század közepén, úgy tűnik, magából a sáncból ástak ki egy szarmata tárgyakkal keltezhető csontvázas sírt. Ez minden. Borowszky Samu ásatása nem hozott felszínre régészeti bizonyítékokat, az ásatás közelében a föld felszínén csupán néhány római érmét találtak. Nagy Sándor ásatása sem adott választ a feltett kérdésekre; egyetlen értékelhető tárgy sem került elő, habár fontos adatokat nyertek a sánc építésének kérdéséhez.

Mindezek ellenére van néhány határozottan megfogalmazható fogódzó, amely hasznos lehet az elkövetkező kutatások számára:

a) A Kis-római-sánc jellegét tekintve kimondottan defenzív, azzal az alapkoncepcióval, hogy két végével nagy folyókra támaszkodik.

b) Úgy van megépítve, hogy a Duna és a Tisza felől fenyegető veszély ellen nyújtson védelmet. A Duna ez esetben Sirmiummal, a Tisza pedig Daciával is helyettesíthető.

c) Lehetséges, hogy a munkát nem fejezték be az eredeti tervek szerint, hanem az egy pillanatban megszakadt.

d) A sánc építésében nagyobb tömegek egy időben vettek részt, és ezért, amennyiben komolyabb kutatásokra kerül sor, egyebek között különös figyelmet kell majd szentelni a sánc közelében megbúvó „építőtáborok” nyomainak lokalizálására.

Végezetül ki kell hangsúlyozni, hogy mielőbb lépéseket kell tenni ennek az európai jelentőségű objektumnak a megóvása, még fellelhető maradványainak megóvása érdekében, mert ha hathatós védelem alá nem helyezjük, napjai meg vannak számlálva. Közhely, de le kell írni, a teljes pusztulás felbecsülhetetlen kárt jelentene. És, persze, lépéseket kell tenni, hogy egyszer nagyobb társadalmi, esetleg nemzetközi támogatással meginduljon a vajdasági sáncok problémájának átfogó kutatása is, mert a mostani helyzet nem válik tudományos életünk dicséretére.

VÉDELMI RENDSZEREK AZ ŐSKORTÓL A KÖZÉPKORIG*

N A D A K L A I Č

Köszönetet mondva a szervezőknek a szíves meghívásért, hogy mint vendég elvegyüljek a régészek és művészettörténészek válogatott társaságában, be kell vallanom, hogy azt szívesen elfogadtam, mégpedig nemcsak azért, mert nem merem eljátszani irántam való bizalmukat, hanem azért is, hogy az érdekes témán keresztül a kritika fókuszába állítsam saját, a korai középkori horvát múltra vonatkozó szintézisemet. Végeredményben hasznosnak tűnt, hogy valaki harmadik kísérleten meg utat találni az újabb és legújabb régészeti irodalom sűrű erdejében. Egyébként, ha az igazi út keresése közben el is tévelygek, és azt nekem valaki be is bizonyítja, az nekem felix culpát jelent majd, amiből magamnak is haszna származik. Még azt tenném hozzá, hogy ezt a feladatomat semmiképpen sem fogtam fel felületesen, és hogy negyvenéves tudományos működésem során talán először találtam magam olyan kérdés előtt, amelynek a megoldása kezdetben lehetetlennek tűnt.

Ugyanis a *védelmi rendszer* fogalma egy olyan tudományos profilú medievista számára, amilyen én vagyok, az első elmélgedések alapján, egyáltalán nem létezik! Vagy, mondhatnám talán pontosabban, nem létezik olyan keretek között, amelyekben a szak- és nem szakirodalom a nyilvánosságnak bemutatja. Mert egyes szerzők azzal, hogy a horvát föld gyönyörű középkorának legalapvetőbb tényei területén is igazán csodálatraméltó tájékozatlanságot engednek meg maguknak, azt pokolian sötét korszakká változtatják, amelyben a földesuraknak mintha más dolguk nem is lett volna, mint hogy várakat és erősségeket építsenek saját védelmükre és mások bosszantására. Az állítólag harcias középkor ilyen fekete képéhez nem is kellett sok bizonyítás. A feudális urak eleve feltételezett rosszasága mellett egyes szerzőknél erre mégis találhatunk két, állítólag történelmi, okot: az elkerülhetetlen tatár betörést a XIII. században és a megállíthatatlan török előretörést a XV. században.

* Elhangzott a jugoszláv régészek XII. kongresszusán, Újvidéken

A múlt ilyen szegényes ismeretének következménye nem maradt el: az említett irodalomban majdnem mindenhol megtaláljuk azt a nézetet, hogy a középkori Szlavóniában csak a XIII. század második felében kezdődött el a burgusok, a megerősített városok építése, mintha a szlavóniai főúr csak a jelzett korban kezdte volna hűbéruradalmát egyéni módon megszervezni. Az a gondolat, hogy a tatárok voltak ezeknek a változásoknak a kiváltói, olyan szembetűnően átitatta a legkomolyabb irodalmat is, hogy azt ma már forrásanyagok segítségével senki sem bizonyítja vagy ellenőrzi.

Oly módon közelítettem meg a számomra megfelelő kérdést, amennyire a szó legszélesebb értelmében vett régészeti irodalom — szóval az az irodalom, amelyik különböző szempontokból vizsgálja a föld felszínén és a föld alatt levő anyagi maradványokat — a segítségemre tudott lenni a korai középkori védelmi rendszerek kutatásában.

Mindenekelőtt mint megrögzött medievista hosszú ideig nem tudtam felfogni és még ma sem tudom mindig elfogadni a munka kisipari felosztását a régészek, a művészettörténészek és építészek között. A munka általánosan ismert és nagyon káros vízszintes felosztása régészetre, amely arra hivatott, hogy a föld alatt kutasson, és művészettörténetre, illetve építészetre, amelyek kizárólag a föld felszínén levő anyagi maradványokkal foglalkoznak, azt eredményezi, hogy a történész általában nem kap adatokat élet és halál kapcsolatáról egyazon földterületen. Így a többnyire példásan kiásott temetők — sírok ezrei — a történész számára egyre gyakrabban válnak holt tőkévé, amellyel nem tud mit kezdeni. Mert amíg a történelmet kétségek gyötrik, és — példának okáért — felteszi azt a kérdést, hogy a legújabb irodalomnak nincs-e igaza, amikor a horvát honfoglalást a VIII. század végére teszi,¹ addig a régészek könnyedén átsiklanak a probléma fölött, és a bizánci császári tartományi városokon kívül levő temetőket mind óhorvátnak nyilvánítják. Semmiel sem jobb a helyzet a művészettörténészek és az építészek között sem, akik időnként, a tárgyi hagyatéak példás kutatása ellenére is óhorvát körök rabjai maradnak, és így gyakorta válnak öncélúakká. El kell azonban ismerni, hogy az óhorvátnak tartott tárgyi hagyatéak vitrinjeiről szemérmesen kezdenek lekerülni a magyarázó cédulák, és az irodalomból is elmaradozni a hasonló vélemények, de a tudósok nagy többsége számára, sajnos, még ma is minden óhorvát: attól a sírtól és falusi templomocskától kezdve, amelyben fonatos díszítőelemet találtak az ugyanolyan leletekig, amelyeket a görög császár városában letek. Azt merném mondani, hogy különösen abban az irodalomban tragikus a helyzet, amelyben a föld felszínén levő középkori szlavóniai maradványokat tárgyalkják. Vajon hogyan is támaszkodhatna a történész olyan

¹ L. Margetić: Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, *Zbornik Hist. zavoda JAZU* 8, Zagreb 1977, 5—88. l.

adatokra — még a legtekintélyesebbekéire is —, hogy a középkori Szlavóniában a templomok és kolostorok építése csak a XIII. század küszöbén kezdődik! Azt el kell ismerni, hogy ezekben az írásokban a gótikus és barokk emlékművek nagyon szép fotókon szerepelnek, de az embereket és a tájat hiába keressük bennük. Éppen ez az oka, hogy a barokkról készített terjedelmes monográfiában elsikkadnak a középkori Szlavónia jellegzetességei, és olyannak látszik, mint a kontinentális Horvátország.

És hogy mennyire szükséges éppen ezekben a kutatási vállalkozásokban a régészek, művészettörténészek és építészek sokoldalú együttműködése, ékesen példázza a medvedgradi romok esete. A XV. századtól kezdve a zágrábi kanonokok szüntelenül azt állítják, hogy Medvedgradot a zágrábi püspök építtette az 1242-es tatár betörést követően. Am a Medvedgradra vonatkozó igazán gazdag forrásanyag lehetővé tette, hogy leleplezzem ezt a „szent hazugságot” és hogy megállapítsam, ezt a gyögyörű várpalotát Árpád-házi Kálmán herceg építtette a XIII. század harmincas éveiben azért, hogy ily módon tudtára adja apjának, II. Endre királynak, hogy Szlavónia nagy királyságával elszakadt országától, és hogy saját útján indult el. És nem kell elfeledni, hogy a szakirodalomban a medvedgradi erősség még most is annak egyik leghathatósabb bizonyítékeként szerepel, hogy a tatárjárás után a középkori Szlavóniában sietve kezdtek védővárakat építeni.

Ezek szerint igazán semmi okom sincs elfogadni az innenső oldalon álló kutatók állításait, akik a szlavóniai erődök és paloták építését az acsarkodó földesurakkal vagy a tatárok betörésével indokolják.

Más részről, amikor a *középkori Horvátországról* vagy *Dalmáciáról* van szó, akkor meg kell mondani, hogy a régészeti kutatások — ismét a szó legszélesebb értelmében — igazi reneszánszukat élik. Ennek az újjászületésnek, igaz, nincs közvetlen kapcsolata témánkkal — mert senki sem fogja feltételezni, hogy a horvátok a Balkánra érkezésük után, ezen az ezredéves kultúratalajon, valami lényegbevágóan újat találtak ki —, de a történész nagyon örül annak, hogy az eltelt évtizedben a tudósok legválogatottabb csoportja alakult ki, többnyire olyan fiatalok, akik új utakon járnak, és bátran nyitnak új látóhatárokat. Tényleg vigasztalóan hangzik, hogy ezeknek az erőfeszítéseknek az eredményeképpen egyre jobban eltűnik az *óborvát* jelző a *késő antik* vagy *korai középkori*, illetve *szláv* javára.

Ezek szerint nem merném állítani, hogy az az óriási irodalom, amelyet, az adott témára keresve választ, átlapoztam, nem hatott rám. Ennek az anyagnak az egyik része, a középkori Szlavóniáról szóló, a történész számára olyan hasznavehetetlen, hogy nem volt nehéz elvetni, de

a másik azért lehetővé tette a horvát múlt VII. és VIII. századi, eddig megoldatlan kérdéseinek megközelítését.

Megkísérlem tehát előadni elmélkedéseimet arról, hogy mit kellene a horvát területeken védelmi rendszer alatt érteni a korai középkorban.

Mindenekelőtt gondolatmenetünket Európa múltjának arra az átmeneti időszakára kell irányítanunk, amelyben haldoklik az ókori császárság, és romjain a barbár nemcsak hogy saját államát, hanem egy új császárságot is felépít. Általában véve két rendszerről van szó: a régi, antik világ védelmi rendszeréről és a barbár jövevény rendszeréről. Mert nem kétséges, hogy a barbár is rombolva épít, habár ma már bizonyos, hogy meglehetősen szelíden és nem tiszteletlenül vonult be az antik világba. Csak az első egymás közötti leszámolások után válik szükségessé az elfoglalt állások védelme abban az alig kiépített, fiatal barbár világban. Miután a barbár megállapodott azon a területen, amely majd új hazája lesz, kénytelen az új szállásterületek védelméről gondoskodni. Ha az összes barbárok viselkedését vizsgáljuk a Kárpát-medencében a hunoktól az avarokig, megállapíthatjuk, hogy csupán az utóbbiaknak volt szükségük, mint a Kárpát-medence állandó lakóinak, védelmi rendszerrel gondoskodni. Természetesen, az Alföld az avaroknak nem nyújtott valami sok lehetőséget ezen a téren. Úgy tűnik ennél fogva, hogy az állattenyésztőnek elegendő volt földhányással és szilárd palánkkal bekerítenie két legértékesebb kincsét: összerabolt értékeit és jószágát. A régészekről azonban elvárom, hogy többet mondjanak az avarok *bringjéről*, amelyről adatokat lehet találni a VIII. század utolsó éveiből származó forrásokban. A *Conversio Bagovariorum et Carantanorum* ugyanis határozottan állítja, hogy Nagy Károly fia, Pipin „ad celebrem eorum locum qui dicitur *rinch*” közelébe érkezett, a lorschei évkönyvek pedig még hozzáteszik, hogy a hringekből elrabolták azokat a kincseket, amelyeket az avar uralkodók sok évszázadon keresztül összegyűjtöttek.² Azt hiszem, nem tévedek, amikor azt tartom, hogy az avarok alföldi központjáról van szó. Ha tévednék, kérem, javítsanak ki.

De amíg az avar állam központja védelmének kérdése többé-kevésbé meg van oldva, arról, hogy az állam távolabbi részeiben ugyanakkor mi történt, egymásnak ellentmondó vélemények léteznek. Ez a probléma nemcsak abból áll, hogy ennek az időszaknak a temetőiben előforduló lovasfelszerelést kinek kell odaítélni és feltenni a kérdést, hogy azt ki viselte, avar, szláv vagy horvát! Valójában a horvát középkori történelem egyik legnyitottabb problémájáról van szó, azaz a horvátok ideköltözéséről és az avarokhoz fűződő viszonyukról. Amikor ezekkel a kérdésekkel foglalkoztam mintegy tíz évvel ezelőtt, nyíltan bevallottam, hogy a horvát történelem első lapjai még nincsenek megírva, illetve be-

² F. Rački: *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, (a továbbiakban: *Documenta*), *MSHSM VII*, 1877, 298., 299. l.

fejezve. Ma azt tartom, hogy az újabb és legújabb irodalom elég indítékot adott arra, hogy az avar—horvát viszonyról másképpen vélekedjenek, mint egykor. Tényleg nem mindegy, hogy továbbra is védeni fogjuk-e a VII. században bekövetkezett horvát beköltözésről szóló régi elméletet, és ezzel a véleménnyel kapcsolatban a horvát történelmet az Adria partján kezdjük, méghozzá egy olyan korban, amikor ott, minden jel szerint, nem volt keresnivalójuk. És mindezt csak azért, mert az író-császár, Bíborban született VII. Konsztantinosz a X. században nem talált más módot a császárság VII. századi gyengeségének elpalástolására. Más részről, a császár és művének névtelen folytatója sem méri azt állítani, hogy Salonát a horvátok rombolták le. Mindkettőjük számára kétségtelenül nagy megkönnyebbülést jelentett, amikor kortársaikat azzal győztették, hogy a császári tartomány az avarok ravasz-sága következtében veszett el és nem az ügyetlen császári politika miatt. Egyébként az újabb és legújabb régészeti felfedezések az Adria partjain, de a Dinári-hegységben is, kétségtelenül igazolják, hogy közvetlenül az antik örökségre tapadt az új élet, és erre épült az új világ. Ha ehhez hozzávesszük azt a tényt is, hogy sírok ezreit nyilvánították óhorvátnak csupán azért, mert a történészek azt bizonygatták a régészeknek, hogy a horvátok az Adriai-tengerpartra már a VII. században leereszkedtek, akkor végeredményben már semmi sem gátolhat meg bennünket abban, hogy elfogadjuk Margetić ötletét arra vonatkozóan, hogy a horvátok ideköltözése, pontosabban megjelenése a történelem színpadán a VIII. század utolsó és a IX. század első éveiben történt meg.

Amint áthelyeztük a horvátokat a VII. század elejéről a VIII. század legvégére, sokkal világosabb képet kaptunk erről a két, állítólag leghomályosabb korai középkori évszázadról a Dinaridákban és az Adrián. Az avarok első, tengerig történt lerohanásaik után, úgy látszik, visszahúzódtak, hogy Lika, Gacko és Krbava területén megszervezzék országuk magvát. Ugyanakkor megengedik a szlávoknak, akikkel szimbiozisan vannak, hogy egy csendes kolonizáció keretében ne csak a tengerpartra ereszkedjenek le, hanem a görög császár áldásával áthajózzanak szigeteire is. Mi több, a császárnak kapóra jöttek, és örömmel adja át nekik a községi szervezetet azzal a feltétellel, hogy vegyék magukra a védelem nem csekély terhét is. Az a tény, hogy a belai község lakóit Osoron még 1018-ban is Godostro kapitány vezeti,³ ékesen bizonyítja a császár ügyes védelmi politikáját az Adrián. A szláv a végelgyengülésben levő tartományba nemcsak új életet önt, hanem saját vérével is védeni fogja.

De a régészetileg egyáltalán ki nem kutatott Velebit mögötti fennsík egyelőre nem engedi meg, hogy hangosan elmélkedjek arról, hogy az avarok ott átvettek-e valamit elődeik védelmi rendszeréből. Nem eléged-

³ Documenta, 35. l.

hetek meg azzal a logikus megállapítással, hogy nem volt szükségük nagy védelmi rendszerek kiépítésére, mivel az első ellenség csak a VIII. század utolsó éveiben jelent meg a kaganátus határain.

Úgy tűnik, hogy annak a barbárnak, aki a régi császárság pannon—balkáni részét választotta új hazájának, fennmaradása érdekében mindaddig a pillanatig nem kellett reszketnie, amíg nyugati határain meg nem jelent Nagy Károly, akinek a fejére éppen abban az időben teszi Róma püspöke — saját érdekeitől vezérelve — a császári koronát. Annak ellenére, hogy a frankok a Duna mellékén a bolgároknak méltó ellenfélre találtak, harcuk mégis — mindent tekintetbe véve — először kényszerít egy barbár uralkodót arra, hogy a foglalt területek védelmében minden rendelkezésére álló eszközt felhasználjon: a *kardtól* és *keresztől* kezdve az *emberig*, aki az ő kelet felé vezető győzelmes útján az új császár hatalma alá került.

Az új *támadó-védekező frank rendszeren* belül kerültek a horvát területek is, és, legalábbis egy közülük, kitűnő helyet kapott. Mert tényleg nincs több okunk arra, hogy elveszük azt a gondolatot, amely szerint éppen a frank katonaság segített a horvátok hercegének a velebiti hegyek mögött az avarokkal történt leszámolásban. Így emelkedett a régi Liburniában és Dalmáciában a horvát herceg, a gačok elöljárója az uralkodói címig (dux Guduscianorum). A Borna haláláról szóló hírt lejegyezve, Einhard évkönyveiben azt írja, hogy meghalt a „dux Dalmatie atque Liburnie”.⁴ Éppen ezért nem fér kétség ahhoz, hogy az új frank császár segített a horvát uralkodónak, hogy a Dinári-hegyekből leereszkedjenek a Salona környéki termőterületekre és hogy elfoglalja azt a területet, amely nem tartozott a trogiri községhez.

Közben a barbár uralkodó első megjelenése az adriai vizeken a görög császár alattvalóiban először bizonyosan zavart váltott ki, utána pedig furcsa elhatározást: érdemes lesz idejében behódolni annak a barbárnak, és horvátjaitól megmenteni legalább a régi termőterületeket. És tényleg! A zárai Donat püspök és Pavao dux 805-ben⁵ elutazik a császár udvarába, és az utolsó pillanatban menti meg a horvátoktól a zárai termőterületeket. És bár mint „legati Dalmatarum” lépnek fel, és gazdag ajándékokat visznek, Nagy Károly nem siet nagy szolgálatokat tenni nekik. Meghagyja ugyan Pált a vezetői székben,⁶ de a dalmát—horvát határ kérdésében nem enged.⁷ Egyes bizánci császári városok számára az

⁴ Documenta, 325. l.

⁵ Documenta, 310. l.

⁶ Documenta, 310. l. „Et facta est ibi ordinatio ab imperatore de ducibus et populis tam Venetie quam Dalmatie.”

⁷ Documenta, 317. l. 817-ben a frank évkönyvek szerint Leo Niciforos császár követett küldött Konstantinápolyból „pro Dalmatinorum causa”, de Lajos úgy rendelkezik, hogy addig várni kell, amíg az udvarba érkezik „Cadolah, ad quem illorum confinium cura pertinebat”. De amikor Kadolah megérke-

ilyen fejlemények végzetesekké váltak, mert Spalato (Split) például egykori termőterületeinek csak nagyon kis részét tudta megmenteni.

Íme a válasz arra a kérdésre, hogy a horvátoknak hercegségük megteremtésekor miért nem kellett gondolniuk valamilyen nagy védelmi rendszerre. Az ő elég fényes jövőjüket Károly császári udvarában szabták meg.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy már az első ismert horvát herceg, Borna uralmát a Dinári-hegységben nem erősítette erődítmények építésével azokon a helyeken, ahol valamilyen már korábban is léteztek. Einhard, amikor leírja a 819-ben Borna és Ljudevit között lezajlott összetűzéseket, azt állítja, hogy Borna „az övét mind várakba zárta”, de válogatott harcosaival éjjel-nappal támadta Ljudevit katonaságát.⁸ Valószínűleg valamilyen primitív erődítmésekről van szó, amelyeket az új császári vazallus szükségleteihez idomítottak.

De ugyanakkor mi történik a Dráva—Száva közén levő ellenfelével, Ljudevit Posavskival? Hogy megerthessük Ljudevit Posavski helyzetét, kötelesek vagyunk kihangsúlyozni azt a tényt, amely lényeges hatást gyakorolt hercegségének helyzetére: a Dráva—Száva köze ugyanis alkotórésze az új pannóniai limesnek, amelyet Nagy Károly kezdett kiépíteni mindjárt 796 után. Ez a Pannonicus-avaricus limes,⁹ ha ehhez hozzáadjuk, hogy az avar kaganátus 803-ig szintén a limeshez tartozott, amelynek a parancsnoka a keleti prefektus volt,¹⁰ mindjárt világos lesz előttünk, miért nem akar a frank uralkodó ugyanúgy bánni a pannon hercegséggel, mint a horvátokkal. Azonkívül a közvetlen frank—bolgár ellentétek, amelyek miatt a limest végtére is megszervezték, a IX. század elején nem tette lehetővé, hogy Ljudevit hercegsége önállóvá váljon. Ljudevit vádjai hátterében, amelyeket 818-ban emelt Kadeloh markgraf ellen,¹¹ már a herceg azon fantasztikus terve húzódik meg, amely eleve sikertelenségre volt ítélve. Semmi sem segített, még az sem, hogy Fortunatus, az udinei pátriárka Ljudevitnak mestereket és kőműveseket küldött, hogy „megerősítsék várait” (ad castella sua munienda).¹² Mivel Einhard azt állítja, hogy Ljudevit katonáival 820-ban a frankok elől bevonult „várába, amelyet meredek hegyen épített” (munitione tantum

zett és elkezdődtek a tárgyalások, az udvarban belátták, hogy „sok rómainól és szlávról” van szó, akik nélkül a határok kérdését nem lehetett megoldani. Ezért a császár Kadolahhál Dalmáciába küldött egy bizonyos Albhari nevű egyént, de a horvát—dalmát határ akkor sem változott meg.

⁸ Documenta, 322. l. „Cui cum Borna se penitus inparem conspiceret, omnia sua castellis inclusit, et ipse cum delecta manu nunc a tergo, nunc a latere insistens, Liudewiti copias et noctu et interdiu quocumque poerat laceravit...”

⁹ A. Cs. Sós: *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert*. München, 1973, 22. l.

¹⁰ Uo., 23. l.

¹¹ Documenta, 320. l.

¹² Documenta, 325. l.

castelli, quod in arduo monte construxerat, se suosque continuit),¹³ nem vitás, hogy az olasz mesterek a legfontosabb szlavóniai közlekedési vonalak mellett emeltek neki várakat. Ljudevit várainak keresésében a régészek és művészettörténészek nekem sajnos nem segíthetnek. Az előbbiek azért, mert nem érdeklí őket, hogy a XI. században mi történt a föld felszínén, az utóbbiak — A. Horvatra gondolok — egészen komolyan állítják, hogy Ljudevit az újonnan megerősített Sziszeken védekezett.¹⁴ Ezt még akkor sem hihetnénk el, ha azt a frank krónikás írta volna le! Ljudevit várait a folyóköz más részein kell keresni. Kiindulópontunk III. Béla névtelen jegyzője krónikájának az a híre, amely szerint a magyar hadvezetők a X. század első felében átlépték a Szávát és a Kupát, és elfoglaltak három várat: *Zágrábot, Pozsegát és Vukovót!*¹⁵ Kivételes adat, amely felfedi a szlavóniai IX. század titkait. Hiszen mind a három név szláv! Ebből azt a következtetést mernénk levonni, hogy a frank limesen belül legkésőbb a IX. század elején szerény erődök, tulajdonképpen bástyák építése kezdődött, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy megállítsák a bolgárok nyugati irányban történő előretörését. Ljudevit pannon hercegnek sehogy sem sikerült megváltoztatnia alapcéljukat és védelmi központból saját önálló hercegségi központot alakítania ki.

De a frank—bolgár összetűzés és ellentét a Duna mellékén Német Lajost 828-ban nagy közigazgatási reformra kényszerítette, amelyben a Dráva—Száva köze ismét külön szerephez jut. M. Kos szavai szerint ugyanis elkezdődik „a nagyszabású német kolonizáció”, ekkor ismét kifejezésre jut Pribina alsó-pannóniai herceg. A kezdeti bizonytalanságok után Pribina 840-ben végül megkapja a császártól Alsó-Pannónia egy részét „mint hűbéri birtokot annak a folyónak a környékén, amelyet Zalának neveznek”,¹⁶ és amikor 845-ben békét kötöttek a bolgárokkal, a hűséges vazallust új birtokokkal, előjogokkal és kitüntetésekkel jutalmazták meg. Lajos Pribina hercegnek egyebek között „száz jobbágytelepet adott örök tulajdonba a Vuk folyó mellett”.¹⁷ Így kezdődik császárság legtávolabbi határán a védelmi rendszer lázas kiépítése. Már Lj. Hauptmann is jogosan mutatott rá, hogy „a Vuka melletti ajándékozások célja az volt, hogy az újonnan kapott földeket kolonistákkal erősítsék meg”.¹⁸ Pribinát Alsó-Pannónia markgráfiájává nevezték ki, így

¹³ Documenta, 324. l.

¹⁴ Lásd A. Horvat: O Sisku u starohrvatsko doba na temelju pisanih izvora i arheoloških nalaza. *SHP III/3*, 1954, 94. old. A civitas szóra hivatkozva, amely Einhardnál állítólag megerősített helyet jelent, Horvat azt tartja, hogy „helyesebb, ha annak az időnek Sisciját mint jelentősen megerősített helységet képzeljük el”.

¹⁵ Lásd Szentpétery E.: *Scriptores rerum hungaricarum I*, 87. l.

¹⁶ Lásd N. Klaić: *Crtime o Vukovaru u srednjem vijeku*, Vukovar 1983, 18. o.

¹⁷ Uo. 19. l.

¹⁸ Uo. 29—32. l.

neki is érdekében volt kolonistákat toborozni markjába, amely a későbbi Szerém és Valkó vármegyékre terjedt ki, ahol kétségkívül erődöket is létesített. Az, hogy a régészek még ma sem tudták Vukováron megsejteni a vukai erődöt, magától értetődően nem lehet ellenérv az én feltételezéseimre, arra, hogy a Duna feletti magas parton már legkésőbb a IX. század végén állt castrum! Még elgondolni sem lehet, hogy egy ilyen óriási uradalom a Karoling-császárság peremén erődítmény nélkül létezzen. Ha a frank kolonista Pribina markjában megkülönböztetett helyzetben volt — Franca Villa (ma Mandjelos/Nagyolaszi) cíviséire gondolunk —, akkor világos, hogy a Frankhegy mögött, ahogyan a IX. században a Fruška gorát hívták, kezdődött az igazi frank limes, egy jól átgondolt védelmi szervezettel. Még a XIII. században is *marknak* nevezték Pribina hercegségének azt a részét, a pécsi püspökség egyik egyházkerületét.¹⁹

A IX. század utolsó éveiben a Kárpát-medence új képet ölt, amikor a magyarok beköltözésével véget érnek a nomádok európai sétái. A magyaroknak is, mint egykor az avaroknak, egy egész évszázadra lesz szükségük a megnyugvásra, hogy felvegyék a keresztiséget és elkezdjék építeni államszervezetüket.

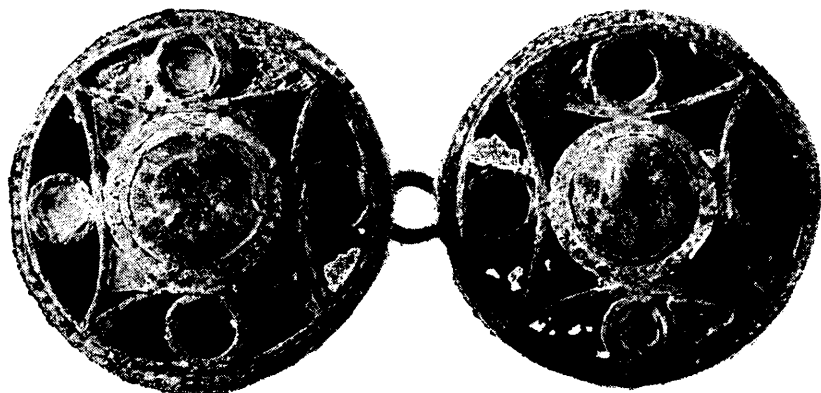
Mi történik a X. és XI. század folyamán Szlavóniában? Ezen a helyen és ez alkalommal nem mélyednék bele abba a kérdésbe, hogy kié Szlavónia abban az időben, mindenekezlött azért, mert egy alapos tanulmányban óhajtom majd bemutatni, hogy ebben a kérdésben felesleges volt a mi történészeink és a magyar történészek közötti vérmes vita.

Közben figyelmesen tanulmányoztam a régészeti irodalomnak azt a részét, amely a középkori Szlavónia ezen időszakát érinti, és őszintén sajnálom, de a legjobb akarattal sem tudom azokban a földvárakban, amelyekkel lépten-nyomon találkozunk, az egyes szlavóniai, kőből készült erődök elődeit felismerni. A magyar lovasok nem pocsékolják erejüket Szlavóniában, de a földvárak fel sem tudnák tartóztatni őket. Szlavónia helyzete csak akkor kezd változni, amikor az új apostoli király, mint egykor a frank császár, keresztrel és karddal indult el az Adria felé. De külön ki kell emelni, hogy sem a kereszt, sem a kard nem lett véres. A zágrábi és a pécsi egyház kitűnő szervezetét alaposan kidolgozott „védelmi rendszer” követi. Ugyanis I. László minden esetleges ellenségtől való félelem nélkül veszi át a régi várakat és épít újakat, amelyek a királyi földesúri szervezet központjaivá válnak. Az Árpád-házi király sikeresen alkalmazza a régebbi frank kolonizációs rendszert is. A kiválasztott földesurak mellett a királyi hatalom oszlopai lesznek a szlavóniai szabadok is, de a városlakók is, akiknek a megtelepedését a király nagyon is szorgalmazta. Ennek a békeszerető „védelmi” politikának köszönhetően nő ki rövid idő alatt Szlavónia gazdag, népes

¹⁹ Uo. 18. l.

országésszé, az ígérlet földjévé, amely végül mint különálló regnum leválik Magyarországról. Ez az a pillanat, amikor Szlavónia új királya, Kálmán herceg elhagyja a szűk zágrábi váracskát, és a Medvednica lejtőjén gyönyörű palotát épít, hogy külső fényvel is jelezze, ki az úr a Gorjancitól Belgrádig és a Drávától az Adriáig terjedő területen. És a tatár, aki 1242-ben megöli a középkori Szlavónia „aranykorának” megteremtőjét, alkotását nem tudja elpusztítani. Szlavónia, igaz, feltartóztat-hatatlanul rohan a földesúri oligarchiába, de nem azon az úton halad, amelyet Kálmán herceg jelölt meg, amikor a váracst pompás kastéllá alakította. Ismét a kastélyok külső fénye kellett, hogy megmutassa, kik az igazi urak a herceg valamikor büszke királyságában. Annak pedig, aki a királyi és lovagi udvarokból csatakiáltásokat vagy a leigázottak jajgatását hallja, esetleg feszülő íjakat lát, azt kell mondani, hogy feleslegesen és meg nem engedett módon veszi át romlott századunknak embertelen tapasztalatait s elcsúfítja a gyönyörű szlavóniai múltat.

SZEKERES László fordítása

VAJDASÁG KÉPZŐMŰVÉSZETE (IV.)

Adalékok a XX. századi művészettörténeti kutatásokhoz

BELA DURANCI

TALALKOZÁS A PÁRIZSI MESTEREK MŰVEIVEL

Az 1923-ban Szabadkán megalakított *Vajdasági Képzőművészek Egyesületének* tagjai számára mintha megállt volna az idő. Párizstól idegenkedtek! Közülük az egyik legtehetségesebbnek, Oláh Sándornak megvalósíthatatlan vágya egy spanyolországi tanulmányút! Farkas Béla pasztelljein a háborúban megrekedt pompás tehetsége mintha a szecsesziós látomások görcsébe merevedne. Bicskei Péter napsütéses színeit Bácsstopolya környékén szórja szét, s rajzot tanít az iskolában. Hasonló a helyzet Zomborban, vagy Nagybecskerekben is.

A zenitizmus vagy az újvidéki *Út* folyóirat időszakát, amelyet Európa művészettörténete is jegyez és az avantgárd tényezői közé sorol, a vajdasági művészek nagyobb része meg sem érezte. A bácskai rónán a harmadik évtized második felében sem volt hullámmás. A vidék közönyös, megkérgesedett horizontjáról beszédesen árulkodik két idézet, az egyik az évtized elejéről, a másik a végéről való.

Stella Adorján, a *Napló* felelős szerkesztője az olvasóktól búcsúzva ezt írja: „Igaz, nem voltam törzsökös szuboticaí polgár, de azzá lettem idősk folyamán, mert megszerettem ezt a várost minden előnyével, exotikumával és minden kirívó társadalmi excentricitásával, pletykáival. Igaz az is, hogy kincses Kolozsvár után nehéz volt megszokni ennek a nagy, lomha, ködmönzagú városnak a poros, tüdővésses belsejét, nehéz volt beletörődni a színháznélküliségbe, az irodalommentességbe, de a környezet, a megszokás, a zsiros polgári jólét minden kultúrvágyat eliminált az emberből, és akklimatizálódik a bagaria szaghoz és a helyi szokásokhoz.”¹

¹ Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1919—1945)*, Forum, Újvidék, 1979, 36. oldal (*Bácskai Hírlap*, 1921. január 5-én)

Az 1921 elejéről való idézethez csatoljuk *Szenteleky Kornél* szavait, amelyeket 1928 szeptemberében írt a *Vajdasági Írás* beköszöntőjében: „Ez a föld kövér, kevély gabonát terem, de itt nemigen tud gyökeret verni a gondolatnak, az álomnak, a szépnek a virága, mely nem jelent hasznot és nem jelent életfeltételt. A bőséges vegetatív örömök élvezése, a boldog, egyszerű, telthasú materializmus mostohán bánik a szellemmel, mely messze, sugarak és sasok magasságában szeretne szállni, de melyet ezen a tájon mindig visszahúz az anyag súlyossága és túlértékelése.”²

Távol, az európai művészeti központokban, Párizsban vagy Németországban, Olaszországban és másutt, a *harmadik évtizedet a szintézis szelleme hatja át*. A háború előtti időszakot megjelölő fauvizmus, kubizmus vagy a szecesszió után a klasszikus harmónia iránti vágy kerül előtérbe. Egyfelől az erős konstruktivista töltés elvonatkoztatása jelentkezik, másfelől pedig a hagyományokban és a múlt kiválóságainak tanulmányozásában való támaszkeresés — mintegy elhatárolásként a már elvirágzott impresszionizmustól. Ezt a másik áramlatot, amely, Cézanne-től kiindulva a kubizmus tapasztalatain vagy az expresszionizmuson át a régi reneszánsz festőkhig jut el, hogy visszatérve modern képet alkosson, klasszikus realizmusnak nevezik.

„A klasszikus realizmus a festészet sok elfelejtett sajátosságát és módszerét hozza vissza, mint amilyen a világos—sötét, a megmintázás, a térszerkesztés stb. A szigorúság és objektivitás s a reálishoz való ragaszkodás nem veszélyeztette a képnek azt a másik realitását, képzőművészeti világát, amely a kubista felfedezések fejlődésével tökéletesedik.”³

Sajnos, ezen a tájon nem voltak „elfelejtett” sajátosságok és módszerek, mert a többségnél a plein-air volt az uralkodó, amelyet az impresszionista lezserség éppen csak érintett. Magának a képnek a titkairól, keletkezésének törvényszerűségeiről a modern elmélet és gyakorlat forrásainál kellett tájékozódni. Utazni kellett, amit nem tehetett meg mindenki.

A jugoszláv, s így a vajdasági művészek fiatalabb nemzedékének Párizs volt a legvonzóbb úticélja. Nagy jelentőséget kapott a művészeti képzés, amely beletartozott abba az általános törekvésbe, hogy az újonnan létrejött állam kultúráját „európaivá” tegyék. Azért kellett Párizsba menniük, hogy megértsék a modern művészetet, s a jugoszláv festészet az európaihoz viszonyítva — első ízben — valóban *korszervővé* válik!

² i. m., 287. o. *Vajdasági Írás*, 1. sz., 1928. szeptember 23. *Képes Vasárnap* irodalmi melléklete)

³ Lazar Trifunović: Srpsko slikarstvo 1900—1950, Nolit, Beograd 1973, 111. o.

Milan Konjović: Akt, 1923

A festők által kiválasztott iskola, amelyben sokan hosszabb-rövidebb időt töltöttek, *André Lhôte* Akadémiája volt. Ennek a festőnek, teoretikusnak és pedagógusnak az iskolája nemcsak a mi művészeink körében volt népszerű, vonzó. Hazatérő erősebb művészegyeniségeink alkotásában Lhôte tanítása mély nyomokat hagyott. A korszak egyik elkötelezett kritikusa, a nagybecskereki Todor Manojlović ezt írja: „A neoklasszicizmust elsősorban Picasso, Lhôte és Sava Šumanović kedvéért fogadjuk el.”⁴

A šidi Sava Šumanović még a zimonyi gimnáziumban, Jung professzor diákjaként ismerte meg Cézanne-t és Van Goghot. Később, párizsi tanulmányútja idején *André Lhôte* első jugoszláviai tanítványa lett, előbb 1921-ben, majd 1925—26-ban ismét. Az ő rábeszélésére 1924-ben Milan Konjović is két hetet töltött Lhôte műtermében. Lhôte tanítványa volt, többek között, a bánáti Zora Petrović, a čerevići születé-

⁴ Andre Lot i njegovi jugoslovenski učenici — *André Lhôte et ses élèves yougoslaves (André Lhôte és jugoszláv tanítványai)*, Narodni muzej, Beograd, 1974, 19. o. (T. Manojlović, peta Jugoslovenska umetnička izložba, *Misao*, 1922, IX. könyv, 1066. o.)

sű Milenko Šerban, majd jóval később, 1930—31-ben Sava Rajković, a szabadkai gimnázium festő-tanára is.

Lhôte iskolája mindannyiuk számára értékes tapasztalatokkal szolgált, és segítette őket a régi és új mesterek remekművei közötti tájékozódásban. „Miután ebben az iskolában képzőművészeti tájékozottságot és európai ismereteket szereztek, nagyobb biztonsággal és törekvéssel nézhettek szembe az avantgárd mozgalmakkal, mert ha a fiatal jugoszláv festőket a cézanne-izmus Lhôte iskolájába irányította, ahol átmentek a „konstruktivista” fázison, a cézanne-izmus később, éppen Lhôte tanításának köszönhetően, tovább is vihette őket, az expresszionizmusba és a „tisztá festészetbe”.⁵

Sok más ok mellett Lhôte tanítványai is hozzájárultak ahhoz, hogy Párizs vált a művelt körök mind gyakoribb beszédtemájává. A művészetkedvelők Cvijeta Zuzorić Társasága így szervezte meg 1926-ban Belgrádban a modern párizsi festők kiállítását, feltehetőleg a Párizsban élő Ljubomir Micić testvérének, Branko Poljanskinak a segítségével. Maza Micić ebben az évben menekült Párizsba: a *Zenit* 43. számát betiltotta a rendőrség. A zenitizmus viharos időszaka elmúlt anélkül, hogy a vajdaságiakat érintette volna! Így nem valószínű, hogy Bácskában akkor Európára figyeltek volna, s éppen a képzőművészet terén próbáltak volna vele lépést tartani. Hiszen csupán két évvel korábban, 1924-ben Belgrád sem értette még a modern művészet első nemzetközi kiállítását, amelyet Micić szervezett. Most azonban a tisztelt közönség a Cvijeta Zuzorić Társaság által szervezett kiállításon érdeklődéssel, de ugyanakkor bizalmatlanul is szemléli Robert és Sonya Delaunay, a japán Foujita, André Lhôte, Fernand Léger, a már híres Pablo Picasso, Marc Chagall, Osip Zadkine és mások műveit.

Az itteni emberek Párizst a fiatal művésznemzedék számára „veszélyes és végzetes” városnak tartják, mint például Uroš Predić, az ismert és tekintélyes festő is. A Párizsban levő Radmila Đorđević festőnőnek 1928-ban küldött levelében olvashatjuk a már befutott és sikeres idősebb nemzedékre jellemző sorokat: „Jelenlegi tanítód, Lhôte sem mond gazat, amikor a régi mesterekre hivatkozik, hiszen saját munkájával bizonyítja, hogy nem hisz abban, amit állít; ugyanazok a régi mesterek pedig, ha látnák Lhôte bábuit, hahotáznának e tréfa láttán. Az a modern logika megint megtette a magáét, s úgy kiforgatta a dolgokat, mint a Lhôte legalábbis magasabb művészi szinten volna, mint Tizian vagy Rembrandt... csak ne fessél úgy, mint ő, s minden rendben lesz.”⁶

Lhôte nem akart a régi mestereknél „magasabb szinten” lenni, ám minnyi bizonyos, hogy tanítványaival együtt a kép belső realitása felé

⁵ i. m., 28. o. (Dr. Katarina Ambrozić)

⁶ i. m., 21—22. o. (Uroš Predić levele Radmila Đorđevićhoz, 1928. március 4-én, magántulajdonban)

törekedett. „Tudva azt, hogy a kép felület, amelyen a festő az alkotói akarat erejével teremt plasztikus világot (nem a perspektívának nevezett szemfényvesztést), rájött arra, hogy a festő megteremtheti a régi mesterek ritmusát anélkül, hogy utánozná őket.” (Sava Šumanović)⁷

A Párizsban iskolázott festők, valamint a párizsi „modernizmust” elvető, itthon maradt kollégáik közötti meg nem értés ellenére is megvolt annak a lehetősége, hogy a Bácska kimozduljon a képzőművészeti megrekedtségből!

Ha nem is vesszük figyelembe a párizsi festők 1926. évi belgrádi kiállításának lehetséges hatását (a kiállítást az itteni festők talán nem is látták), visszhangja mégiscsak eljuthatott Szabadkára Lenkei Jenő révén, akinek 1927 elején, e kiállítás zágrábi bemutatója idején az Ulrich-szalomban önálló tárlata volt. Jovan Bjelić Zomborban már 1921-ben absztrakt tájképeket állított ki. Abban az időben Zomborban élt és dolgozott a verseci születésű Ivan Radović is, a pesti Réti tanítványa, aki 1923-ban kollázsaival a legidősebb kutatásokba kapcsolódott be, majd később az expresszionizmuson át a klasszikus realizmus csendesebb vízeire érkezett. 1926-ban szintén Zomborban Milan Konjović önálló tárlatot rendezett, és bemutatta az európai központokban végzett tanulmányainak az eredményeit! Mintegy ötven kiállított műve között volt a Szürke csendélet (1922), a Női akt hátulról (1924), a Cassis-i templom (1925) és sok más jelentős képe.

1926-ban Szabadkán Balázs G. Árpád rendezett figyelemre méltó kiállítást, az ugyanabban az évben keletkezett *Le Travail* című grafikai mappája pedig a megformálás korszerű folyamatai iránt világosan elkötelezett alkotók közé sorolja. Alkotói tevékenységének erre a rendkívül fontos tulajdonságára utal Cseh Károly bírálata, amely a *Szervezett Munkás*ban jelent meg: „Balázs képei valahogy egészen mások, mint amit a legtöbb ember ‚kép’ fogalma alatt eddig megismerni tanult. Nézzünk meg közelebbről egy ilyen képet. Ott van pl. a Hazafelé című kép: hatalmas, égnek meredő tömbök, gyárkémények, nagy súllyal lehajló ívek, s alattuk komor, hideg, szürke levegőben egy mozgó figura...”⁸

Az október 31-én megnyílt kiállítás jellegzetessége a hangsúlyozott szociális tematika volt. „Vannak egyéb képei is, de azok tőlünk már távolabb esnek, azokkal foglalkozzék a burzsoá és kispolgári sajtó” — írja befejezésül Cseh Károly november 7-én megjelent kritikájában, akaratlanul is úgy jelölve meg a festőt, mint vidékünk művészetében a jellegzetesen szociális elkötelezettség kezdeményezőjét.

Szabadkától nem messze, Bácsstopolyán egy tizennyolc éves fiatal-

⁷ i. m., 22. o. (S. Šumanović: Slikar o slikarstvu, *Književnik*, 1924, 1. szám 23. o.)

⁸ Urbán János: *Fáklyafényben*, Forum, Újvidék 1974, 136–137. o. (*Szervezett Munkás*, 1926. XI. 7.)

ember ekkoriban írja egy különös csoportkép alá: *1926 év április 25-e*, megjelölve ezzel egy amennyire sajátságos, annyira tipikus, két háború közötti művészsors kezdetét.

Abban az időben Bácsstopolya, annak ellenére, hogy néhányan egy művésztelepet szeretnének itt alapítani, a képzőművészet számára kietlen vidéknek számít. Ezen a tényen semmit sem változtat, hogy mindössze két évvel korábban itt temették el a legjelentősebb bácskai impresszionistát, Stipan Kopilovićot, illetve, hogy ebben a kisvárosban tanítja a diákokat az impresszionista modorú népszerű festő, Bicskei Péter.

Az említett topolyai fiatalember, Nagypáti Péter „sajátos és tipikus” sorsa sok mindenben hasonlít az itteni festőkéhez, ám mégis lényegesen különbözik szinte mindegyikétől. Topolya (mint Bácska kicsiben) összeroppantotta az embert. Ebből a szempontból tipikus, a két háború közötti időszak itteni művészei balsorsának legtragikusabb példája. Mindennel és mindenkivel dacolva, saját meglátását magányosan követve festette képeit, s ezek a fennmaradt művek teszik sajátságossá, egyedivé a ma már világszerte megbecsült naiv művészetben, amelynek Vajdaságban is jelentős számú képviselője van.

Balázs G. Árpád a korszerű képzőművészeti történelek folyamatában, szociális elkötelezettségű tematikájával a „körülmények” ellenére sajátos alkotói utat tört magának; a képzetlen és magára hagyatott *Nagypáti Péter* önbizalmával és kitartásával őrizte meg tehetségét, és alapozta meg alkotói természetét. Egy harmadik ebből a környezetből, *Gyelmis Lukács*, miután Pesten két évig Rudnay Gyula tanítványa volt, Olaszországba került, tanulmányait Firenzében fejezte be, s 1936-ban a XX. Velencei Biennálén négy képpel mutatkozott be. Szülőföldjétől tartósan elszakadva nem tudott kitartani, elmerült a sűrű közép-szerűségben.

A bácskai művelődési áporodottsággal és visszahúzó körülményekkel való meg nem békélés három példáját említettük a harmadik évtizedből. Természetesen nem csupán ők voltak a kitörni vágyók, de azok közé tartoznak, akiket — eddig még — nem értékeltünk eléggé. Mindhármán az 1926. évvel jelölik meg a képzőművészeti pillanat iránti egyéni viszonyulásuk határkövét. Az első tudatosan, a második tudatlanul, a harmadik azzal a bátorsággal, hogy kitörjön a megszokott keretből.

Gyelmis elhagyta a pesti Akadémiát és azt a „képzőművészeti légszört”, amelyben a vajdasági művészek jelentős része vakon hitt.

A stagnálást indokolva, Lyka Károly, az ismert képzőművészeti kritikus ezt írja: „A veszített háború után kínai fal zárta el festőinket a többi néptől”, s ezt egy idézettel mutatja be: „Egy angol lap, a londoni Observer itt járt munkatársa közli lapjának 1926. február 7-i számában budapesti megfigyeléseit: „Maga a város szomorú, nincs élet, nozogs az utcákon, az üzletek üresek, a színházak konganak.” Vala-

Nagyapáti Kucac Péter: Család, 1926

mivel alább Lyka megállapítja: „A művészet fő fogyasztói most parvenük voltak, uborkafára fölkapaszkodottak serege. Ezt a borzas parvenü stílus, ha ugyan szó lehet stílusról, főképp azt az időszakot jellemzi, amíg a korona- valuta drámája játszódott”,⁹ azaz az 1926 végéig tartó időszakot.

⁹ Lyka Károly: Festészetünk a két világháború között (1920—1940), Képző- művészeti Alap, Budapest 1956, 15. o.

A gazdasági helyzet Vajdaságban sem volt rózsásabb, Párizsban azonban, a művészi történések központjába sokkal könnyebben lehetett eljutni innen, s ez mindenképpen *szükséges* volt, még ha közvetítő útján is, annak a művésznek a számára, aki alkotásaival korának részese akart lenni.

A háborútól az 1926-ig terjedő képzőművészeti időszaknak mintegy ünnepi fináléja volt a Hatodik Jugoszláv Művészeti Kiállítás Újvidéken.

A Matica srpska megalapításának századik évfordulóján rendezett ünnepség keretében június 1-jén két kiállítás nyílt meg:

— a vajdasági régi szerb festők kiállítása, amelyen mintegy kétszáz művet mutattak be a XVIII. század végi ismeretlen életképfestők alkotásaitól kezdve a XIX. századi ismert és már népszerű festők művein át „a régi korszak végén alkotó festőnemzedékünk két utolsó élő képviselőjéig”, Uroš Predićig és Paja Jovanovićig;

— a már említett „hatodik” és egyben utolsó jugoszláv kiállítás, amelynek szervezési elve szerint „A kiállításon részt vesz valamennyi belgrádi, zágrábi, ljubljani és szarajevói művészeti csoport, valamint az ország — e csoportok egyikéhez sem tartozó — minden művésze.”¹⁰

A hatodik kiállítás vitathatatlanul rendkívüli esemény volt, amely többé nem ismétlődött meg. „Stjepan Radić megölése a Népszkupstinában 1928-ban elsöpörte a haladó, liberális polgárság jugoszláv idilljét... A béke zenitje elmúlt. S vele együtt ez a bizonyos értelemben leginkább nemzetek közötti korszak is, amelyben a nagy összefonódás és közös stílusjegyek miatt a nemzeti kultúrákat úgyszólván lehetetlen önmagukban, az általános jugoszláv összefüggésen kívül vizsgálni.”¹¹

A kiállításon valóban majdnem valamennyi számottevő képzőművész, mind az idősebb, mind a fiatalabb nemzedék tagja részt vett. A belgrádi, illetve zágrábi *Lada* művészeti csoportok az idősebb festőket tömörítették maguk köré, de a nem kifejezetten „modern” fiatalokat is; itt volt a nem sokkal korábban alakult *Oblik*, a következő évtized talán legjelentősebb csoportja; a *Nezavisni* és a zágrábi *Proljetni salon* (Tavaszi Szalon), amelyeket jól ismertek a vajdasági városokban is; az *Udruženje grafičara* (Grafikusok Egyesülete), a *Društvo slovenačkih umetnika* (Szlovén Művészek Egyesülete) és a szarajevói *Udruženje likovnih umetnika* (Képzőművészek Egyesülete), továbbá a csoportosulásokon kívüli művészek az egész országból.

Ebben az utolsó, „csoportokon kívüli” csoportban egy név számunkra külön meglepetés: *Pehan Josip*. Nyilvánvalóan Pechán Józsefről van

¹⁰ A VI jugoslovenska umetnička izložba katalógusa, Újvidék, 1927 júniusa (A belgrádi Narodni muzej könyvtárában, 5980. leltári szám)

¹¹ Miodrag B. Protić: *Treća decenija — konstruktivno slikarstvo*, Muzej savremene umetnosti, Beograd, 1967 decembere, 38. o.

szó, aki 1922. március 6-án hunyt el, s akit a katalógus szerint három műve képviselt: Gyümölcs, Őnarckép, Virág.¹²

A szabályok értelmében a csoportokon kívüli művészeket zsűri értékelte, amelyet a kiállító csoportok képviselőiből állítottak össze. A katalógusban csupán a művészek neve és a művek címe szerepel, s könnyen lehetséges, a zsűri nem tudta, hogy Pechán már öt éve halott — ha egyáltalán tudtak róla! Tehát kizárólag a műveket értékelték, részrehajlás és kulisszák mögötti játékok nélkül!

A kiállítás előszavában Mihailo S. Petrov festő, műbíráló és a tárlat szervezője hangsúlyozta, hogy „minden korszerű festészeti áramlat képviselője” jelen van.

A kiállításon azonban nincsenek ott a zombori Milan Konjović képei: azon a nyáron Franciaországban tartózkodott. Nem találjuk a kiállítók között Németh G. Árpádot sem, habár Vajdaságban van, és arra készül, hogy június végén hozzáfogjon a „Vajdasági képtár” arcképeinek a rajzolásához. Sajnos, még néhány név hiányzik: a zombori Husvét Lajos és Csávosi Sándor, a szabadkai Csincsák Elemér, Jelena Čović, Farkas Béla és Oláh Sándor, a topolyai Bicskei Péter, a zrenjanini (akkor becskereki) Várkonyi József, Aleksandar Sekulić és Zsenár Emil, a verseci Stevan Drakulić és Korányi Arnold és egész sor más festő.

Távolmaradásukat semmiképpen sem magyarázhatjuk a zsűri mércéivel, stílus-kizárólagosságával vagy bármilyen más szokásos okkal. Egyszerűen nem akartak részt venni ezen a tárlaton.

Baranyi Károly szobrász 1926—27-ben Budapesten volt, ahol egyébként is élt és dolgozott. Felvették a Független Képzőművészek Egyesületébe, s ennek tagjaival együtt állított ki. „Azonkívül — 1928-ban — kiállítottam a Múcsarnokban is” — írja önéletrajzában.¹³

¹² Pechán Béla festő, Pechán József fia eddig nem tudta, hogy apja műveit kiállították — abban az időben Bécsben tanult. A festői hagyatékkal Pechán József özvegye rendelkezett. Feltételezhető, hogy ő küldte el a képeket (mint ahogyan más alkalmi kiállításokra is). Valószínűleg a *Csendélet* című képet állították ki (fél dinnye, körülötte körték és egy tálban almák, elől, az asztal sarkán egy piros alma és egy kés). A képet egy szarajevói vásárló vette meg. A másik kép az *Őnarckép* lehetett (palettával, olaj, 80×64 cm, aláírás nélkül, 1920-ból), amely a Pechán család tulajdonában van. A szabadkai Városi Múzeumban mutatták be az 1969 decemberében megrendezett retrospektív kiállításon (katalógusszám: 41.). A harmadik képet (*Virág*) nem tudtuk azonosítani.

¹³ Baranyi Károly: *Ikarosz szárnyán* (Önéletrajz), *Életjel*, Szabadka, 1970, 65. o. (egy bronzkompozíciót állított ki a Múcsarnok 1928. évi tavaszi tárlatán. „A kompozíció címe: Csók... jelenleg a szabadkai Városi Múzeumban van. Kiállított még a Nemzeti Szalon rendezvényein, a Műbarátban és a Független Művészek Csoportjával Budapesten és több vidéki városban.” Baranyiné Markov Zlata: *BARANYI KÁROLY* Élete és művei, Forum, Újvidék, 1974, 16. o.)

Sava Šumanović: Fonóasszony, 1924

Több más, főleg zombori és szabadkai művésznek is a Nemzeti Szalon és a Műcsarnok a vágya. Szabadka félúton van Budapest és Belgrád között.

A neves párizsi mesterek kiállítását 1926-ban Belgrádban, 1927 elején pedig Zágrábban rendezik meg. Párizs, azaz Európa hatása a bácskai városokban is érezhető: a Tavaszai Szalon tárlata 1924–25-ben Újvidéken és Szabadkán van!

A *Bácsmegyei Napló* 1925 legelején¹⁴ a Tavaszai Szalon tárlatát ismertetve rámutat a képzőművészeti változásokra, arra, hogy ez „krízis, amely lezárult eredményekkel szemben, a fejlődés új lehetőségeire mutat rá.” A csupán (X)-szel jelzett szerző szemmel láthatóan kitűnően tájékozott: „... expresszionizmus, kubizmus és primitivizmus jótékony forradalma a hazai festőművészetben is érvényesül és feladja a feladato-

¹⁴ Tavaszai Szalon, *Bácsmegyei Napló*, 1925. január 20, 2. o. Szinte egyidejűleg, 1924–25-ben rendezett kiállítást a függetlenek csoportja is, így az újvidéki, zentai, óbecsei és törökbecsei, valamint nagybecskereki (zrenjanini) községek láthatta Frane Krišinić, Marin Studin, Ivan Meštrović és mások műveit.

kat, elindítja a fiatalokat, akik ma már úgyszólván kivétel nélkül szolgálatában vannak az internacionális művészeti programnak, amely kép helyett manifesztációt, szín helyett formát, kompozíció helyett konstrukciót, egyszóval: új emberi tartalmat, lényegét kíván az eddigi larpurlar helyett.”

Közli az olvasóval, hogy tizenhat művész állít ki, és hangsúlyozza, hogy azok „egyőtől egyig ezt az új művészetet képviselik”. Az első helyen említi Jovan Bjelić nyolc művét, kiemeli Marin Tartaglia Őnarcképét, Šumanovićról azt írja, hogy teoretikus és a formával kísérletezik, legjobb festményének pedig a Fonóasszonyt tartja (később a Pásztornót, majd Tájkép nőalakkal címűt). Đuro Tiljaknak és Živorad Nastasijevićnek a cikkíró szerint ott van a helye a kiállításon, Petar Palavičini Primavera című alkotása pedig a legjobb szobor a kiállításon. Nagyon jóknak tartja Sreten Stojanović nőalakjait, úgyszintén Jozo Turkalj Sebesültjét és Ivo Kerdić tizenkét alkotását, majd bevallja, hogy neki személyesen Hinko Juhn Vízhordó lány című festménye tetszik a legjobban.

A fenti művészek és az 1921 és 1924 közötti időszakban keletkezett alkotásaik felsorolása azt bizonyítja, hogy Szabadka és Újvidék 1924 végén, illetve 1925 januárjában „első kézből” értesült az avantgárd folyamatokról és nem mindennapi eredményeikről. Várható volt a hazai művészek irányváltása Párizsba utazás nélkül is. Csincsák Elemérnél érezhető is ez a változás. Oláh sohasem ismerte el ezt a hatást, de nyilvánvaló, hogy nála is szilárdabbá vált a forma. A többieknél azonban nem változik semmi, mindnyájan a háború előtti álláspontjuknál maradnak. A „klasszikus realizmus” nem jelent meg műveiken, nem ösztönözte őket kutatásra, a haladásnak semmi nyoma.

A Tavaszi Szalon vendégszereplése és a Hatodik Jugoszláv Művészeti Kiállítás között két és fél év telt el, amelyben rendkívül érezhető a „párizsi mesterek”, André Lhôte iskolájának a jelenléte, sőt a prágai hatás is. Mégis, minden maradt a régiben. A Pesthez való ragaszkodás erősebb volt, onnan azonban semmiféle ösztönzést sem várhattak.

Oláh Sándor egykori tanára a kecskeméti művésztelepen, Iványi Grünwald Béla — Lyka Károly szerint — „társaitól eltérő utakon indult el egy stilizáló művészet felé, amelyet azonban éppen korszakunkban a valóság felé való visszakanyarodás váltott fel... sok, tucatban készült képet is festett kényszerítő okokból a piac számára”.¹⁵

Rudnay Gyuláról ezt jegyezte fel: „Sokan konzervatív mesternek tekintették, mert képeim nem volt felfedezhető a legkisebb nyom sem, amely az új festészeti irányok hatását mutatná.”¹⁶

Lehangoló az Oláh Sándor barátjára és őszinte vigasztalójára vonat-

¹⁵ Lyka K., i. m., 85—86. o.

¹⁶ Lyka K., i. m., 44. o.

kozó megállapítás is: „Tornyai János művészetében korszakunkban még annyi változás sem állott be, mint Rippl Rónaiéban. Talán valamivel erélyesebb lett az ecsetjének járása és ebben a tekintetben pár lépéssel közelebb jutott ideáljának, vérmérsékletbeli rokonának, Munkácsynak festéséhez.”¹⁷

Még az 1923. évi művésztársulás is halványan a magyarországi körülményekre emlékeztet, ahol akkoriban sokasodnak az egyesületek. Ismét csak a kor kiváló ismerőjét, Lyka Károlyt idézzük: „Nem tudunk erre más magyarázatot, csak azt, hogy az általános gazdasági bizonytalanságban mindenkire nézve fontos volt valamihez tartozni, vállalva védekezni, közös erővel utat törni az érvényesülés felé. Aki nem tartozott sehova, csinált a barátaival új egyesületet, akik ebből is kiszorultak, csináltak egy még újabbat.”¹⁸

„A kiállítási kritikák nagy részét pedig szellemeskedő zsurnalisták írtak, dicsérték és bírálták elv és meggyőződés nélkül, a ‚modernek‘ a ‚modernekről‘ írták esztétikailag megalapozatlan bírálatukat, a ‚konzervatívok‘ a műkereskedői szinten mozgó Múcsarnok propagálói voltak.”¹⁹

Itt még rosszabbak voltak az állapotok. Az 1923-ban alakult Vajdasági Képzőművészek Egyesületének még kritikusa sem volt, nemhogy teoretikusa. Az egyesület élére egy ügyvédet állítottak — abban a reményben, hogy majd elősegíti az eladást —, a festők pedig szorongva várták a vásárlókat.

A Hatodik Jugoszláv Művészeti Kiállítás ilyen szempontból számukra nem is lehetett „érdekes”. A művészek sokaságában a konkurencia is nagyobb, eladásra ügyszólván semmi kilátás sincs. Néhány kivételtől eltekintve, mint amilyen például a Tavasz Szalonról írt ismertető, a kritika semmitmondó volt. A „külföldi sikerekre” vonatkozó néhány szokványos dicséretre korlátozódott, zavarosan emlegetve az „izmusokat”, s állandóan siránkozva „a közönség érdektelensége” felett. Egyetlen szöveg sem elemezte szakértelemmel a művet, nem értékelt és nem mutatott irányt. Ebből következik, hogy a közönség is tájékozatlan volt, s így gyanakvó és tartózkodó is. Ezzel szemben a *gicc*s nem lehetett kétes, hiszen másnál is ott lógott a falon, s a vásárló nem kockáztathatta, hogy a vele egyazon kasztba tartozó vagonos ismerősei kinevetik.

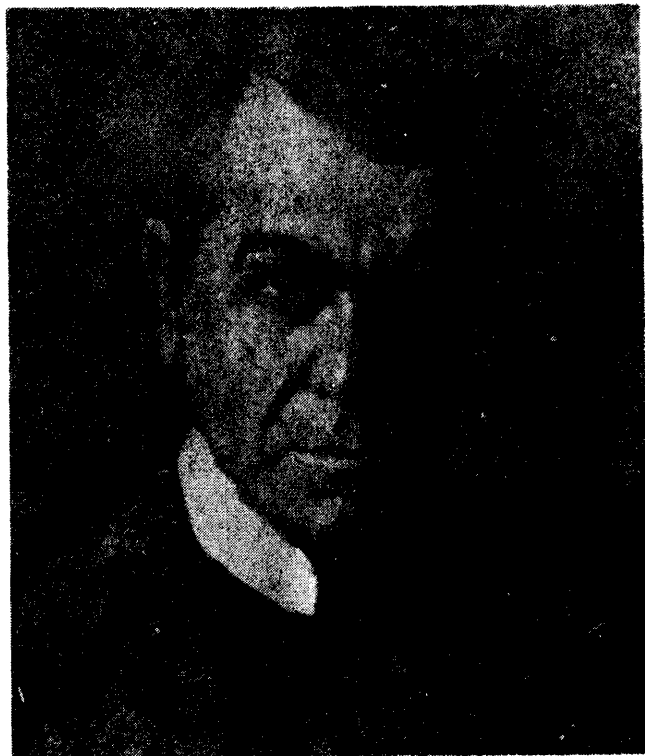
Mihailo S. Petrov egy cikkének is *Képzőművészetünk válsága* a címe, 1928-ban jelent meg a Matica srpska *Letopis*ában.²⁰ A sorok közül nála is előbukkan az alkotók egzisztenciális veszélyeztetettsége és az alkotói munka kilátástalansága feletti kesergés. Nyilvánvaló, hogy a harmadik évtized második fele semmivel sem derűsebb az előzőnél.

¹⁷ Lyka K., i. m., 91. o.

¹⁸ Lyka K., i. m., 29. o.

¹⁹ Zádor Anna és a munkatársak, *Magyar Művészet 1800—1945*, Képzőművészeti Alap, Budapest, 1965, 374. o.

²⁰ *Letopis Matice srpske*, CII. év, 315. könyv, 3. füzet, 1928 márciusában

Pechán József: Önarckép, 1920

Lehet, hogy kegyetlennek tűnik, de a művészet senki iránt sincs részvétellel. Sava Šumanović 1927-ben Párizsban az opusában soha meg nem ismétlődő furiosus lendülettel festi meg a Részeg hajót, Milan Konjović heves vérmérsékletét szabadítja fel, s a szín önálló realitásként lángol Jovan Bjelić, Petar Dobrović és mások képein.

Kezdődik a következő időszak. 1926 és 1930 között a tónusról a kolorista festészetre térnek át, s ezzel a már említett vajdasági festők számára még nehezebbé válik, hogy utolérjék az erőteljesen áramló folyamatokat. A negyedik évtized jellegzetességének, a színnek a vulkánkitöréséig még el kell múlnia a konstruktivizmus időszakának, amelyben a fő szándék az általános és „tartósan” értékes lefojtott szubjektív érzések felderítése. Ezért mondja néhány évvel később, Zora Petrović kiállításának megnyitóján, Isidora Sekulić: „...A művészetben van egy szinte rettenetes dolog: a művészetben nincs más igazság a személyes

igazságnál...”²¹ Az egyén a vérmérsékletének megfelelően intuitíve indul a metafizikai végtelenbe, spontaneitásával sajátosan járulva hozzá a művészeti kincsesház gazdagításához. A *saját igazságához* ragaszkodva, Balázs G. Árpád a provincializmus „adott” szintje *feletti* alkotás napfényes pillanatait fedezte fel. Úgyszintén *sajátszerűen* alkot Nagyapáti Péter, aki rémesen egyedül, magányos farkasként kóborol tanyáról tanyára. A környezetének érdeklődése *alá* taszítottan, Kukac Péter mégis kitart a halhatatlanságig.

Ezen a könyörtelen és lomha agrárvidéken azonban valami mégis megdönti Szenteleky állítását — ha csak részben és rövid időre is. A „sugarak és sasok magasságába” jutott el egy könyv, amely közvetlenül kapcsolódik ezekhez a művészettörténeti évekhez. A kor követelményeként a szintézis szelleme az öröklött értékek összegezését kezdeményezte. A Matica srpska 1927-ben, fennállásának századik évfordulóján jelentette meg Milan Kašanin és Veljko Petrović *A vajdasági szerb művészet* című könyvét.

A könyv anyaga rendkívül értékes, szerzői szorgalmasan gyűjtötték össze, lépésről lépésre haladtak a munkával, könyvüket „úttörő jellegűnek és további kutatásra serkentőnek”²² szánták. A körülmények folytán ez a könyv több mint fél évszázadig az egyetlen, később pedig már megkerülhetetlen kiindulópontja lett a vajdasági művészet kutatásának. Mégpedig azért, mert „mindazzal foglalkozik, amit ezen a szerb Vajdaságnak nevezett, meghatározhatatlan területen művészkéz alkotott”.²³

Mindent átfogó „vajdasági” könyv máig sem jött létre. A soknemzetiségű Vajdaság közössége, a kölcsönhatások tarkasága és a történeti források sokfélesége kiérződik Veljko Petrović szövegéből is. A Konstantin Danilról, „XIX. századunk központi alakjáról” szóló jelentős terjedelmű részben is találunk ilyen utalásokat: „... Lugoson született szerb anyától és orosz apától... Karácsonyi gróf torontáli főispán portróját festve, annak házában megismerkedett Deli Zsófiával... egy elszegényedett magyar nemesi család leányával... Zsófiát haláláig szenvedélyesen és odaadóan szerette... az volt a végakarata, hogy mellé temessék el. Így a szerb pravoszláv pap szentelte be és a katolikus temetőig kísérte, ahol a katolikus pap fejezte be a szertartást... Haláláról az újságok nem emlékeztek meg, sírját belepte a kór. 1923-ban a becskereki ifjúság márványtáblát helyezett háza falára, de nem őmiatta, hanem azért, mert 1848-ban itt tanult festeni ‚Daniel festőtől’ nagy költőnk, Đura Jakšić.”²⁴

²¹ L. Trifunović, i. m. 182. o. (I. Sekulić: Reč pri otvaranju izložbe Zore Petrović, *Srpski književni glasnik*, XLI, Beograd, 1934, 139—140. o.)

²² Veljko Petrović és Milan Kašanin: SRPSKA UMETNOST U VOJVODINI, od despota do ujedinjenja, Matica srpska, Újvidék, 1927, 134. o.

²³ i. m., 63. o.

²⁴ i. m., 95—101. o.

Ami Konstantin Danil tanulmányait illeti, amiről ő maga „csupán annyit árul el, hogy 1812 és 1816 között Arsa Teodorović temesvári műtermében dolgozott”, kiegészíthetjük azzal a kevésbé ismert adattal, hogy velencei, majd római tanulmányai idején id. Markó Károly²⁵ fi-renzei műtermében is időzött az ismert magyar művész tanítványaként.

Végül, Veljko Petrović a fiatalok nemzedékét már „jugoszláv” festők-nek tartotta, és felsorolt közülük néhányat: „... a becskerekai Aleksan-dar Sekulićot, aki hosszú ideig müncheni diák volt és koloristaként fig-yelttek fel rá az Első Jugoszláv Művészeti Kiállításon; a bécsi Josif Danilovac grafikust és karikaturistát; az ürögi Vasa Eškičevićet, aki most Újvidéken él; a zombori Ivan Radovićot; a módosi Vasa Pomorišac volt angliai diákot, aki Belgrádban alkot s az egyetlen, aki üvegfestőként ért el szép eredményeket; Jovan Kešanski nadalji portré- és ikonfestőt; a zombori Milan Konjovićot, aki nemrégiben első ízben állított ki szülő-városában, különben Párizsban él és dolgozik; a jelenleg Szkopjében élő Nikola Manojlovićot; a kragujevaci Trifunovićot; a Nagyikindán alkotó Stevan Adamović szobrászt, aki Brüsszelben tanult stb. stb.”²⁶

Nem említette Mihajlo S. Petrov festőt és grafikust, aki a könyv ki-adásának idején a Hatodik Jugoszláv Művészeti Kiállítást szervezte, s nem találjuk Sava Šumanović nevét sem, aki pedig már eléggé ismert művész, s az 1928-ban Belgrádban megrendezett önálló tárlatán minden kiállított képét eladta!

Természetesen sok más nevet sem találunk. Egyesek idegenkedtek is ettől az értékes könyvtől. Sokáig nem esik említés Danil kortársairól sem, a kulai Jakubei Károlyról, a becsei Than Mórról vagy a palánkai Eisenhut Ferencről. A fiatalok és a még fiatalabbak így „művész ősök” nélkül maradtak a művészet szerkezetében, és még életükben feledésbe merültek. A negyedik évtized, ezeknek a „mellékes” alkotóknak az idő-szaka azonban mégis vidékünk képzőművészetének értékes korszaka maradt.

KARTAG Nándor fordítása

(Folytatjuk)

²⁵ D. Szemző Piroska: Képzőművészetünk és a Pesti Hírlap 1841—1849, *A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve* 1951, Budapest, 141. o. „... ezek tudomásul vették, hogy egy nagy magyar tájképfestőnk dolgozik Olaszországban, aki örömmel tárja ki kapuit a hozzá ellátogató, művészi taná-csért forduló magyar művésztársadalomnak, de más foglalkozást űző magya-roknak is (Kerpel Lipót tájképfestő, Ligeti Antal, Daniel Konstantin, délmagyar-oroszági ikonosztász festő stb.)”, 142. o.: „... Daniel Konstantinról a florenci látogatás előtt még ír a P.H.-ban Gorove István: „oktatója nem volt... de tehetséges”⁴⁷ — Daniel kétségkívül nem jött vissza üres kézzel Markótól, az olaszországi út határozott fejlődést jelentett művészetében.” (47 = P. H., 1841, 45. szám)

²⁶ Veljko Petrović ..., i. m., 129. o.

TÓTH ÁRPÁD — CENTENÁRIUM

FEKETE RÓZSÁK KERTJÉBEN

A szimbolista Tóth Árpád

BORI IMRE

A költő, akiről most beszélünk, a „fekete rózsák kertjében” ápolta az érzés- és hangulatbokrokat, s ott gyűjtötte kép- és verscsokraihoz a virágszálakat. Ez a kert nem ama másik nagy költői birtok közelében terült el, ha tér- és idő-koordinátáit nézzük. Azt Baudelaire neve szentesítette, s ott a „romlásnak” az oly közismert bimbói nyiladoztak, a melankólia peronetének összetevői azonban végül is a nagy francia kertészházából-boszorkánykonyhájából származnak. Ezért állíthatta Babits Mihály oly egyértelmű bizonyossággal, hogy Tóth Árpád lírája „végső kivirágzása a magyar dekadens költészetnek, amely már Vörösmartyval elkezdődött”. Babits Mihály természetesen nem értékítéletet mondott elsősorban, hanem Tóth Árpád költészetének a karakterét definiálta, amikor dekadens költészetet említett, s tehette, mert az ő tudatában a dekadencia fogalmába meghatározott jellemzők tartoznak: az élet, a világ, az érzelmek, hangulatok költői interpretációjának meghatározott módja, a versről alkotott nézetek nagyjából konkretizálható rendszere. S ez az 1900-as években ott volt a magyar literatúrai köztudatban is, hiszen Ambrus Zoltán 1884-ben Bourget-esszéje a *Budapesti Szemlé*ben már hírt adott róla a Baudelaire-ről szóló egyik bekezdésében. S akkor még nem kopott meg a *dekadens* szónak az a „bíborszínű és aranyos csillogása” sem, amelyet Verlaine látott ebben a szóban, a delelő időszakában. Jelenti végső fokon azt, hogy az irodalomról van mindenekelelt szó Tóth Árpád költészetével kapcsolatban, a „szépségittas versekről” (Szabó Lőrinc), nem pedig a vidéki, talán félszeg, ám kétségtelenül szegény és tüdőbeteg férfinak a magánéletéről, amellyel a Tóth Árpáddal foglalkozók oly makacsul keresik a közvetlenebb kapcsolatokat, a megfeleléseket, az irodalmi összefüggéseket és hatásokat. Mi azt az esztétikai következetességet hangsúlyozzuk, amellyel a költő kiépítette „dekadens” versvilágának minden fontos részletét. Ez az oly fontos jellemző a költőt és művét egyaránt minősíti: az egységes mű a szimbolisták esz-

tétikai ideálját jelentette. Vagy ahogyan Tóth Árpád énekelte közismert Csokonai-versében:

Csokonaim! halál pálmái árnyán,
 Debrecen magány-prerijén bús farmer,
 Mint ácsolgattad vágyad! mit se várván,
 Bús kedvtöltésül, lassan, türelemmel;
 Épül-e össze valami belőle:
 Nagy és egész mű? — rezignáltad lested . . .
 (*Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz*)

Ez a szimbolista szándék Tóth Árpád verseiben korán megmutatkozott. Karinthy Frigyes 1910-ben „itt-ott, hetilapok cikkei között” és a *Nyugat* közölte négy versben meglepődve vette észre, mennyire „egységes poéta” Tóth Árpád, akinek „hangja, tónusa, ritmusa, az a mód, ahogy hasonlatait felállítja — minden szavára bélyeget nyom”. Feltűnőbb ez verseskönyvtervezésében. Kosztolányi Dezső 1913-ban a *Hajnali szerénád* kapcsán állította, hogy Tóth Árpád „mélységesen egyszerű és egységes költő”, akinek feje felett a mindenható szépség csillagképe ragyog, első ideálja. Erre célzott Szabó Lőrinc leírása is ugyanerről a verseskönyvről: „A kibontakozás első fontos mozdulata közvetlenül a *Hajnali szerénád* előtt törhetette át a nyelvi, formai és tartalmi konvenciókat . . . Ez a verseskönyv a maga egészében új és kész költészet.” Emlegeti, hogy Tóth Árpád versformája „egyhangúan egyéni”: „annak a hosszán, fáradt, lassú leütésekkel bólongó, monoton ritmusban beszélgető és mozgó formának a korszaka ez, amelyet a francia alexandrin és a nibelung-vers keveréséből teremtett a költő”. Kézenfekvő tehát, mondja Szabó Lőrinc, hogy a „bágyadt zengés” és a „mondanivaló lassú, halk szívdobogásának” harmóniáját hordozó verssont nyomban megszólalása idején Tóth Árpád-sornak nevezték. Monográfusa, Kardos László sem mondhatott mást: ő is az első Tóth Árpád-kötet egységességét hangsúlyozta. A Tóth Árpád-irodalomban tehát mindmáig Karinthy Frigyes 1910-es dicsérete visszhangzik: „Soha egységesebb poétát nem ismerem.”

Ennek a dicséert egységnek, amely vitathatatlanul esztétikai karakterű, a költői érzés szigorúan körülhatárolt, zárt, belterjessé tett jellege a feltetele. „Egyetlen, lírikus érzés monokordja” ez a költészet — szögezte le Karinthy Frigyes, amelynek állandóságát, stabilitását a Tóth Árpád verseit annyira jellemző szomorúság (Karinthy szerint „állandó és elvégzett szomorúság”) „folytonos megújulása” biztosítja. Ma már azt is állíthatjuk, hogy Tóth Árpád ugyanazzal a tudatos szorgalommal, amelynek mindig szimbolista-esztétikai volt az ihletője és motorja, ápolta és művelte az érzést és a formát, illetve a legáltalánosabban felfogott költői kifejezést.

Érzéskultusz az, amit Tóth Árpád versírás közben és a vers ígésében-ígéretében művelt, melynek ritmusát a „szív fájó verése” adja, míg az égen a Halley-üstökös fénycsóvája ragyog — a szimbolistákhoz méltó már-már misztikus találkozásként, a sorsszerűség látható és riasztó jelképeként. Érzéskalligráfiában gyönyörködik a költő is, olvasója is: a sztoikus mazochizmusa kínálja a lelki szenzációkat, azokat a meglepetéseket, amelyeket a lelki dédelgetések képesek produkálni mióta Baude- laire nyomdokain lehetett haladni. A lelki hangulatok gondos és kifino- mult kozmetikáját igényli a vers, s Tóth Árpád minden ilyen vers-igényt teljesít, hiszen a versről van szó akkor is, amikor sztoikus szimbolista érzésekről beszélünk, mert a sztoicizmus modern megjelenési formája nél- kül az olyan típusú költészet, mint amilyen Tóth Árpádé is, meg nem teremthető, ki nem dolgozható. Mert Tóth Árpád, több nyugat-európai társával egyetemben, igyekezett „valami nagy-nagy, mindenre kiterjesz- tett szánakozásban” oldódni fel. A sztoicizmusnak pedig éppen ez a szim- bolisták megszerette szánakozás volt a televénye. S mert a szimbolisták a pontos kifejezés büvöletében éltek, Tóth Árpád is pontosan fogalma- zott, amikor lelki életének „szituációját” leírta az *Evokáció egy csillag- hoz* című 1910-es versében:

Lásd, szörnyű óra volt ez, forró könnyem kigördült,
S zord vízióként láttam: sok fáradt, furcsa útam
Iszonyú tömkeleggé mint bogozódik rútan,
S csüggedt csavarodással mily bús hurokba görbült,
Hol édes ifjúságom ájuldoz szűnő szívvel,
S elhal . . . s már drága célig torz utak kusza bogja
Nem oldozódhat többé lendülön és ragyogva,
Mint víg ösvényszalag, mely dús ormokhoz ível . . .

Az érzésarabeszk kész ugyan már ebben a versszakban, de a költő még- sem elégedett a hurkokkal és csavarodásokkal, a vonalak kfgyöző ritmu- sával, ezért tovább dolgozik és egy újabb versszakkal siet tovább mun- kálni azt, egészen abban a felfogásban, amelyet e költeményben a „bi- zarr bazár” kép fémjelez. Ez serkent képteremtésre:

Ragyogj, nyugalmas, hűs fény, reménytelen s hazárd
Utamra, ős tüzednél e sok, bús borzalom ma
Szelíddé félszegül, s úgy nézem torz halomba
Torlódot bánatom, mint ó, bizarr bazárt,
Hol nyűt dobozok mélyén: sok-sok bús gondolatban
— Ó, lelkem régi lomja! — lappang a halk halálvágy . . .

A „mélyről jövő elégikus áradás” (Demeter Alice) hozta felszínre a mondanivalót, az érzés-üzenetet, és máris kész az újabb versszak képraj-

zolata, amely az előzőekhez viszonyítva finomabb árnyalatokat kínál a szemnek és az értelemnek, hiszen az érzésben és létfelfogásban, a sztois-ta elmélyültségben is elmozdulás, egy fajta „haladás” következett be: amit az első versszakban kezdett, itt fejezte be, zárta le, vitte célba — a megnyugvásba:

Most, csillag, megszerettem, lásd, árva és sötét
Éltem, s komoly korongod a régi, égi csendben
Úgy nézem már tündődön és békén s elpihentem,
Mint nyugtató örök rend szép égi hírnökét;
Most érzem: bús kis útam vezet még valamerre,
És lágyan s édesen emeli elcsitult,
Fáradt lelkem a lét, mint álmos kis fiút
Halk, ringató anyák szelíd és puha melle . . .

A valóság határai elmosódtak ezekben a versszaknyi képekben, másképpen nem következhetett volna be, nem játszódhatott volna le a létezés körülményeiről szóló tudósítások artistikus átképzése, fájdalommassá, szomorkássá való mélyítése és finomítása, vízióként való interpretációja az ember életének, tehát olyan mérvű transzformációja, amelyben a *költői látszatvilág* önállósulhat: Tóth Árpád első korszakában nem akarja a valóságot utánozni. Abban nyoma sem volt annak a misztikának, ami az ő költészetét is éltette, éppen ezért neki a „setét áhítat” költői lételeme — legyen szó a költői énről vagy a megélt világaról. A szimbolista Tóth Árpád annyira spiritualizálta, vallásivá hasonlította költői létélményét, hogy akár egy versben is képes volt megtenni azt az utat a „valóságtól” az áhítatig, amit a francia szimbolisták zöme a valóságban megtett költői misztikától a tételes vallásosság vállalásáig. Tóth Árpád a cerebrálisnak a pontján megállt: „evokációja” utolsó szakaszában „remegő szívét”, „ez élő és meleg és fájdalmas szelencét, mely könnyek balzsamával s vágyak kincsével áldott”, ahogyan a betlehemi háromkirályok ajándékaikat, a „bizarr drágaságukat és furcsa füstölőiket” felmutatják — miként a csillagképzetből kiszakadó asszociációk sugallhatják. Az ilyen típusú misztikus képzeletnek a szélsőséges megnyilatkozása pedig az a kép, amelyben a költő a hajnalt fehér karingben, a reggeli kezdetek „szent papjának” láttatja (*Stanzák egy trafikoslányról*) — maradéktalanul a szimbolizmus szellemében.

Hogy Tóth Árpádnál az érzések, a hangulatok fölöttébb tudatos kultiválása, elmélyült megmunkálása játszódik le versírás közben, azt akkor is fel kellene tételeznünk, ha a költői vallomás közvetlensége nem állna rendelkezésünkre. A spontán kifejezésnek nyoma sincs a versekben, az érzés is antisztikus mutatvány, a szimbolista érzés- és hangulatmákonny előállításának pedig megvan az érzés- és élvezéstechnikája. Ez mutatja

meg, hogyan válik egy adott érzés vagy hangulat szimbolista módon értékesíthetővé. Semmiképpen sem szabad tehát olyan köznyelvi szintre vinni ezt a szimbolista mutatványt, mint vitte a költő monográfiája, Kardos László, aki a *Sóhaj* című vers második szakaszában azt látta megnyilvánulni, hogy a „betegség kultuszával együtt jár a halálé, s a halál gondolatával a kétségbeesett kéjvágy”. Ebben is a szimbolista költő szól, és csak az ilyen költő beszélhet olyan módon, ahogyan Tóth Árpád beszél a lelki és művészeti szenzációk keresése és előállítására ösztönzésére. Elég egy versszak, hogy egy mesterséges Paradicsomnak kinyílják a kapuja, és ritka gyönyörre váljon az, ami köznapi, mint amilyen a bánat, a szerelmi csalódás többek között. Már azért is, hogy belekapaszkodhassék a „külső analógiák pompázatos uszályába”, aminek 1886-ban Jean Moréas kelt védelmére kiáltványában. A szimbolista Tóth Árpád művészetének legfőbb kulcsa ugyanis a *Sóhaj* második szakasza, amely vallo-más a kultusról és kultikus vallomás is egyszerre:

Már gyakran, ravaszul s élvezve s betegem
 Ügyelek, hogy gyötrelmim bús órája úgy essék,
 Hogy valamely finom, mesterkedő ügyesség
 Bujává s izgatóvá tegye búmat nekem:
 Paráznán gondolok rá, ki eldobott magától,
 Szép combjait mint nyitja lépésre, mily kihívón
 S lágyan . . . s kedvenc parfümjét agyzsongulásig szívom,
 Mint ki halálba zsibbad a rózsák dús szagától . . .

Íme, a költői technológia pontos, szakszerű és kendőzetlen leírása, még túl első kötetének megjelenésén is maradéktalanul ezt alkalmazza, s a későbbi versek írása közben sem tudta nélkülözni, amit az ilyen költői „mesterkedő ügyesség” produkálni képes. Behálózta ez a teremtő s izgató technika első és szimbolista korszakának minden részletét, s bélyegét nem is leplezi: költői léte függött alkalmazásától. A szépség előállításának költői módját énekelte ki, mert a költői lélek árva és „finom csodákra sovárgó”, amint az *Orfeumi elégia* definiálja. Amit a világ kínál, abból a szimbolista költő nem tud megélni és költőként létezni. Ezért énekelte ugyanabban a versben:

Hát ennyit ad az élet? egy-egy halk, meleg szépség
 Remeg feléd nagynéha a dolgok vadonában:
 Távoli s illanó káprázat a homályban,
 S csak annál iszonyúbb utána a sötétség . . .

Nem a költő és a világ kapcsolata van szemmel láthatóan ennek a költészetnek a tengelyében, hanem a költő és képzelete, illetve vágyvilága és álma. A szimbolista költő képe ezért „inkarnációja az érzésnek”, ma-

ga a „látható, szinte tapintható érzés” — ahogyan Tóth Árpád Szilágyi Géza hasonlatait 1911-ben jellemezte. Már azért is figyelni kell erre a rövid ismertetésre, mert benne a hasonlat-vers jellemzését találjuk, s ez a jellemzés a *Sóhaj* fentebb idézett részletének a párhuzama. Ott szimbolista érzésekről, itt szimbolista szóművészetről van szó:

„A hasonlataikkal ható versek — a legművészbibek, szinte észrevétlenül, kielemezhetetlenül, asszociációk rejtelmes felrajzolásával zsongítanak el, ringatnak bele abba az édes, furcsa trance-állapotba, amelynek kimesterkedése miatt értékes és érdemes dolog a csilingelő szavaknak ez a drága művészete: a poézis. Halk, kísérő rezonancia támad a lelkünkben, mely teljessé, erőssé, elevenné teszi az olvasott vers benyomását, mint a húr zengését a hegedű öblében keletkező hanghullámok...” (Szilágyi Géza: Neked írtam).

A költészethez való ilyen viszonyulás az artisztikus tények eluralkodását eredményezi, s velük az individualizációnak Tóth Árpád-i változatát is meghozza. A művészi eszközök nagyfokú angazsáltsága a legfőbb szimbolista követelmény, a verszene megköltésében Tóth Árpád lírájában valósul meg talán a legkövetkezetesebb, akár monotóniát is vállaló dimenziókban. A szimbolisták zenevágya és egyediségigénye bontakozik ki Tóth Árpád lírájában, s mutatja magát sokkal áttekinthetőbben és átfogóbban, mint nagyobb opusú kortársai költészete. Tóth Árpád *csak* szimbolista költő pályája első tíz évében, és ez költői tudatosságának kézjegye is. Költészettörténeti jelentősége sem elhanyagolható tehát — ellentétben azzal a főképpen Komlós Aladár hirdette felfogással szemben, amelyben éppen Tóth Árpádnak alig jutott hely a magyar szimbolizmus térképén. Bizonyos, hogy Tóth Árpád lírájában is találkozott „a Zene a Verssel”, s létrejött a „Költészet” e találkozásból, pontosan olyan módon, ahogy Mallarmé leírta. S ha már erről a verszenéről van szó, jeleznünk kell, hogy Tóth Árpád is „moll hangnemben” írta költeményeit, mint annyi nyugat-európai szimbolista, s ő is megteremtette a maga „hosszú, zengő vessorát”, a neve fémjelezte „nibelungizált alexandrint”.

Ennek leírásához szinte nincs mit hozzátenni: amit Németh László kezdett el 1928-ban jellemzésével, Kardos László Tóth Árpád-monográfiájában befejezett. Németh László a *Hajnali szerenádban* érzékelhető „félíg figyelő, félíg álmodozó lézengéssel” hozta összefüggésbe e sorfajtat, annak — mondta — „verstani éreztetője az a két rövidebb jambusorzból összerakott 13-14 szótagos sor, amelyben a németek a Nibelungéneket átújították”. S így folytatja leírását: „Laza és kaotikus ez a vers, de éppen mert ilyen: utolérhetetlen természetességgel oldja magába a legtávolabbi dolgokat. Szimultán vers a szimultán jelszavak megszületése előtt.” A tipizálását Kardos László végezte el, s közben megállapította: „a tóthárpádi vers többet jelent pusztá sorképletnél, többet, hosszabb

szövegrészt kell rajta értenünk, ahol a forma végső jellegét mindig a sajátos lírai tartalom adja meg”. Szimbolista költőhöz méltó a mód, ahogyan Tóth Árpád a sorfaj megmunkálásába kezd és azt kidolgozza, zenei elvvel igazolva az első sorfél csonka „pótlábát” is. De enjambement-szeretetét is individuálisnak kell mondanunk, hiszen bátor használatát látjuk — „új szépségek lehetősége” érdekében. Valóban *költői műhely* az övé, s a mester-jegy minden alkotása részletein is megtalálható: a rímein, amelyek egy rímtan példáit szolgáltatathatják, de a versek individualizálásának tényében is. Az 1911-ben írott versek között például nincs egy sem, amely ne lenne páratlan, ha megformáltságát nézzük. A versek kritikai kiadásának jegyzeteiben egymás után találjuk a *szabálytalan*, a *ritka*, a *nem ismétlődik*, az *egyedül álló*, a *csak egyszer fordul elő*, illetve a *szóképleti és szerkezeti érdekességű* kifejezéseket. Az egyediségnek ez artistikus világában is szót érdemel az *Este a temetőn* betéte, „furcsa dala” — egy vándordal, abban a jelképi körben, amelyben a „fáradt, furcsa vándor” a jelentéshordozó. Ugyancsak ilyen „furcsa dal, furcsa rabnók ajkán” *A rabról, aki király volt* című rímes szabadversben készült dalbetét. Ebben a „zsongító dalban”, a versbeli minősítés szerint, „vontatott lépéssel léptek, s elzuhantak ájultan a mondatok”. Egyetlen verspillanata ez Tóth Árpád költészetének, de a magyar szimbolizmus történetének is:

„Ó, Áfrikánál áfrikább, forró, bizarr táj, távol Ifjúság!
Fénylő, derűs vidékeidre, ott születünk, visszavágyunk,
Ott csodapálmák közt szelíden ringott hintaágyunk,
S örök napfény érlelte gyenge tagjaink finom husát,
Ott zsenge karral fűztük hajlós testünk lenge láncba,
Ott zsongó dallal űztük ifjú lábunk enyhe tánra,
Örömek voltunk —, víg király táncos, hárfás szolgálai, ezeren,
S hallgatta bíbor ágyán víg dalunk a víg király: az Első
Szerelem . . .”

A vers „bús kőöntövény” a szimbolisták kedves ékszerboltjából kerültek ki, amely mögött ott a műhely, melyben a költő „furcsa szavakat ötvöz”. A Tóth Árpád-versek ugyanis rendre tartalmazzák egy poétikai kislexikon címszavait is. Ezért idézhettük a *Kisvendéglőben* című versét, s idézhettük a *Hóféhéreke* címűből, hogy mi a vers: „lim-lom, szép szemét, játék, melyet a halk gyermek, a Vágy faragcsál, s olykor lustán félbehagy”. A modern költő pedig a versbeli jellemzés szerint ez:

S miért a versek, ez a fájó, éber
Ösztön: árulni halk bánatomat,
Mint cukros, fanyar fügét a kucséber?
(*Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz*)

Egy másik verse szerint viszont a „bánat beteg bolondja” (*Téli verőfény*). Vannak sorai a vers születéséről is:

Ily este merül fel előmbe sok emlék,
Mint messze homálybul a tarka hajó,
Elébb remegő, pici fénye libeg még,
Majd kél a vitorla s piros lobogó,
S mint sík, ragyogó habu, méla vizekből
Felszökken a játszi, ezüstsínű hal,
Hús lelkem öléből ily este remeg föl,
S förgén ütemezve iramlik a dal . . .

(*Tavaszi holdtölte*)

Kitetszik tehát, hogy a szimbolista költő szava „kényes szó” (*Levél*), s lehet-e más a szonett például, mint „setét szavakból ácsolt ébenfa-ág” (*Hófehérke*)?

Az irodalomra, az esztétikai élményre összpontosító költő megnyilatkozásai ezek, s kívül vannak, Tóth Árpád e korszakbeli költészete is kívül van, az interpretációnak szokványos formáin: ő öntudatos szimbolista költő volt, költői öntudatával vállalta ennek az iránynak mind kibeszélt követelményeit, mind sugallatait, közben költői autentikussága bontakozott ki meggyőző módon. Az is bizonyos, hogy Tóth Árpád tudta, milyen mértékű költői újításokra vállalkozott, hogy a költői gondolkodás általa képviselt módja új, miközben azok a tendenciák érnek be lírájában, amelyek forrásvidéke Reviczky Gyula költészetében rajzolódik elénk.

Nem egy kritikusa és irodalomtörténésze a *Hajnali szerenád* világában csak körülnéz, s azután gyorsan *Az öröm illan* (1922) és a *Lélektől lélekig* (1928) klasszicizálódott versvilágába lép át. Mi úgy tartjuk, hogy Tóth Árpád első költői korszaka hozta a legtöbb ízléstörténeti és költészettörténeti újdonságot — maradéktalan szimbolizmusával.

DOKUMENTUM

„AZ ÉLET ELMÚLT, TETSZEL ÉRTENI?”

Utolsó interjú Komáromi József Sándorral*

(részletek)

VÉKÁS JÁNOS

A legutóbbi könyvének borítólapján megjelent szövegben azt írja: „nem tudunk élni”. Miért nem tudunk élni, és ha már nem tudunk, az irodalom mennyit segít hozzá ahhoz, hogy elviselhető legyen az életünk?

Talán azzal kell kezdeni, hogy az embert a megkérdése nélkül hozzák a világra, amelyben valahogy fel kell találnia magát, és pedig csupa olyan halandó között, akik maguk se tudják pontosan, hogy mit és hogyan kellene csinálni. Az ember mindig jót akar, főként saját magának, és mégis mindig számárságokat csinál. Újra meg újra fejfel megy ugyanannak a falnak. Szóval, ha visszagondolok az életemre, nem mondhatom, hogy sok mindent nem csinálnék másképp. De egész biztos, hogy újra adódnának olyan helyzetek, amelyekben nem tudnám magam feltalálni, és megint csak nem azt tenném, ami legjobban megfelelné akár az érdekeimnek, akár az elveimnek.

Melyik a legelső, legkorábbi emléke?

Talán ötéves voltam, amikor nagybátyám Versecre ment realiskolába. A kishajóval Obecséről Törökbecsére kísértük. Akkoriban apám téglát bérletet bérelt, és másnap ott talált az egyik gödörben, amint nagyban pocskolok. Egyrészt megijedt, hogy valami bajom történik, másrészt

* Az interjút Vékás János 1983. január 22-én készítette. Hangfelvétele megtalálható az Újvidéki Rádió szalagtárában.

előntötte az indulat, és rávert a „hadihajó” fenekére. Én meg nagy sírva beszaladtam anyámhoz és azt mondtam: „Megvert az a komisz, rossz apám”. „Miért, kisfiam?” — kérdezte anyám. „Azért, mert jó meg okos voltam”. Itt a válasz, mennyire nem tudunk élni! Én azt hittem, hogy valami jót csinállok, utazok, ugye, az unokabátyámhoz, közben, persze, egész mást csináltam. Ugyanez, kérlek szépen, előfordul sokkal komolyabb helyzetekben is.

Fiatalkorában érzékeny volt?

Nem mondhatom. Egész kicsi koromban vezér voltam a gyerekek között, és akkor egyszerű volt minden, mert minden az én kedvem szerint folyhatott. Aztán apám beíratott a zentai gimnáziumba. Ott, kérelek tisztelettel, lassanként az egész gimnázium egyszerűen bolondnak tartott. Ez pontosan hat évig tartott így.

Miért?

Nem tudnám megmondani. Talán nem tudták fölsísmerni, hogy egy született vezérrel van dolguk, és mivel nem találkoztam azzal az elismeréssel, amivel otthon, ez bennem ellenkezést váltott ki, folyton vitatkoztam. Ott kezdtem el egyébként írni is, még gimnazista koromban. Egy nyugalmazott inasiskola-igazgatónál voltam kosztosdiák, aki hetenként többször fölsorakoztatott és mindenféle csip-csup dologért összehozott bennünket. Annyira megszokta a sok esztendei áldásos működése alatt a verekedést, hogy már ez maradt az élete legfőbb öröme. Ötödikes gimnazista koromban azonban azt mondta, hogy ő fölsősöket nem üthet meg. Mégis akkor kaptam tőle a legnagyobb pofont. Ugyanis egy nap ebéd után nem bennünket sorakoztatott föl, hanem ő állt föl és elkezdte olvasni a verseit. A születésnapja volt. Olvasta a verset és hullottak a könnyei. Nekem a versekről nagy véleményem nem volt, és megdöbbenett, hogy miattuk sírni is lehet. Még aznap este megírtam én is az első rossz versemet.

A szüleiről milyen emlékei maradtak?

Az anyámat nagyon szerettem. Máig is azt hiszem, hogy ő volt a legjobb asszony, akivel életemben találkoztam. Ő is szeretett engem, csak mindig meg volt rémülve írói törekvéseim miatt. Különbösen szívesen olvasott, de azt mondta: „Tudod, fiam, az szép dolog, ha az ember író, csak attól félek, hogy abból nem lehet megélni”. Ebben teljesen igaza volt.

Mintha Ön nem is igyekezett volna — talán a legutóbbi néhány évet kivéve — kimondottan az irodalomból élni . . .

Ez elsősorban nálunk teljesen lehetetlen. Még magyarországi magyar írónak lenni is nehéz dolog, de itt, ahol az ember a félmilliónyi magyar közül 5-6 ezer olvasóra számíthat, nem lehet írásból megélni. Mindig a szemem előtt volt, hogy vannak kötelességeim. Másrészt azt hittem, hogy ha bekerülök egy lapnak a szerkesztőségébe, akkor ott megnyílt előttem az élet kapuja, ott aztán azt csinálhatok, amit akarok. Ott viszont főként olyan dolgokat kellett írni, amelyek nem voltak nagyon érdekesek. Szemembe mondták, hogy én vagyok a lap legjobb tollú munkatársa, de nem szerettek. Mindig attól félték, hogy egy nap, amikor éjszakai ügyeletes vagyok, meg fogom írni, hogy az egész szerkesztőség egy halom számár.

Nem írta meg soha?

Nem. Szóval egy évig voltam csak a lapnál. Aztán meghalt az öcsém, aki apám bőrkereskedésének az örököseként volt kiszemelve, és akkor én is beláttam, hogy az irodalom nem az, amit én annak képzeltem. Gyakorló bőrkereskedő lettem, és mondhatnám, hogy itt voltak az életemben a legnagyobb sikereim. Egy bőrkereskedőnek nem futó üzletfelei vannak, hanem állandóan ugyanazok a mesterek járnak el hozzá, szóval, nem lehet őket becsapni. Tudni kell, hogy milyen árura van szükségük, és tudni kell az árat tartani.

Az ilyen gyakorlatias ténykedéshez nagy érzéke lehetett. Miért vonzotta mégis az irodalom?

Ezt én se tudnám megmondani. Ha még egyszer újrakezdeném az életemet, minden lennék, csak író nem. Az írás nekem az élet többletét jelentette, nem mondhatnám, hogy az volt az életem értelme. Mint ahogy az élet többletét jelenti a muzsika vagy az olvasás, így ennek a még tevékenyebb formában való kiélése volt az írás. De egészen ötvenéves koromig mindig valami mást kellett csinálni. Először egyetemista voltam, aztán újságíró, aztán gyakorló bőrkereskedő, aztán a háború után különböző vállalatoknál dolgoztam, mert meg kellett élni, el kellett tartani a családot, és csak ötvenéves koromban, amikor a feleségem elköltözött tőlem, akkor tettem teljesen az életemet az írásra. Szóval ötventől hetvenéves koromig voltam csak — hogy úgy mondjam — író. Akkor se éppen az, aminek kellett volna lenni, mindig alkalmazkodni kellett, meg kellett élni az írásból. Nem mondom, hogy azt kellett írnom, amit nem hittem, azt soha nem tettem. De mondjuk, a lapokba kellett írni, és vigyázni kellett, hogy ne legyenek túl hosz-

szúak az írások. Nem gondolhattam arra, hogy nekiülök megírni egy regényt. Őszintén szólva nem is volt soha valami nagy regény témám. Talán meg is felelt, hogy rövidebb lélegzetű dolgokban írjam meg azt, amit az életből láttam.

1933-ban hunyt el Szenteleky, 34-ben indult a Hid, akkoriban húsz-egynéhány éves volt. Hogyan tekintett a vajdasági irodalmi életre?

Mondhatnám, hogy inkább szerveztem labdarúgócsapatot, tekecsapatot, sakkcsapatot, mint az irodalmi életet. Ott volt Becsén a Népkör, tagja is voltam, de nem vettem részt tevékenyebben a működésében. Van egy könyvem, a *Választmányi ülés*, abban pontosan megírtam, hogy láttam az akkori kultúrvezetőket. Nem volt nagy véleményem róluk. Nem voltak olyanféle emberek, akiket magamhoz közel érezhettem volna, bár az elnök, Draskóczy Ede, apám ügyvédje volt, hátszomszédunk, Szenteleky is eljárt hozzá, de én soha vele két szót irodalomról nem beszéltem.

Ki volt a Nép Atyja? Kiről fómálta?

A néhai Szántó Gábor szabadkai képviselő járt a szemem előtt, amikor írtam, de ennek a könyvnek az utószavában el is mondtam, hogy ezek nagyjából kitalált történetek, nem történelmi dokumentumok.

Ezt a könyvet 1936-ban írta...

Szóval, huszonöt éves koromban. Ezt figyelembe kell venni. Én ott gyönyörűen elmondom a saját védelmemre, hogy a falukutatók példáján fölbuzdulva írtam. Talán azt kellene mondanom, hogy nagyon sokáig nem tudtam, miről kellene írnom, csak azt tudtam, hogy írni szeretnék. Akkor a falukutató írók divatosak voltak, és én is valami olyasmit szerettem volna írni. Persze, nem úgy, mint ők, akik dokumentumra támaszkodtak, hanem inkább irodalmasítva egy ilyen kultúrtársaságot.

Mennyire foglalkoztatták a társadalmi problémák?

Minden emberi igazságtalanság rosszul esett, de egyáltalán nem mondhatnám, hogy osztályokban vagy osztályellentétben gondolkodtam volna. Igyekeztem mindig becsületesen elvégezni a feladataimat, de sohasem hittem, hogy meg tudom váltani a világot, a fennálló rendet. Inkább beilleszkedni akartam mindig az adott körülményekbe, mint valami újat csinálni.

Milyen emlékeket őriz Szentelekyről?

Szentelekyvel életemben nem találkoztam. Egyszer, amikor már Pesten voltam, írtam neki egy levelet, ő arra válaszolt is Becsére, de az apám elküldte Pestre és elveszett. (. . .)

Mennyit hallott a Híd-mozgalomról és a munkásmozgalmi szervekedésről?

Hazudnék, ha azt mondanám, hogy sokat tudnék erről mondani. Mintha nem is lett volna számomra mindez . . . Talán volt ott egy Kiss nevű fiatalember, aki szerkesztette, de az *Örtűz*, nem?

Az Örtűz a Híd elődje volt . . .

Annak a szerkesztőjét ismertem személyesen, szerettem is, és ő se haragudott énrám, de nem volt közöttünk szorosabb kapcsolat.

Hogy került Pestre?

Amikor anyám meghalt, a bőrkereskedés kezdett szétszűlleni. Részben azért, mert árut csak kiutalásra lehetett kapni, másrészt azért, mert újra eszembe jutott, hogy író szeretnék lenni. Úgy kezdődött, hogy Tímár Feri Szabadkán, amikor vittem egy cikket a lapnak, megkérdezte, tudom-e, ki most Budapesten a Rádió irodalmi főszerkesztője. „Én meg tudom neked mondani, hogy melyik a legjobb talpbőr — válaszoltam —, de ilyesmiről engem hiába kérdezel.” Elmondta, hogy Cs. Szabó László, egy kitűnő koponya, nagyon jóhiszemű, jóindulatú, derék ember, mért nem küldök neki valamit. Láttam, hogy velem akar szerencsét próbálni. Még aznap este írtam egy levelet. „Tisztelt Uram, szíveskedjék megírni, mire volna a legjobban szüksége a pesti rádiónak, versekre vagy elbeszélésekre?” Így válaszolt: „Tisztelt Uram, mindegy, csak jó legyen.” Küldtem egy elbeszélést, amit visszaadott azzal, hogy a tartalma miatt nem mehet, mert nagyon reális, és valami vidámabbat kért. Talán 4-5 vidámabb elbeszélést küldtem el neki, amelyeket sorra közölt.

Milyen volt a fogadtatás?

Az első elbeszélésem címe, amit a rádióban felolvastak: *Borbély a börtönben*. Arról szól, hogy a borbély nagyon megharagszik a bíróra, és elhatározza, bosszút áll ajta. Egy nap a bírónak hirtelen útra kell mennie, nincs megborotválkozva, és eszébe jut, hogy van itt valami verekedő falusi borbély. Azt mondja neki: „Édes fiam, én tudom, hogy

az ollóval nem tudsz bánni, de remélem, a borotvát ügyesebben forgatod. Nagyon kérlek, érzékeny az arcbőröm.” A borbély önérzetében sítve olyan gyönyörűen megborotválja a bírót, hogy egy karcólást se ejt rajta. A borbély legyőzte benne az embert, teljesen megfélemlített, hogy egy jó vágást akart neki adni. Ez volt az elbeszélés témája. Először este hét óra körül tűzték műsorra, de aznap jött Ciano, az olasz külügyminiszter, és elhalasztották. Amikor másodszor műsorra tűzték, jött Ribbentropp, megint elhalasztották. Harmadszorra végre nagy nehezen beolvasták. Erre Nagy Lajos azt írta: „...különböző okok miatt ismételten elmaradt Komáromi József Sándor elbeszélése. Nagy érdeklődéssel vártuk. Csalódni fáj...” Ilyen „remek” fogadtatásban részesült.

Amikor megírták, hogy elfogadják az elbeszélésemet, felmentem Budapestre, hogy megismerkedjek a társasággal. A rádióban volt egy írógató barátom, zentai osztálytársam, kérdeztem tőle, ki Magyarországon a legszigorúbb bíráló. „Németh László” — mondta egyből. Megtudtam Németh László címét, és fölballagtam a Rózsadombra. Bekopogtam hozzá, a felesége mondta, hogy nincs otthon, várjam meg, rögtön jön. Nagyon kedves, mondtam, de majd inkább az utcán fogom megvárni. Egyszer csak látom, hogy tényleg jön egy nem egészen evilági alak, és abba a házba megy be, ahol Németh László lakik. Bementem, bemutatkoztam és elmondtam, hogy hoztam néhány verset, ha megnézné, érdemes-e nekem egyáltalán papirost pusztítani. Azt mondta: „Kérem, két hét múlva jöjjön, addig szívesen elolvasom, és akkor meg fogom mondani az őszinte véleményemet. Nyugodt lehet, nem fogok hízelegni magának.” Amikor két hét múlva felkerestem, azt mondta, nagyon megléptek a verseim, nem hitte volna, hogy Bácskában ekkora költői tehetség van. De hozzátette: „Vigyázzon, nem azt mondtam, hogy maga egy Ady”. „Igen, én egy Komáromi vagyok” — válaszoltam. Nevetünk. Végeredményben nem mondtott semmit, mert amikor azt mondta, hogy „ekkor költői tehetség”, nem mondta meg, hogy két milliméter vagy pár mérföld... Szóval, kellemesen fogadott és akkor, hogy megismerhessem az irodalmi életet és a köröket, azt gondoltam, legalkalmasabb lesz, ha megpróbálok valamilyen irodalmi lapnál elhelyezkedni. A bőrkereskedés már végképp dögvővason volt, kiárusítás után maradt ötvenezer pengő. Körülbelül annyi lehetett, mint ma félmillió új dinár. Szóval, nem olyan óriási összeg.

Házat lehetett venni rajta.

Háza válogatja. Először Erdélybe mentem, az Erdélyi Helikon szerkesztőjéhez, Kovács Lászlóhoz, akit szintén nem ismertem, csak a lapot. Nagyon szívesen fogadott, bemutatott íróknak, azt mondta, legszívesebben odavenne inasnak az Erdélyi Helikonhoz, nem kellene pénz

se adni, de látja, hogy nagyon fúrja a zsebemet az az ötvenezer pengő, el akarom dobálni. Azt ajánlotta, keressem fel Móricz Zsigmondot, annak a *Kelet Népe* című lapjához nagyon jól jönne egy kis támogatás. Fogalmam se volt, hogy egy *Kelet Népe* is megjelenik. Amikor először kezembe vettem a lapot, teljesen ki voltam ábrándulva. Még fedőlapja se volt, úgy festett, mint egy újság. Móricz Zsigmond neve és személye azonban olyan nagy hatású volt, hogy külön tanítómestert elképzelni se tudtam volna magamnak.

Amikor Szolnokon felkerestem és elmondtam, hogy pénzt szeretnék felajánlani a lap céljaira, azzal, hogy a lapnál alkalmaznak valamilyen minőségben, Móricz Zsigmond egészen fölbuzdult. Azt hitte, Gábiel arkangyal jött el, és hozta neki aranytálcán a nagy lehetőségeket. Hogy mennyire nem volt semmilyen összeg ez az ötvenezer pengő, arra nézve elég annyit mondani, hogy — mint később megtudtam — akkor a Kelet Népének már volt huszonötezer pengő tartozása, úgyhogy ezzel tulajdonképpen csak kifizette volna a tartozásait, és eltartott volna haláláig. Nem tudhattuk, persze, hogy Móricz egy év múlva már halott lesz. Ő azt hitte, hogy ahol van ötvenezer pengő, ott van ötmillió is, és azt akarta, hogy vegyünk meg egy eladó, nagy nyomdavállalatot, amelyiknek majd az öccse lesz az igazgatója, és én ott fogok dolgozni. Nekem elsősorban nem volt ötmillió pengőm, csak az az ötvenezer és semmi más. Másodsorban nem nyomdában akartam dolgozni, hanem Móricz Zsigmond mellett. Az öccse azonban közölte velem, lehetetlen még elképzelni is, hogy én ott valamiféle munkatárs, szerkesztőségi tag lehetek. Van egy műszaki szerkesztő, az fizetést se kap, annak nem lehet még felmondani se. Láttam, hogy ebből nem lesz semmi, ettől eltekintve Móricz Zsigmond a haláláig a lehető legbarátságosan viselkedett velem, többször kihívott Leányfalura, itt-ott találkoztam vele kávéházban.

A pénzt végül Zilahynak adtam a *Híd* című pesti képes hetilap céljaira, és annak Móricz Zsigmond főmunkatársa volt, szóval már így is volt valami közös dolgunk.

Én a lehető legjobb érzéssel és emlékekkel gondolok vissza Móricz Zsigmondra. Ő egy pillanatban azt mondta nekem: „Józsi, eddig csak lányaim voltak, most már van fiam is.” Ez egy fölindulás volt csak, nem kell komolyan venni, de tény és való, hogy soha valami elutasítást vagy ridegséget nem tapasztaltam nála, vagy azt, hogy már meguntta volna, hogy a nyakára járok.

Milyen volt a fellépése, a modora?

Móricz Zsigmondot én már öregember korában ismertem meg. Egészen biztosan nem olyan volt fiatalnak. Öregkorában, egyszóval azt

mondhatnám: nyájas ember volt. Simogatás volt minden szava, ami azonban nem jelentette azt, hogy ha írni fog rólad, nem fogja a rossz dolgokat is ráolvasni a fejedre.

Kiknek a társaságában forgott még?

A *Híd* szerkesztőségében Zilahy unokaöccse volt a titkár, tulajdonképpen ő csinálta a lapot azokból a kéziratokból, amelyek nagyjából a főmunkatársaktól folytak be. Ott dolgozott akkor József Jolán, József Attila nővére, és még egy zsidó fiatalember, aki lektori szerepet töltött be, annak a nevére már nem emlékszem.

Én igyekeztem a lapot élénkebbé tenni, és kerestem a kapcsolatot az írókkal, akiket különben is szerettem volna megismerni. Fölkerestem Veres Pétert, Kodolányit, Erdélyben már találkoztam Tamásival, Illyés Gyulával. Volt ott egy öreg író, P. Ábrahám Ernő, már a nevét se igen tudja senki, van egy *Csillagok a Tiszában* című, nagyon kedves kötete, azzal többször együtt ebédeltem. Valamelyest kapcsolatom volt Kállay Miklóssal, aki a lap felelős szerkesztői címén szerepelt, de az volt az egész dolga, hogy az elutasított kéziratokra szerkesztői üzeneteket írjon.

József Attila négy évvel korábban hunyt el. Hogyan értékelték akkor?

Akkor már mindenki nagy költőnek tartotta. Azt hiszem, az volt a szerencsétlensége, hogy nem tudta megütni azt a megfelelő hangot, nem mint költő, hanem mint ember, amellyel az akkori irodalmi pápák közélébe férközhetett volna, személy szerint például Babitsnak. Azonkívül akkor természetesen nagyon rossz szemmel néztek a kimondottan baloldali emberekre, noha József Attilának a párttal se volt szerencséje. Nem tudom, nem ismertem őt, de attól félek, hogy összeférhetetlen ember volt. Rá végképp el lehetett mondani, hogy nem tudott élni. Iszonyú nyomorban élt, az anyjának a támogatására szorult, a kisunokák elől ette el a tejet, vagy legalábbis ő úgy érezte, de egyszerűen alkalmazhatatlan volt valamilyen polgári állásban.

Szóval József Attilának akkor már nagy neve volt. Móricz Zsigmond mondta nekem, hogy a halott írókat jobban szeretik, mint az élőket, azok már nem kérnek semmit, a nevüket fel lehet írni minden zászlóra, az írásaikból ki lehet hagyni azt, ami kellemetlen, esetleg még be is lehet szűrni valamit . . .

József Jolán mesélt József Attiláról?

Persze. Elmesélte például, hogy volt Szárszón egy irodalmi értekezlet, és amikor keresztülhajtottak azon a községen, ahol élt, meglátták

József Attilát. Ő könyörgött nekik, hogy juttassanak neki valami kereseti lehetőséget. Erre a szemébe nevettek, és azt mondták: „Attila, hát te vagy a legnagyobb magyar költő, neked az nem elég?” És elhajtottak a kocsival.

Kit is említettünk még? Kodolányit.

Kodolányi mindenképpen kiváló író, de emberként elég hörcsög természetű volt. Vele kellett megbeszélni, hogy mit fog írni, a honoráriumot pedig a feleségével. Különben, persze, Kodolányi is úgy tartotta, hogy nem ismerik el eléggé, azt hiszem nincs író, aki ne gondolná ezt.

Veres Pétert említette . . .

Róla az a véleményem, hogy nemcsak rengeteget olvasott, hanem tücsköt-bogarat összeolvasott, és egy kicsit nem is tudós, hanem tudálékos volt. Amikor meglátott, azt mondta: „Tisztára dinári típus vagy.” Semmi közöm nincs a dináriakhoz, esetleg egy kicsit magasabbra nőtem. De ő meg akarta nekem mutatni, tudja, hogy van dinári típus is a világon.

Különben nyájasan és kedvesen fogadott, végeredményben azért mentem hozzá, hogy dolgozzon a *Hidnak*, és egy író se haragszik, ha kéziratot kérnek tőle. Elkéstem a vonatot, és akkor még ott tartott vacsorára is.

A háborúban milyen volt a viszony az irodalom és a politika között? Mennyire állhatott elő az író a „tisztá irodalom” igényével?

Elsősorban nem tudom, mi az a tiszta irodalom. Csak irodalom az irodalom kedvéért, semmi köze az élethez? Ilyesmi nincsen. De azt se hiszem, hogy az irodalom megválthatja a világot, vagy hogy az író különösebben hathat valakire. Úgy gondolom, hogy az írónak az élet többletét kell adnia, szóval élvezetesen és becsületesen kell beszélnie a dolgokról, úgy, ahogy ő látja. Természetesen tisztán emberi dolgokra gondolok. Eltekintve a *Választmányi* üléstől, amire rá lehet mondani, hogy van valami politikai színezete, soha nem igyekeztem politikát belopni a mondanivalómba. Engem maga az ember érdekelt, az ő sajátos helyzetében. Nem az, hogy ezen hogy kell változtatni, hanem hogy ebben a helyzetben hogy tudja magát minél jobban feltalálni.

Arra gondoltam, hogy mennyire erőszakolta meg akkor a háborús propaganda az irodalmat.

Az irodalmon ez nem annyira érződött, az újságíráson természetesen. A lapokban lehetett ezt látni, ahol erős cenzúra volt. Bevallom

őszintén, noha véres háború folyt, engem akkor pusztán csak az irodalmi dolgok érdekeltek. Mindaddig, amíg be nem hívtak katonának, szinte nem is tudtam, hogy háború van.

De amikor behívták, akkor megtudta...

Behívtak tisztí átképzésre egy élelmiszerraktárba. Később még egyszer behívtak gyakorlatra, akkor szalmát kellett rekvirálni a katonaság részére. Amikor harmadszor behívtak, ki kellett volna menni a front-ra. Szerencsére egy öreg irodakukac volt a századosunk, akinek semmi ambíciója nem volt ahhoz, hogy kimenjen a harctérre, és ott karriert csináljon. Még nagyobb szerencsénkre egy tiszt, aki reaktiválta magát, ahogy visszajött, rögtön új alakulatot szervezett, úgyhogy azok mentek ki helyettünk. Mi bent maradtunk az országban, őriztünk bizonyos készleteket. Amikor már láttuk, hogy mindennek vége, akkor nekem volt tíz katonám és tíz munkaszolgálatosom. Megegyeztünk, hogy az országból nem megyünk ki, hanem megadjuk magunkat az oroszoknak. Így is történt. Egy papi birtokon, valami pusztaságfélén voltunk, gabonát rakodtunk. Először két felderítő katona jött, elszedték a fegyvert, amit mi önként odaadtunk. Aztán jött egy vezérkari tiszt egy teherautó katonával, kihallgatott bennünket, és mondta, hogy jelentkezzünk Székesfehérváron a magyar katonai parancsnokságon. A Friedli bácsi, az öreg csapos azonban azt mondta: „Egy frászt fogunk mi, zászlós úr, a katonai parancsnokságon jelentkezni. A legkisebb falvakban fogunk bujkálni, úgy megyünk haza”. Persze, akik a katonai parancsnokságon jelentkeztek, azoknak a java részét kivitték Oroszországba hadifogolyoknak. Ha nem lett volna a Friedli bácsi, aki ebben a tekintetben sokkal jobban tudott élni, mint én, akkor én is valószínűleg kikerültem volna orosz hadifogságba, és vagy visszakerültem volna, vagy sem.

Szóval, a háborút vér nélkül vészelte át...

Igen, bent az országban voltunk. Nem vér nélkül, pisztolylövés nélkül.

Félt, amikor elvitték katonának?

Akkor nem félttem, hanem Budapest első bombázásakor. Éppen bent voltunk az élelmiszerraktárban. Egy barátommal, aki szintén átképzésen volt, és aki végigélte Belgrád bombázását, éjszaka „könnyűmagyarban”, szóval ingben-gatyában erről beszélgettünk. Akkor egyszer csak megszólaltak a szirénák. Kirohantunk az udvarba, és láttam, hogy a fejem fölött egy világítóbomba esik pontosan az orrom hegyére. Ész

nélkül elkezdtem rohanni. Utóbb kiderült, hogy Sztálin-gyertya volt. Állatiasan féltem a bombázáskor később is.

Hogy került haza?

Civilbe öltöztünk mindnyájan és hazajöttünk. Mindenki hazament, így jöttem haza és a munkaszolgálatosaimmal Becsére. Természetesen ott engem is kihallgattak, és miután nem derült ki rólam semmi rossz, békében hagytak. Sakk-kört kezdtem szervezni, de amikor kiderült, hogy rosszul csinálom, akkor Újvidéken találkoztam néhai Magyar Zoltánnal. Író volt, zeneszerző, templomi énekes, és hozzá még könyvelő. Mondta, hogy van egy Koteksz nevű vállalat, és nekik éppen szükségük volna egy főszakértőre. „És maga micsoda ott?” — kérdeztem. Azt mondta, főkönyvelő. Szent isten, gondoltam, milyen vállalat lehet az, ahol ő a főkönyvelő. De nem sokat spekuláltam, valamit kellett dolgozni, elmentem, és rövidesen a kenderosztály vezetője lettem. (...)

Utána mit csinált?

Utána Ernyes Gyurka meghívott könyvtárosnak. Volt egy kultúr-szövetségi könyvtár, és egész gyöngé fizetésem volt, kaptam valami lakásfélét is, egy szobát, ahol alhattam, nagyjából szalonnán és kenyéren éltem. És egy nap jött az ördög, és fölvezetett egy magas hegyre, megmutatta a világ hiúságait. Ez Sulhóf József volt, aki a külső megjelenésével is beillt volna valami kisebbfajta Lucifernek. Azzal jött, hogy a Magyar Szó, a Dnevnik és a Hrvatska reč naptárába hirdetéseket kellene szereznii, és nincs aki ezt csinálja. Így lettem utóbb, némi kerülőkkel, a Magyar Szó hirdetési osztályának vezetője.

Úgy kezdődött, hogy Dubrovnikban 1950-ben volt egy sakkolimpia. Vértett a szívem, hogy nem mehetek el, és főként, hogy nem írhatok róla. Elmentem a Magyar Szó szerkesztőségébe Kolozsihoz, akit ismertem korábról, és mondtam, hogy semmi javadalmazást nem kérek, csak fizessék meg a költségeimet. Azt mondta: „Ha egyszer jókedvű lesz a főszerkesztő, aki különben a padlásra jár nevetni, én meg nagyon bátor leszek, akkor talán megmondom neki ezt a te kívánságod.” Már bántam, hogy egyáltalán elmentem hozzá, de pár nap múlva telefonált a Magyar Szó titkárnője, hogy a főszerkesztő hívat. Meg is jelentem, leültem és közölte: „Kérem, az ön tudósításaiból annak kell kiderülnie, hogy — ez a Tájékoztató Iroda idején volt — Jugoszláviában igenis kommunizmus van. Hogy neokommunizmus vagy ortodox kommunizmus, az teljesen mindegy.” Gondoltam magamban, ez a fiatal ember engem nagyon jó úszónak néz. Azt hiszi, hogy én Dubrovnikban beugrok a tengerbe és Barinál ki fogok úszni. De nem szóltam semmit, el akartam menni Dubrovnikba.

Ott aztán mindennap írtam három anekdotát. Szorongtam, hogy mi lesz, de aztán kezdtek jönni az újságok, és láttam, hogy szépen megjelennek sorban. Amikor visszajöttem, Kolozsi azzal fogadott, nagyon jó, minden rendben van, de persze, a honoráriumot a cikkeimért sohasem kaptam meg. Ellenben megint hívatott a főszerkesztő. No, gondoltam, most jön a fekete leves.

Akkor Rehák volt a főszerkesztő . . .

Igen. Azt mondta: „Kérem, mondja meg, melyik rovatot óhajtja.” „Hogyhogy melyik rovatot?” — kérdeztem. „Hát szerkeszteni.” „Ez nagyon kedves — mondtam —, talán tessék nekem időt adni, hogy meggondoljam.” „Jó, hát gondolja meg.” Két hét múlva újra jelentkeztem, és azt mondtam neki, hogy a hirdetési rovatot szeretném. „Hirdetési rovat? Olyan nincs, arra semmi szükség!” „De van kérem, csak ön azt nem tudja”. „Jó — mondta —, hát itt a hirdetési rovat magának, süsse meg.” Így kezdtem el ottani működésemet, persze váltakozó sikerrel. Akkoriban nyílt meg például a Stoteks nagykereskedelmi vállalatnak egy hatalmas kiskereskedelmi szövetboltja. Azokkal én együtt voltam folyton a tanácskozásokon, és én írtam nekik a hirdetési szövegeket, ilyeneket: „A csillagokat az égről nem hozzuk le Önnek, de szívesen leemeljük a legmagasabb polcon levő anyagot is.” Ez talán egy hónapig folyt így, amikor az igazgató közölte, hogy nem adhat több hirdetést, mert a városi párttitkár azt mondta, hogy a hirdetéseinkben nincs eszmeiség. Így aztán végül is beleuntam, belefáradtam és kereskedelmi nyomtatványokat kezdtem csinálni, falinaptárakat, prospektusokat, katalógusokat, először a Progres keretében, aztán a Forumnál.

Ötvenéves koromban a feleségem egy nap azt mondta: „Tudod mit, én elköltözök. Vettem magamnak egy lakást.” Kitűnő, mondtam, semmi kifogásom ellene, most már legalább tényleg írhatok. Ötventől hetvenéves koromig akkor tényleg csak írtam, az alatt a húsz év alatt mint-ha csakugyan író lettem volna.

Amíg a hirdetési rovaton dolgozott, szépirodalmat nem publikált?

Nagynéha. Nem lehet semmit balkézzel csinálni. Mással volt tele az életem. Míg végképp írni nem kezdtem, addig talán megírtam öt-hat elbeszélést, öt-hat verset . . .

Ami végigvonult egész életében, az a sakk . . .

Amikor Zentára kerültem gimnáziumba, egy tanárnál voltam kosztos diák. A fia egyszer sakkozni hívott. „Az mi?” — kérdeztem. Kiborí-

totta a sakktáblát, fölrakta a figurákat, megmagyarázta, melyikkel hogy kell lépni és azt mondta, lépjek. Egyszer csak elkezdett kiabálni „Megvertelek, megvertelek!” Ez tiszta örült, gondoltam, nekem valamiről fogalmam sincs, és ő örül, hogy megvert. Megdühödtem és elkezdtem én is sakkozni. Bizonyos sikereket értem el, és ez persze tetszett. Így lett a sakkozás egyik fő szórakozásom. De nem mondhatnám, hogy kimondott sakkozó alkalmat volnék. Mindig sokkal jobban szerepeltem csapatban, mint egyéni versenyeken, ott, ahol egy közösségért kellett helytállni. Szívesen olvastam sakkozókról, és elkezdtem lassan sakkról írni. Húsz évig a Rádióknak is csináltam sakkperceket, és ma is megírok még egy-egy sakklevelet. A sakk különben nagyon hálás téma volt, mert nem szólt bele senki.

Vannak emberek, akik egész életüket a sakknak áldozzák. Miért ilyen vonzó?

A sakk elsősorban játék. Ha az ember elkezdi sakkozni, és elmerül a játszmában rejlő lehetőségekben, akkor teljesen kikapcsolódik az életből, szóval, ez olyan, mint a részegség. Tetszel érteni? Igen sok sakkozót ismertem, akik haló porukig kocasakkozók maradtak, de olyan szenvedélyesen sakkoztak, mintha nem tudom milyen remekműveket alkotnának a sakktáblán. Én egyébként a sakkozást egyfajta művészetnek tekintem, talán nem alkotóművészetnek, inkább alkalmazott művészetnek, de mindenképpen vannak egészen szép, művészi elemei. Az embereket azonban nem ez érdekli, hanem a játék mákonya.

Talán ez valamiféle kárpótlás is. Ha az ember nem tud élni, akkor tud sakkozni...

Nem. Minden embernek szüksége van kikapcsolódásra. A szerencsésen megválasztott játék éppen az egyik tartozéka annak, hogy tudjunk élni.

Nagyon komolyan vett mindent az életben? Mennyire volt fejlett a játékosztöne?

Sosem gondoltam, hogy az élet játék. Az életben talán mindent túl komolyan is vettem, mondhatnám, egy-egy szerep vagy feladat felvillanyozott. Viszont a játéknál az ember olyan kockázatot vállalhat, amilyent akar. Attól függ persze, hogy mennyire tud valaki játszani, mennyire adja át magát a játéknak. Vannak emberek, akik sakkozás közben is reszketnek, nehogy valami rosszat húzzanak. Persze, ezt nekem könnyű mondani, mert én általában több játszmát nyertem meg, mint amennyit elvesztettem. Nem tudom, milyen érzés, amikor az embert verik, mint a kétfenekű dobót.

Igy volt a sakkban. De az életben?

Kérlek tisztelettel, nem voltam tisztában a dolgokkal, így mondhatnám. Egész biztos, hogy ma eszembe se jutna ötvenezer, vagy mondjuk félmillió dinárt valami lapra áldozni.

Ezt ma butaságnak tartja?

Nem, hanem tapasztalatlanságnak. Különösképpen nem mar a felelősség, hogy valami nagyon rosszat tettem volna az életemben. Persze, lehetett volna a dolgokat okosabban csinálni, és lehettem volna én is jobb. Ott kezdődött az egész szerencsétlenség, hogy gyerekkoromban vezér voltam a barátaim között. Ha én is olyan szürke kis játékos maradok, akkor talán lett volna belőlem egy orvos, vagy mérnök. Az mindenképpen boldogabb élet lett volna.

Térjünk vissza az irodalomhoz. Írói alkatának a kialakulására mennyire hatott Zilahy stílusa?

Zilahyt jó írónak tartom, de sohase gondoltam őt mesteremnek. Akit legtöbbre tartottam mint példaképet, az Kosztolányi volt. Talán lehet bizonyos hasonlóságot felfedezni Zilahy között és köztem. Neki is az volt a célja, hogy érdekesen írja meg a dolgokat, és nem ment nem tudom milyen mélységekbe. Nem tudom, ismered-e a *Csendes élet* című könyvét. Egy süket lányról szól, akinek férjhez kell mennie egy lengyel menekülthöz, már egy házat is építenek, de a menekült tőlük is megmenekül, a házasság elől. Ennyi az egész. A drámái közül a *Hazajáró lélek* egész nagyszerű dolog. Általában a színdarabjai nem rosszak. Nagyon érdekes, hogy a háború befejezése előtt a *Fatornyok* című darabját adták, és a háború után ezzel a darabbal kezdett a színház Budapesten. Tudott úgy írni, hogy ott is még elment, és emitt is megfelelőnek találták.

Zilahyval nekem csak üzleti kapcsolataim voltak. Én felajánlottam a pénzt, ő elfogadta, csinált velem egy szerződést, de soha mi egy szót irodalomról nem beszélgettünk. Ha akartam vele beszélni, behívta a titkárárt, és akkor csak tárgyalni lehetett. Nem volt semmi emberi kapcsolat köztünk.

A felajánlott pénzt tényleg a folyóiratra költötte?

A *Híd* mellett a szomszédos szobákban volt egy filmkölcsonzó és filmgyártó vállalata, a Pegazus. Ott is anyagi gondok voltak, és feltételezem, hogy a pénzt mindig oda dugta, ahova éppen kellett. Viszont ez nem jelenti azt, hogy amikor a *Híd*-ban szorult a helyzet, akkor nem

adott esetleg a Pegazus pénzéből. Mindenképpen nagyvonalúan kezelte a dolgokat.

Mennyiben volt Zilahy „könnyű sikert kereső író”, ahogy a hatköteles magyar irodalomtörténetben írták róla?

Bocsánat, ez számárság. Zilahy úgy írt, ahogy tudott. Úgy írta az életet, amilyennek látta. Nem is hiszem, hogy engedményeket tett. Nem gondolom, hogy az irodalma egy csöppet is káros. Nem festett délibábokat, és nem vezetett tévutakra, a szándéka mindig becsületes volt. Az ő legnagyobb bűne azoknak a szemében, akik ilyesmit mondanak, hogy tudott írni. Mellesleg, meg kell tanulni a szakmát is. Illyés Gyulával beszélgettem nemrégiben — ezt azért mondom, hogy egy tekintély említsek —, és ő is igen kitűnő írónak tartja, máig is.

Zilahynak az volt a legfőbb bűne, ha ezt bűnnek lehet mondani, hogy mindig másféle becsvágy vonzotta, mindig filmeket akart csinálni, vagy bizonyos politikai szerepekre vágyott. Tudom, hogy a háború alatt egyszer estélyt adott Ciano tiszteletére. De nem volt semmiféle politikai faktor, és ez egész nevetséges volt. Szeretett persze főszerkesztő és igazgató lenni. Nem tudott nagyobb eltökéltséggel csak az irodalommal foglalkozni. Persze kérdés, hogy ki tudott volna-e többet sajtolni magából, ha csak azzal foglalkozik. Bizonyára több ideje maradt volna.

Elégé „elasztikus” ember lehetett . . .

Valami nagy eszmeiségről nem volt szó. Nem mondhatnám, hogy az elvek embere volt, de azt se, hogy elvtelen ember volt, hogy becstelen dolgokat csinált.

Ezzel magyarázható az is, hogy elhagyta Magyarországot?

Arról én tudok egy történetet, így hallottam legalábbis. Egyszer hazatuzott Szolnokra, ahol az anyja élt. Amikor leszállt a vonatról, és elkezdett bandukolni, elébe állt egy orosz katona: „Szkidajsz, job tvoju maty.” Levetkőztette. Ingben, gatyában ért az anyjához. Amikor visszament Pestre, azt mondta: valami megroppant bennem. Elment. Nem érezte magát biztonságban. Azt hiszem, igen jogosan.

Hogyan érezte magát a 60-as évek elején, amikor Vajdaságban felűnt az új írónemzedék?

Abban az időben még élt Majtényi, nála sohase volt probléma elhelyezni a kéziratomat, neki soha nem volt kifogása, észrevétele vagy ellenvéleménye. Akkor se voltam semmiféle irodalmi szervezkedésnek a

tagja. Nem nagyon törődtem azzal, hogy mások mit csinálnak. Csináltam a magam dolgát, ahogy legjobban tudtam.

Általában hogy tekintett a nemzedékváltásokra?

Az egész természetes, hogy a fiatalok érvényesülni akarnak, és ez egészen rendben is van. De annak idején megjelent egy verseskötny *Homorú versek* címmel. Akkor azt írtam: „Valamikor a költők beérték azzal, hogy lapos verseket írnak. Ezeknek ez már kevés, ezek homorú verseket írnak.” Szóval, tőlem mindenki élhet, aki élni tud, nekem nincs utamban senki, nem mondhatnám, hogy bárkit is irigyelnék. Igyekeztem azonban magamnak is mindig egy kis helyet, egy kis levegőt szerezni.

Az újabb nemzedék se volt rest, 1968-ban Utasi Csaba írta, hogy Jó szó című könyvében kisregények és novellák helyett mindössze hosszabb-rövidebb mesékre bukkant, „melyeket szerzőnk lejáratos poénjai, erőtlen stílusa, klisészerű jellembrázolása, szent anekdotái egyértelműen az irodalmon innenség területére parancsolnak”. Am ő is megjegyzi: pallérozott nyelv ez a javából”.

Nem értem, hogy lehet erőtlen stílusról beszélni, ha pallérozott nyelv ez a javából. Én sohasem akartam elképesztetni a polgárt. Maga az élet éppen eléggé elképeszt bennünket. Lehet, hogy ez az én világom — nem is lehet, hanem biztos — kis világ, de meglevő világ, olyan dolog, ami az embereket érdekli. Hogy ne így mondjam, erre is szükség van.

Mostanában hogy érzi magát?

Mióta agyvérzés ért, valahogy érdektelenné váltam, nem vagyok képes dolgozni. Itt van az asztalomon a már félig meg is írt önéletrajzom, de nem nyúlok hozzá, még az se érdek. Azt kérdezem, hogy minek, és nem mondom azt, hogy miért ne, tetszel tudni... Valamikor elég volt egy szó vagy mondat, hogy abból az ember elbeszélést írjon. Másfél éve egyetlen elbeszélést írtam, meg néhány sakklevelet. Csak múlik fölöttem az idő... Este megvárom a televízió műsorát, éjjel nem jól alszom. Nem vagyok elkeseredve, nem lehet azt mondani, hogy valami nyomott hangulatban élek, csak hiábavalóan. Mondhatnám, az élet elmúlt, tetszel érteni?...

Az nem bántja, hogy egyedül van?

Ezt megszoktam, és különben is, ahhoz, hogy az ember valakivel együtt éljen, egyrészt annak el kell viselnie engemet, másrészt nekem is el kell viselnem azt a másikat.

Összeférhetetlen ember volt? Akaratos?

Mindenképpen akaratos voltam, és meglehetősen magamnak való.

Miben nyilvánult ez meg?

Általában más volt a véleményem, mint a többségnek, és általában tartottam magam ahhoz, ami a felfogásom.

Amikor az utcán láttam, mindig nagyfokú melankóliát éreztem magában, mintha valahogy ezen a világon kívül élt volna.

Lehet, hogy van egy bizonyos életidegenség bennem, de mindig akadt egy-egy ember, akit én is szíveltem, és ő is engemet. Azt nem mondhatnám, hogy az irodalomban volt valaki, akivel együtt dolgozhattam volna. Nem vagyok hajlandó mást mondani, mint amit gondolok. Akkor inkább nem mondok semmit. Úgyis az a lényeges, amit meg tudok írni, ha meg tudom írni, nem az, hogy nagy terveket szőjünk.

Milyen témái vannak még feldolgozatlanul?

Témáim nincsenek, hanem bizonyos feladataim volnának. Egy helyesbítő szótár, amit azonban nem valami száraz dolognak kell elképzelni, hanem inkább csevegésnek. A fogalmak tisztázása: mi a szép, mi a jó, mi az igazság. Ennek az értelmező szótárnak az egyik alap gondolata az, hogy ha kimondunk egy szót, akkor az egész más visszhangot, gondolat-társítást vált ki egy másik ember fejében, mint a miénkben. Attól eltekintve, hogy van egy közös anyanyelvünk, mindenkinek megvan a maga saját külön nyelve is.

Általában, ha valamit írtam, mindig tisztázni akartam egy fogalmat vagy élethelyzetet. A magas irodalom, a *Faust* az emberek nagy hányadát nagyon hidegen hagyja. De az, hogy gorombáskodtak vele az autóbuzson, vagy nagyon sok adót kell fizetni, vagy hogy megcsalták, ez mindenkit nagyon érdekel. Ezek a kis emberi dolgok azok, amelyek érdekelnek. Ha akarod, kis emberi dolgok, ha akarod, ezek a legvégtesebbek...

IRODALMI MÚZEUM

CSUKA ZOLTÁN LEVELEIBŐL

Csuka Zoltán, a tizenhárom évre Jugoszláviában „rekedt” jeles költő, író, műfordító, folyóirat-alapító irodalmi tevékenységét az akkori itteni „mostoha kiadási-terjesztői körülmények között” csak úgy érthette el, ha szigorú, megalkuvás nélküli munkára ösztönzi munkatársait, segédszerkesztőit, terjesztői megbízottait. Ez nemcsak Csuka Zoltánra, illetve a Vajdasági Írásra, a Kalangyára vonatkoztatható, hanem a többi akkori lapra, folyóíratra is, többek között az Alföldre, a Naplóra, a Jugoszláviai Magyar Életre.

Hogy Csuka Zoltán nem tűrte meg a hanyérlést, a tétlenséget, a határidők betartásának pontatlanságát, az kítúnik az alábbi két, ez ideig nem publikált leveléből is, melyeket Bencz Boldizsárhoz írt.

Első levelét Újvidékről, a Reggeli Újság szerkesztőségéből küldi Bácsföldvárra, az ott élő és alkotó Bencz Boldizsárnak:

Novi Sad, 1932. július 12.

Kedves Bencz Boldizsár,

már az első napon megdöbbenéssel tapasztaltam, hogy kötelességemnek nem tettél eleget, és hétfői, valamint kedd délelőtti munkateljesítményedről nem tájékoztattál, de egyetlen címet sem küldtél, amelyekre a mutatószámot elküldjem. Délután fél hatkor pedig nagy kegyesen telefonüzenetet méltóztattál küldeni.

Felhívom nagybecsű figyelmedet arra, hogy ha ez még egyetlenegyszer megismétlődik, nyomban visszarendellek, és végleg likvidáljuk egymással a dolgokat. Semmiféle szelídítómunkát nem vagyok hajlandó végezni.

Ezért kérek utóljára: méltóztass a ma déli futárpostával kimerítő tudósítást küldeni: 1. hány levelet küldtél szét és milyen címekre. 2. Milyen eredménnyel dolgozott a Hallgató.

Nehogy hiábavaló munkát végezzél, értesítelek, hogy pontosan hetven példány Kalangya van idehaza, tehát ennyi levelet írjál meg. Ha ezzel készen vagy, gyere vissza. Természetesen azonban Buzással előbb feltétlenül látogasd meg alapító előfizetés végett Strelitzkyt, Nojcseket, özv. Hartmann Refelnét és dr. Havas Emilt (utóbbtól cikket is hozz a Kalangya negyedik száma részére).

Eredményes munkát kíván

barátod: Csuka Zoltán

A következő levélre vonatkozóan annyit jegyzek meg, hogy Csuka, a Kalangya felelős szerkesztőjéhez írja a levelet 1933 januárjában. Bencz Boldizsár hanyagságáról Kende Ferenc, a szabadkai Literaria Könyv- és Hírlapterjesztő Vállalatból írt levele is tanúskodik. Az 1933. március 10-én levélben Kende többek között arra kéri Bencz Boldizsárt, „hogy a Kalangya kiadóhivatala részére beinkasszált összeget legyen szíves beküldeni...”, majd így folytatja: „Ez az utolsó felszólításunk. Amennyiben összes ügyeit nem rendezzi, úgy a beérkezett levelek alapján kénytelenek leszünk Önt sikkasztásért feljelenteni. Ne tartson bennünket elenségének, és vegye tudomásul, hogy kizárólag az Ön viselkedése kényszerít bennünket erre a kellemetlen dologra.”

Csuka Zoltán a következő levelet küldi Bencz Boldizsárnak:

Novisad, 1933. január 9.

N.

Bencz Boldizsár úrnak

Szobotica — Bacsko-Gradiste

Kedves Bencz Boldizsár,
mint értesülök, alig egy héttel karácsonyi teljes egy heti elmaradásod után január hatodikán ismét minden előzetes bejelentés nélkül eltávoztál a munkából, és a mai napig nem tértél vissza. Tekintettel korábbi írásbeli megegyezésünkre én ezt a távozást szerződésszegésnek és dezertálásnak tekintem, és értesítelek, hogy a Kalangya felelős szerkesztését mától kezdve Szabó Sipos Ferenc

vette át, egyben arról is értesítelek, hogy a magam részéről további munkásságodra nem számítok. Január havára előre kifizetett tiszteletdíjaddal rendelkezhetel, azt nem követelem vissza, a munkát azonban hagyjad abba.

Igen sajnálom, hogy a dolgoknak így kellett végződniek, a történetek után azonban lehetetlennek látom további együttműködésünket. Ez legyen intő lecke életed további részére, amikor remélhetőleg óvakodni fogsz hasonló marhaságokat elkönyvelni. Hálát és köszönetet eddigi támogatásomért nem várok, te is ember vagy, szabadon hátba támadhatsz.

Csuka Zoltán

Bencz Boldizsár válasza, levelei Csuka Zoltánhoz nem maradtak meg másolatban. Egy levélpapíron mindössze az alábbi mondatrész olvasható, ami kétségkívül kapcsolatba hozható Csuka Zoltán első levelével: „Kedves jó Szerkesztő uram, — engedje meg, hogy egy kis sztrájk után ismét kellemetlen . . .”

Azzal a céllal teszem közzé e két fennmaradt Csuka-levelet, hogy jobban megismerhessük a két jeles irodalmár egyéniségét, az akkori körülményeket, s hogy megmentsük a magántulajdonban levő leveleket az elkallódástól.

WEISSENBECK József

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

NÉPI HIEDELMEINKRŐL

Jung Károly: *Táltosok, ördögök, garabonciások*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985

A Forum Kiskönyvtár-sorozat legújabb könyve a néprajz világába kalauzolja az olvasót, pontosabban népi hiedelmek, babonák világába. A könyv keletkezésének szükségességét a szerző így indokolja: egyfelől igazolni kívánja a tárgy tudományosságát (mely „elég komolytalan foglalkozásnak tűnik sokaknak szemében”), másfelől pedig metszetét kívánja adni a jugoszláviai magyarság népi hiedelemvilágának. Mivel a sorozat a tájékozódni kívánó közönség részére készül, ezért tárgybeli teljességre nem tarthat igényt és a jugoszláviai magyar néprajztudomány sem áll azon a szinten, hogy kizárólag szakmai igényű összefoglalást adna. A szerző azt sem titkolja, hogy könyvét kiknek szánja: „...adva van egy hagyományápoló rétege a jugoszláviai magyarságnak, amely voltaképpen még benne él a népi hiedelemvilág által meghatározott szemléletben, s egy másik (...) műveltségében felemelkedett réteg, amely nem ismeri a népi hiedelemvilágot, bizonyos tekintetben lebecsüli... Valahol a kettő között helyezkedik el, vagy kellene elhelyezkednie annak a rétegnek...”, amely számára Jung a könyvét írta. Mivel azonban munkája népszerűsítő jelleggel íródott „a hiedelemvilág jelenségeinek áttekintésekor szem előtt kellett tartani a nem szakmabeliek (középső réteg!) igényeit is.”

A *Táltosok, ördögök, garabonciások előképe* Róheim Géza *Magyar néphit és népszokások* című monográfiája, valamint Dömötör Tekla *A magyar nép hiedelemvilága* című műve. Jung még Voigt Vilmos szakmai tanácsait is kikérve már a bevezetőben előlegezi könyve „tudományos” jellegét, szakmai megalapozottságát. Igaz ugyan, hogy egy szakmai terület (még a néprajzban sem) attól nem válik értékesebbé, ha nagy nevekre és gazdag szakirodalomra hivatkozunk a feldolgozásnál. Az az érzésünk, hogy a szerző mindenáron bizonyítani akarja munkája tudományosságát. Erre pedig semmi szükség, hiszen a tények önmagukért beszélnek.

A könyv első fejezetében szakmai fogalmakat (hiedelmek, hiedelemvilág, hitvilág, babona, népi tudás, népi vallásosság) tisztáz és rávilágít

arra a fontos tényre, hogy a népi hiedelemvilág történeti jellegű, rétegezett és társadalmi formációk műveltségének, religiózus jelenségeinek nyomait őrzi korokon át és ötvözi rendszerré. Példaként a népi időjós-lás gazdag hiedelemtárából merít, Penavin Olga gyűjtéséből.

A továbbiakban a népi hiedelmek kutatástörténetére hívja fel a figyelmet a XVIII. századtól napjainkig. Egy vidékünkhez kapcsolódó gyűjteményről is említést tesz, a verbászi Kármán József 1877-ben Zomborban megjelent könyvéről, mely többek között termerini, óbecsei, óverbászi babonákat is tartalmaz. Többet azonban itt sem tudunk meg erről az érdekes könyvről, mint amennyi Dömötör Tekla már említett könyvében olvasható. A magyar hiedelemkutatók közül Jung megemlíti Cornides Dániel, Ipolyi Arnold, Kálmány Lajos, Katona Lajos, Róheim Géza, Szendrey Ákos és Zsigmond munkásságát, a jugoszláviai kutatók közül pedig Penavin Olga, Matijevics Lajos, Penovátz Antal, Greszné Czimmer Anna, Tóth Ferenc, Kovács Endre, Borús Rózsa és a szerző nevével találkozunk. A közelmúltban megjelent tanulmánygyűjtemény (Jug szerkesztésében: *Jugoszláviai magyar folklór, Újvidék, 1983*) tartalmazza a népi hiedelemvilág hazai magyar kutatások legfontosabb eredményeit.

A népi hiedelemvilág jelenségeiről c. fejezetben Jung a jugoszláviai magyarság haláljós-lási hagyományából merítve magyarázza meg a hiedelmek egymással összefüggő láncolatát. Az újabb kutatások szerint ugyanis a hagyományörző népi kultúrában szembe-tűnő módon vannak jelen az ellentétpárok (opozíciók), amelyek e műveltségek jelenségeit, értékrendjét két pólus megvalósulásai köré csoportosítják. A haláljós-lás esetében például a pozitív pólus az élet, a negatív a halál; a bal—jobb opozíciónak a kár—szerencse pár felel meg. Konkrét szövegen még azok számára is (középréteg!) világos a téma, akik közelebbről nem foglalkoznak néprajzzal.

A népi hiedelemvilág összetevői c. fejezetben vázlatos képet kapunk azokról a lényekről, amelyek leggyakrabban felmerülnek az adatközlők szövegeiben. A hiedelemvilág egyik alapmeghatározója az ember áll itt szemben a hiedelemrendszer irracionális által feltételezett *nem ember* jellegű azaz természetfeletti lényekkel. A kutatás ide sorolja a táltost, a garabonciást, a boszorkányt, a halottlátókat, a tudósokat, a rontókat, a hazajáró lelkeket stb. Ezek többségükben a közösség tagjai, ahogyan az a szemelvényekből is kitűnik, de kétlaki lények, alapvető sajátosságuk a metamorfózis (valamilyen állat alakjában jelennek meg). A táltosok gyakran fekete, fehér és füstös bika képében viaskodnak egymással az „időrendezésért”. Valamennyi szöveg ezt igazolja, noha a táltos szerepköréhez tartozik a gyógyítás és a jóslás is. A garabonciás sok vonásában hasonló a táltoshoz, főleg viharokkal, zivatarokkal kapcsolatban merül ki a tevékenysége. A garabonciás és táltos alakja köré rakódó számos

elem megtalálható a délszláv hiedelemvilágban is (Újváry Zoltán kutatásait kell megemlítenünk).

Hiedelemvilágunk természetfeletti képességgel rendelkező lényei között a boszorkány a legismertebb már XIV—XVIII. századi adatok is igazolják létezését. A boszorkányok működése az ember és a jószág elleni kárt okozó tevékenységben jut kifejezésre. A 17 szöveg közül csak egy szól a Luca-boszorkány alakjáról. Kár és érthetetlen, hogy a bánáti székelyektől nem közölt a szerző szöveget, mert ott is gazdag boszorkány-hagyomány él. A tudományosok (pásztor, csordás, kocsis) többnyire állatokat gyógyítanak. A hiedelemszövegekben olvashatunk a lidérc, az ördög, a markoláb alakjáról, de világtartó állatokról, óriásokról, hazajáró lelkekről, kincssörző öregről, mitikus növényekről és betegségdémonokról is. A 62 szemelvényként közölt szöveget 19 helységben gyűjtötték, ami első pillanatban szépen hangzik, de ha tudjuk, hogy a szövegek több mint fele (33!) törökbecsei és gombosi, 9 faluból pedig csak egy-egy szöveg került közlésre, akkor felmerül a kérdés: vajon a *jugoszláviai magyarság* népi hiedelemvilágába vezet-e bennünket a szerző? A bevezetőben ezt írja: „A munkánkban felhasznált hiedelemszövegek egy része (35) saját gyűjtésünk, nagyobb része (?) (27) azonban a jugoszláviai magyar folklór eddig közzétett gyűjteményeiből és tanulmányaiból került át ide.” Talán nagyobb hangsúlyt kellett volna fektetni a hiedelemszövegekre, többet közölni és több helyről. Szerény véleményünk szerint a könyv igazi célja ez lenne, nem pedig elméleti fejtegetés 120 oldalon. Néhány igazán izgalmas részen kívül ugyanis Dömötör Tekla említett könyvéből már megismerhette a témát az érdeklődő, aki pedig nem olvasa *A magyar nép hiedelemvilágát*, kétlem, hogy a *Táltosok, ördögök, garabonciások* hiedelemszövegein kívül (40 oldal!) mást is elolvas a könyvből. Ebből pedig az következik, hogy Jung Károly könyve, így ahogy megjelent, mégsem a „középrétegek” íródott.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

IDŐ- ÉS TÖRTÉNETTUDAT

Mészöly Miklós: *Merre a csillag jár*. Szépirodalmi, Budapest, 1985

Három pici hercegnő kiszáll a három pici, nyári autóból. A kép idillikus és mesebeli. Csakhogy ami verőfényes bájnak tűnt, csakhamar *napverte* kiszolgáltatottság lesz, mindenütt csupán *síkság és levegő, az út mentén két lesóványodott akác*, mindez *nyílegyenes autópályán*, a mese észrevétlenül áttűnik a reálisba, a valós táj mészölyivé változik, *a morzsalékos föld vörösbe játszik, a kiégett fű sárga, a tócsák szemén zöld*

dioptriás lencseszemüveg, a színek felfokozott, zsibbasztó kavalkádja, az álló, füledt levegőben az éteri mozdulatok, *érintések*, a realitás átcús-zik a valóságon túliba, a látomásosba, a szorongásosba. A történes középontjában pedig egy *jel*: „Most egy hosszú és szenvedélyes féknyom mellett álltak meg. Síkos csillogása olyan volt, mint a hátravékonnyra préselt éjszaka, ahol nem kel fel a nap, nem gyullad ki csillag.” Önmagán túlmutató jele a világ rétegeztségének, melyet jelen, múlt és jövő egyidejűleg determinál, az idősíkok egymásra vetülve, egyidőben érzékelhetők, a pillanat kitágul, minden jelenség, dolog jelenbeli állapotában is magában hordozza keletkezésének és kiteljesedésének folyamatát, de lerombolódásának és pusztulásának képét, előérzetét is, akárcsak a féknyom „egykori száguldások és fékezések nyomát”.

„Ó, semmi!” — jelenti ki (?), kiáltja (?), vágyakozza (?) a három picic hercegű azon az autópályán, amelyen „a magárahagyatottság metafizikai sértettségéből táplálkozó pesszimizmusa egyszerre játszik a *sem-mire* és a *valamire*. Abban tetszeleg, hogy szabad, s eleve nyitottabb is minden átélésre, mindennek a kipróbálására: prolongált kilátástalanságával »kéjence« a létnek. Éppen elvesztségének a tudatában érzi úgy, hogy gátlástalanul birtokolhat és igényelhet mindent”. (*Érintések*) Melyen csak egyvalami eleve elrendelt: hogy a tűz, éles fényességből egyfelé vezet az út, a hegyek közé, mely eredet és végső cél, a *kéksötétbe* s *nincs mód* a visszafordulásra.

Így intonálja, a *nincs mód* a visszafordulásra elégiájával, a *Kéksötét hegyek, távol* című miniatűr remekkel Mészöly Miklós *Merre a csillag jár* című, novellákat, kisregényeket és egy hosszúverset tartalmazó kötetét, előrevetítve az utána következő szövegek sötét horizontját. A könyv élén álló írás azonban nemcsak hangvétel tekintetében tartalmaz előreutaló mozzanatokat. Felidézi azokat a problémagócokat is, amelyek a kötet darabjaiban nyomatékosan jelen vannak: elsősorban az idő- és történettudat, a táj- és környezetrajz kérdéseit, valamint a jelzesszerűség és atmoszférateremtés által meghatározható írói módszerbeli eljárásokat, nemkülönbén a nyelvi megformálás sajátosságait.

Mészöly Miklós írásművészetében nem először jelentkeznek ezek a kérdések, legújabb kötete egy megkezdett folyamatot teljesít ki, amit többek között az is bizonyít, hogy felvette négy korábbi, a *Szárnyas lovak*-ban megjelent szövegét is, s azok problémamentesen simulnak bele a *Merre a csillag jár* szövegébe. Ezt nemcsak a témaválasztás hasonlósága teszi lehetővé, hanem az írói szemlélet és a szövegformálási eljárások megegyezése is. Folytatás ez a könyv, melyben „az epikusabb részletezés, az életszerűség” továbbra is dominál, s mert Mészöly Miklós ezúttal is „tudatállapotokat kutat, s annak is a létezésprobléma irányába eső területeit, melyek fölött a kiszolgáltatottság angyala borong” (Bori Imre).

A létezésprobléma keretei azonban ezúttal sajátos módon kitágulnak,

idődimenziót kapnak. Az írói tudat minduntalan lemerül a múltba, a gyerekkor világába, de jóval mélyebbre is: a római korba, a középkorba, a török hódoltság éveibe vagy éppen az első, illetve második világháború idejéig. A novellák kohéziós erejét éppen az emlékezés képezi, vagy úgy, hogy a narrátor emlékeit beszéli el, esetleg rég elfeledett naplóban lapozva idézi az eseményeket, vagy történelmi parabolákat ír. Különc figurák és különös élettörténetek elevenednek meg a kötet lapjain. S mivel a narrátor őseiről beszél, minduntalan rokoni kapcsolatokra utal, s azonos hősei is vannak a novelláknak, azt is megkockáztathatjuk: úgy tűnik, mintha egy családregegy bontakozna ki előttünk, a hősök történetei, életük alakulása a fejlődés biztosítéka. Ámde Mészöly Miklós novelláiban többnyire szimbólumokkal, mitológiai elemekkel, művelődéstörténeti képzetekkel operál, írásaiban nem elsősorban az egyes figurák története, emlékképei lesznek kifejezetten fontosak. S nem is igazán fejlődésvonal az övéké, inkább vonulás, vagy ahogy a kötetben szó szerint vagy utalások formájában többször is megtalálható: körtánc. A kiszolgáltatottság, a brutalitás, az ösztönvilág felszínre törése ismétlődik a korokon át, a szorongást kiváltó szituációk egyetemessé válnak, a világba vetettség pedig fokozódik: a jelenkori sebzettség egyúttal a múltbélieket is felidézi, magában foglalja. Az egyes hősök emlékezete pedig mintegy kollektív emlékezetté válik. Persze, nem történelmi értelemben. Mert a történelmi korokról ugyan bőszéges információkat szerzünk a kötetben, azok mégis inkább kulisszaként funkcionálnak. Mert családi legendákat beszél el Mészöly Miklós, vagy valós történeteket von be a múlt patinájával, mintegy megemelve, eltávolítva őket a valóságtól, álommá, látomássá nemesítve.

A táj- és környezetrajzok pedig szintén rétegezetté válnak. Szekszárdnak és környékének szinte földrajzi hitelességű domborzati és vízrajzi térképe jelenik meg előttünk, dűlőnevek, folyónevek elevenítik fel a táj egykori képét. A történetek is korbű kulisszák előtt zajlanak, török kaptánok, rókaprémek idézik elénk a múltat, vagy ahogy Mészöly Miklós fogalmazta meg: „Erős szag csapott ki, bársonyok, posztók és bőrök szaga, keveredve a magabafülledt por, a penészes levendula csipősségével. Apánk mondta, hogy van *történelmi szag* is”.

Mindez pedig elkerülhetetlenül archaizáláshoz vezet, mert aki témát választ, egyúttal nyelvet is választ. Mészöly Miklós a múltból szólva egy sajátos, régies kifejezéseket, latin szavakat és költői metaforákat egyaránt érvényesítő beszédbe kezd: „S mert tragoediák nem járnak egyedül, történt más is. Szegény császárhű Kapitány leányai be akarván az ablakot vonni, a felső ablakfákat leejtették, aki is szegletivel a feleség orra közepit találván ágyban fektiben, orrának porcogóját megrontotta, és fél ejtel vért ontott, miatta aztán rosszul is vagon.” A nyelvi archai-

záláshoz az is hozzájárul, hogy részleteket is beépít szövegeibe, különösen sötét, vad és nyers világra nyit ezáltal vagy a magyar irodalomból is jól ismert szövegekre, képzetekre alludál, az ironia nem minden felhangja nélkül. Így aztán az író egészen szabadon kezelheti a nyelvet, a nyelvi vétségek vagy a régies képzők használatának gyakoriságát hol a fogalmazás precizitásának, hol az erőteljesen kicsapódó ironiának tudhatjuk be, fel sem tűnnek például a „körbe-körül sehol valaki”-szerű kifejezések, egységesen illeszkednek a szöveg nyelvi furcsaságaiba.

A kötet szövegeinek képi síkjáról is érdemes szólni. Fényképek elevednek meg ugyanis a könyv lapjain, freskókról, vásári szentképekről vagy középkori ábrázolatokról lépnek le a figurák. Hasonlatai, metaforái is arra engednek utalni, hogy költői prózát ír Mészöly Miklós. Kötetének szerkezetéből is erre következtethetünk, hosszúverse ugyanolyan tömör nyelvi anyagból épül fel, mint prózája, s hogy egyikhez vagy a másikhoz közelebb kerüljünk, szellemi akadályokat kell legyőznünk. A költőséget csak fokozza, hogy a novellák tartalmának megértése még nem azonos jelentésének megfejtésével is. Nem lehet azonban megfélekednünk arról, hogy a szemlélődés attitűdje s a képiség egyben az esszéisztikus prózának is jellemzője. S, bárminék is minősítjük a *Merre csillag jár* szövegeit, arról sem, hogy legjobb lapjai éppen azok, amelyek döbbenetes emberi sorsokat, elfojtott indulatokat, rejtelmeket fejtenek föl, az eruptív, játékos mesélő kedv szertelenségével és csapongásaival, klaszszikus elbeszélői feszültséget indukálva, s hogy legjobb darabjai is éppen ezek, igazi novellák.

TOLDI Éva

A REGÉNYÍRÁS ZSÁKUTCAI

Szávai Géza: *Séta gramofonzenére*, Kriterion, Bukarest, 1985

Szávai Géza regényének egyik meghatározója a valóságnak a tények világán keresztül való szemléltetése, ami kapcsán arra a paradoxonra kell utalni, hogy hiteles adatot csakis a világ szubjektív megélése szolgáltat: lejegyezni, begyűjteni, megőrizni mindazt, amit a történelemkönyvek nem tanítanak, a lexikonok nem tartalmaznak, lenni mintegy a magunk krónikásai. Egy ilyen adatgyűjtemény képezi a regény „reális” anyagát, s egyben fiktív keretét. Az ötlet nem ismeretlen (elég, ha csak Danilo Kiš *Holtak enciklopédiájára* gondolunk), az eljárás azonban, mellyel ezen adatok regénnyé szerveződnek, egyéni, olyannyira, hogy a szerkezet nem is lehet más, mint egyszeri és megismételhetetlen: egy élet képlete.

A regény másik meghatározó jegye a műfaji önreflexió. Szávai nem pusztán a mű létrejöttének a történetét írja meg. Az elbeszélői folyamat, reflexív közlései magára a folyamatra is utalnak és visszahatnak rá. Így aztán a matematikatanár narrátor élete regényének képlete szükségszerűen matematikai tételek szabályszerűségeit mutatja. Az axiómák világa, az imaginárius terek birodalma, a relativitás törvényországa sajátos természettudományos légkört — esztétikát teremt, termékeny maggal hinti be a művészetek és a tudományok között húzódo gypűterületet. Ábrázolt és ábrázolás, szemléletmód és szemléltetés finoman szövődik egybe egyetlen finom regényszövevé. E materiából készül Möbius mester bűvös szalagja, melynek, mint tudjuk, csakis egyetlen oldala lehetséges. „Nézd a selyemhernyót, mondtam, kimászik a bőréből, mikor nem fér bele, eszik tovább, ebből a bőréből is kimászik és így tovább, ugye látod, ugye érted? Értette. Na, látod, ezekből a levetett bőrből ki lehet rakni egy időcsíkot, amit megélt a selyemhernyó. Én még ilyen megtapogatható időt nem láttam.” Így oldódik fel az idő a tér fogalmában, hogy a mű végére a regény dimenziói egyetlen képletbe sűrűsödjenek.

A *Séta gramofonzenére* valójában családrégény, a Benedek család férfitagjainak története, eszmélkedésük krónikája. A sort (sorozatot) Johannes Benedek nyitja, a narrátor dédapja, hajdani főtörzsörmester. Tőle származnak az első feljegyzések és bejegyzések a világra vonatkozólag. Mi sem természetesebb ezután, hogy a filozofáló kedvű nagypapa, az egyébként köztisztelőnek örvendő iparosember, az egész életét adatok gyűjtésére szánja, az elbeszélő létét pedig már csak ez a becses gyűjtemény határozhatja meg, csakis itt található meg élete kulcsát. A negyvenkötetes lexikon, melynek egy-egy címszava a már szükségszerűen célját vesztett lópajta, szénapadlás, asztalosműhely különböző zugaiban és rekeszeiben lapozható fel, csaknem négy nemzedéknyi idő eseményeit tartalmazza egyidőben, egymás mellé sorakozva, egyetlen vászonra kivetítve. Ez az egyidejűség és egymasmellettiség nem pusztán a rendező-élv sajátossága, szervesen kapcsolódik az elbeszélői reflexióhoz, és együttesen vesznek részt a regény virtuális tartalmának megformálásában. Ezt célozza a szinte már Schopenhauerig menő, de azt egyben átértékelő tétel is, amelyben az Artúrok és a Jánosok egymást váltó nemzedéke sorakozik egy címszó alá. Artúrok a család kecskebakjai és a családfő Jánosok közötti párhuzam-szembeállítás kedves iróniája mutat arra, hogy habár létük feloldódott a nemzedékek egymásutánjában, szellemük szorgos munkálkodása felbecsülhetetlen értékű adatokkal szolgálta létezésük értelmét. Az implicit ábrázolás mellé szorosan odatartozik egy explicit is, a kimondás művészete, a szavak mágikus ereje. Gyakran nevezik köz-

helynek is. „A valódi közhely, közös hely — mondja Pilinszky — olyan, mint a megunt és elhagyott atyai ház, mely hűtlenségünkben is lankadatlanul egész egzisztenciánk megértését kínálja fel számunkra.” A regényben meg ezt olvashatjuk: „Mennyire megnyugtatja az embert egy hülye sor, az agyban kellemes ritmusban vágózó 'szófogat'.” A kimondható ilyen explicit ábrázolása gyakrabban irányul magára a regényre, s mint ahogyan azt már említettem is, folyamatosan tudósítanak bennünket a soron levő poétikai elvről/lépésről, amely majd a szerkesztésben valósul meg. A regényelméleti kérdés mögött nemegyszer közérzetet kell feltételeznünk. Habár egyszerű megfigyelésből indulunk ki és nem módszeres vizsgálódás következtetéseiből, s inkább a véletlen formál itt szabályt, mintsem a törvényszerű, mégsem maradhat megállapítás nélkül ez a már nemzedéki sajátosságzámba menő ars poetikusság mai magyar regényírásunkban, mely szervesen kapcsolódik bizonyos művészet- és életfilozófiához. Egy újfajta totalitásigény tükröződik itt, mely totalitásba beletartoznék maga a mű is, sőt a világ epikai elsajátításának szinte egyedüli módjának tűnik a regényírás folyamatának reflektálódása a regényvilágban. E feltevés persze oda vezetne, hogy a regényíró egyetlen művet lenne képes megalkotni s természetesen ez is a regényírás zsákutóját jelentené. Szerencsére a szerző—elbeszélő—valóság—fikcionáltság bonyolult viszonyai még elég tág mozgásteret hagynak ezen művészeti élmény kiteljesítésére, megkímélve az írókat és bennünket az önisméltéstől.

Szávai Géza regénye formailag olyannyira tökéletes, hogy szinte a mesterséges megszerkesztettség gyanúja merül fel, merülhetne fel, ha nem vennénk figyelembe életképletregegy voltát, amely már nevében magában hordozza a jelentést, miszerint csakis totális lehet, a teljes élet. Természetesen más kérdés, hogy ez az emberi élet milyen mélyen gyökerezik a létben, és a valóság mekkora darabját képes átfogni. A mű ismertetésében korántsem tértem ki minden mozzanatra, így az életrajzi-ság-fikcionáltság kérdésére sem, mely a teljességre való törekvés problémakörét is érinti. Számbavéve azonban a már említett (tények világán át való láttatás; műfaji öntertelmezés; természettudományos prekonceptió stb.) és felvetett összetevőket, mondhatjuk, hogy a *Séta gramofonzenére* kicsúcsosodása, de még inkább összegezése mindannak, amit ezen a téren meg lehet valósítani. Külön tanulmány foglalkozhatna azzal is, hogy mi mindent (sőt ki mindenkitől) szintetizál magában ez a mű, itt azonban csak annyit állapíthatunk meg, hogy az ötlet sikeres megvalósítása egyelőre elegendőnek mutatkozik, a netán eredetietlenséggel vádolható író felmentéséhez.

FORDÍTÓK, TOLMÁCSOK SZAKFOLYÓIRATA

Prevodilac. 1985. január—március. A Szerb Fordítók Egyesületének szakfolyóirata

A fordítás és a tolmácsolás kérdéseivel és problémáival napilapjaink, hetilapjaink és folyóirataink aránylag keveset foglalkoznak, ami végül is nem róható fel, mert bizonyos kérdések, problémák valóban nem tartoznak rájuk. Másrészt azonban korunk szükségessé teszi a tudományos eredmények átvételét és saját tapasztalataink, eredményeink átadását. Mindez pedig nem képzelhető el fordítások nélkül. Fokozottan érvényes ez többnemzetiségű, szűkebb hazánkban, Vajdaságban, ahol a fordítás a nemzetek és nemzetiségek nyelvéről és nyelvére mindennapjaink tartozéka.

A fordítók népesülő táborának ezért mindenképpen szüksége van szakfolyóiratra, amely általános fordításelméleti, de a nyelveket külön-külön is érintő kérdésekkel foglalkozik. Ennek a feladatnak kíván megfelelni a *Prevodilac*, melynek ismertetésre választott számának egyik cikkében Z. Jovanović az iskolareform és a középiskolai szintű fordításképzés kérdéskörét vizsgálva állapítja meg, hogy újságíró- fordító- és tolmácsolást középiskolai fokon nem lehet folytatni míg a levelezők képzése lehetséges. De a levelezőkkel szemben sem lehetnek túlzott elvárásaink. A végzett és tapasztalt nyelvészek számára is komoly kihívás a tolmácsolás, amire maradéktalanul csak a szakmailag és pszichofizikailag legfelkészültebbek alkalmasak. A fordító szakon kevés a gyakorlati óra, és sok a gyakorlathoz alig kapcsolódó tárgy (bevezetés az általános nyelvészetbe, nyelvi kultúra, bevezetés a kultúrelméletbe, időszéri kulturális alkotások, fordításelmélet). Az sem biztos, hogy a pszichológia

ágazatai helyett nem üzleti levelezést, történelmet (nemzeti és általános) szociológiát, nemzeti földrajzot, latin nyelvet kellene oktatni, ezek ugyanis a szakma szempontjából fontosabbak.

A fordítás elmélete és gyakorlata című rovat egyik cikkének — *A fordítás mint a kommunikáció formája* — szerzője, Lidija Arsova-Nikolić szerint a fordításelmélet, amely megmagyarázza és tökéletesíti a fordítás folyamatát és értékelni tudja a fordítói munka eredményeit, az információelmélethez kötődik, lévén hogy a fordítás lényegében kommunikáció. A kommunikációnak többféle módja ismeretes, de a leggyakoribb egyezményes jelekkel történik. Egyezményes jelek lehetnek a nyelvek, az emberi beszédet helyettesítő gesztusok és mimika, a fényjelek, morzejelek stb. A jelek rendszere és egymás közti viszonyaik alkotják a kódot. Minden üzenetet kódolnak, majd az üzenet átvevője dekódolja a jeleket. Az üzenet átvételét igen gyakran megnehezítik a kommunikációs csatornában jelentkező zavarok. Ha a feladó és az átvevő különböző nyelvi közeghez tartozik, más-más nyelvi kódokat használ, akkor megszakad a kommunikáció, amely azonban fordítással újra létrehozható. A fordító először átveszi az üzenetet, dekódolja, majd kódolja az átvevő nyelvére. Az üzenet tehát két kommunikációs csatornán halad. Megtudjuk, mitől függ a fordítás eredményessége: elsősorban a forrásnyelvtől és a célnyelvtől; amennyiben rokon nyelvekről van szó, több a lehetőség az adekvát fordításra. A fordítás eredményessége továbbá függ a nyelven kívüli valóságtól: amilyen mértékben közös a nyelven kívüli valóság, annyival egyszerűbb fordítani.

A rovat másik cikke gyakorlati jellegű problémákkal foglalkozik. Gor-

dana Iričanin egy kísérletről számol be, amelyet négy, tanulókból és egyetemistákból álló csoporttal végeztek. A csoportok tíz mondarból összeállított tesztet oldottak meg. A mondatokat szerbhorvát nyelvről fordították németre (a szavak adottak voltak), és a kapott szövegeken (összesen három-ezer-száz mondat) vizsgálták a transzfer és az interferencia hatását.

A folyóiratnak több állandó rovata van. Ilyen a Könyvismertető és kritikák, Krónika, mely szakmai összefüggésekről, szemináriumokról, tanács-

kozásokról tudósít a Fordítók portréi, a Bemutatjuk, s a Bibliográfia. A *Prevodilac* rendszeresen megjelentet szójegyzékeket is, ebben a számban a gépkocsikkal kapcsolatos fogalmak szerbhorvát—angol—német—arab szójegyzéke található. A Tájékoztatósi közlöny c. rovat az egyesület munkájáról informál. A folyóirat az Okmányok c. rovattal zárul, itt közlik a fordítókra vonatkozó szabályzatokat és más okmányokat.

BALAZS Art Valéria

MÚLT ÉS JELEN ÖTVOZÉSE

Varga Imre: *Ember/világ rapszódia*. JAK füzetek 12, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985

Az *Ember/világ rapszódia* avagy *Észak- és Dél-Imre természetrajzát* meg a füzetben szereplő másik személyes hangú költeményt, a *Szelek városát* is csapongó gondolatmenet jellemzi. A meglevenítő képzelet túl lép a korábbi kötetek (*Crusoe-szaltók*, *A medve alászáll*, *Sárkányölő Jankó*, *Boszorkányszombat*) szimbólumrendszerén, bár az asszociációk föl-fölvillantják az előző versek stiláris jegyeit, és föl-föltűnik a népi emlékezet egy-egy képe is, a tárgy jelzésszerű kezelése és a látomásos képalkotás mögött azonban az egyéni lét görcse, a létezni és a hogyan létezni kérdése vegyül a múlt emlékképeivel. Az első költeményben megjelenik a dédszülők, a nagyszülők, s a szülők arca és a gyermekkor, míg a másodikban a pozsonyi ifjú évek költőjét látjuk. Nem eszményképeket állít magának Varga Imre, hanem az egyéni jegyek megkeresésének eszközeként használja a történelmet, ugyanúgy, mint őseit, valamint korábbi önmagát.

A haza—hazátlanság kérdéskettség

s egyáltalán az ellenpontok keresése költészetének sajátossága. A mélység és az ürbe tekintő végtelen, a fény útja a két szembeállított tükörben, a a rétre ráterülő ég arosza, a kezdet és a vég, a papíron innen és a papíron túl, az újszülött—halál s egyéb ellentétekre vagy vonzásokra épülő kételemű képei, de formai megoldásai is tudatos párhuzamba állítást vagy el-lenponozást fejeznek ki. Az országot bebútorozni készül ősök és a modern ember komfortjának metaforája, valamint M. Vilmos kisgyarmati lakos hiteles kérvényének és a király eskütételének hangulatot fokozó ellentéte is erre vall az első költeményben, akárcsak a másodikban az *odakint* diót verő Öbertné és az *idebent* kéjelgő pincérnő szembeállításá.

Az *Ember/világ rapszódia*ban erősen kirajzolódnak az ellenpontok. Az egyik oldalon a juhait terelgető, pipázó dédapa, a másikon pedig a költő zaklatott világának megnehezült benti tere áll, majd elhalványul a költői élettér és „Jönnek szerb földről pásztorok / mellettük Kovacsics dédapám tántorog / Fijamnak adom szegénység Jányomnak / másik ríz adom. Sógor

igýáll / Nagyanyám Kovacsics Krisztina / jókedvvel táncol a lagziba / a legények ott úgy játszanak / kukoricatorzs a kés pipafüst a borotvahab" Ezután a költő anyjához intézett panasza a kifáradt ember szapora lihegéséhez hasonlatosak, majd csitulnak a szenvedélyek, a szenvedések a fáék lábbilincsenek csörrenése után, már nem nyávog, sípol, s tutul a szél: „Belülről éljük ezt a tájat. / Arcunk kövület, de élünk...”

A *Szelek városába* „Hátán villogó táblákkal / üveges érkezik.” A múlt üvegtábláin a lakótelepi házak, az emlékművek, a terek helyén megelevenül Pozsony történelmének néhány emlékezetesebb eseménye: a diétai országyűlés és az 1850. évi dunai árvíz. „Süt a nap s mögöttem / történelmi az árnyék. Pár pillanat alatt / a historia több századot szalad.”

Varga Imre rekonstruálni szeretne egy-két mozzanatot Pozsony múltjából, hogy visszaadja volt élettere hangulatát, azt a hangulatot, amelybe törvényszerűen beletartozik, mint élmény-

formáló erő, maga a hagyomány is. A történelmi tablóra így újabb ellentépként fölkerülnek az *éjjeli menekébhely-szerű* bérház lakóinak képei; a diót verő Öbertné, a kis pincérnő és a németül—magyarul rikácsoló elmebeteg aggszűz, a termen átsiető Kölcsey és a rostélyost ebédelő I. Ferdinánd mellé.

Mindkét rapszóriában múlt és jelen összeegyeztetésének lehetőségéről vagy lehetetlenségéről, de mindenféléképpen szükségyszerűségéről esik szó, hiszen közérzetünk nem függetleníthető környezetünkötől, a velünk élő emberektől, de múltunktól, mindannyiunk közös múltjától sem. A költő gondolatmenetének nyugtalanságát a kötetlen forma jelzi, főleg az első rapszóriában, amelyben a múlt és a jelen teljesebb egyesítésének lehetünk tanúi, míg a másodikban, ahol már nem a felfedezés, hanem a megmutatás igénye működik, inkább csak hatásos és kevésbé hatásos mozaikemeleket találunk.

VARGA Szilveszter

SZÍNHÁZ

HÁZ A HATÁRON

Mrozek novellából írt tévébohózatának főszereplője a *határ*, amelyet valamiféle nagyhatalmak képviselői egy polgári lakásban jelölnek ki és húznak meg a befőttes üvegek, a tálak és tányérok, az asztal és az ágy között. A Mrozek-mű újvidéki előadása is a határról szól, ugyanis szüntelenül említik, de a színpadon sokkal kevésbé van jelen, kevésbé funkcionál, mint a szövegben. S nem elsősorban azért, mert amit olvasás közben elképzelünk, azt nem látjuk, holott ez lenne természetes, s így

Sławomir Mrozek: *Ház a határon* — Újvidéki Színház. Fordította: Józsa Péter. Rendező: Milan Belegišanin. Díszlet: Boris Maksimović, Jelmez: Mihajlović Annamária. Mozgás: Ivica Klemenc. Színészek: Soltis Lajos, Ábrahám Irén, N. Kiss Júlia, Árok Ferenc, Venczel Valentin, Banka János, Páस्थ्य Mátyás, Bakota Árpád és Dušan Polovina.

sem abszurd jellege, sem komikuma nem érvényesül, sokkal előbb azért, mert a színpadon *több határ* is van. Van egy, a láthatatlan, amit Mrozek ír le, képzel el, s van egy határ, amely a rivalda két szélén levő kilométerkövek között húzódik — ezt olykor fénycsík jelöli —, s talán határként lehet értelmezni a játékeret hátulról lezáró falat is. Elképzelhető, hogy a duplázással-triplázással növelhető az abszurdítás, ezúttal azonban csökken: a három határ kevesebb, mint az egy, s zavart is okoz, mert az önmagában groteszk és ad abszurdum ötletet, hogy egy határt a konyhában, a spájzban, a szobában húzzanak meg, nem engedi érvényesülni, sőt tönkreteszti.

De hogy nem véletlen megoldásról van szó, hanem tudatosan vállalt halmozásról, azt az előadás más vonatkozásai is tanúsítják.

Mrozek az alaphelyzet és a belőle adódó részszituációk szokatlanságára épít, s ezt a szöveg szíporckázó szellemességével fűszerezi. Jól tudja, többre nincs szükség ahhoz, hogy az olvasók/nézők pontosan érzékeljék az abszurdumig vitt hatalmi önkényt, az illetéktelen és pimasz beavatkozást, mindazt, ami így végtelenül groteszk és ugyanakkor felismerhetően köznapi, mindenkit érintő, egyéneként más-más vonatkozásban ismerős lehet. S azt is tudja, hogy nem elég kitalálni egy képtelen helyzetet, hogy az abszurdum nem önmagában és önmagától lesz érdekes, funkcionális, hanem attól, ha *ellenpontozzák*. A képtelenség mellé pedig nem másik képtelenség illik, kell, hanem realitás. S ennek a logikának megfelelően a *Ház a határon* szereplői nem torzlények kell hogy legyenek, hanem egyszerű emberek. Egy család a millió közül, még külön nevük sincs — férj, feleség, gyerekek, anyós, após —: egyencsalád. Egyszerűen élnek, öltöznek s beszélnek, társalognak. Talán túl egyszerűek is, pontosabban igénytelenek, ahogy erre a színpadra képzelt bútorok alapján következtetni lehet. S éppen ilyenformán jelentenek határozott ellenpontot a „disztingvált” diplomaták („Frakkban, cilinderben”) őrült ötleteivel szemben. Illetve: ezért elfogadhatatlan számomra az a megoldás, amely szerint a *Ház a határon* családjának tagjai már színre lépésük pillanatától — legyenhébben szólva — infantilisak. Ahogy az úvidéki előadás láttatja őket. Nem érzem indokoltnak a túlzottan stilizált gesztusrendszert, amelyet az előadás groteszk koreográfiája erőltet. Ez esetleg később válhatna indokolttá, amikor a háttérrel közelítése folytán a történet szereplőinek élettere csökken, amikor mintegy léghiányban szenvednek. De addig, kivált, míg nem történik meg a furcsa határ kijelölése, teljesen indokolatlanok a groteszk gesztusok. Nem utolsósorban azért is, mert a mozdulatok erőltetett koreográfiája nem segíti, nem támogatja a szellemes szöveget, hanem csökkenti ennek hatását. Elvonja a figyelmet, s megszünteti az abszurd kiteljesedéséhez szükséges ellenpontot az előadáson belül. Alig néhányszor funkcionális a mértéktelenül halmozott pantomim, például akkor, amikor a rivaldára képzelt falat „tapogatják” a szereplők s mozdulataik bezártságuk tra-

gikus voltára figyelmeztetnek. Hogy az előadás gesztusrendszere mennyire mesterkélt és értelmetlen, azt egy röpke jelenet tanúsítja. Amikor a hibbant diplomaták fűrészt kérnek, hogy levágják az asztal sarkait, s az előírásoknak megfelelően kerekasztal-éntekezetet tarthassanak, akkor a feleség, aki állandóan takarít — Mrozeknál, s nem az előadásban —, egy önkéntelen mozdulattal letörli a fűrészt. Ez az automatikus mozdulat többet árul el a családról, mint az előadás egész pantomim kompozíciója. Hasonlóképpen emlékezetes pillanat amikor a férj a képzeletbeli falon túl levő gumijátékokat akarja megfogni, birtokba venni, nyilván boldog gyermekkorára emlékezve, de a határt jelölő fénycsík megállítja a mozdulatot.

Mintha az előadás készítői nem bíztak volna sem Mrozekben, holott az abszurd és a groteszk műfajában igencsak járatos szerző, sem a közönségben, nyilván ezért akartak mindent többszörösen is megmutatni, megmagyarázni, értelmezni, s közben nem ügyeltek a mértékre. Azt vélték, ha valamit kétszeres vagy háromszoros projekcióban adnak, az föltétlenül kifejezőbb, mintha hatásos ellenfénybe állítják. Igyekezetük érthető, az viszont már kevésbé, hogy a művészetben elég gyakori optikai csalódás áldozatai lettek; azt hitték, ha valamiből több van, láthatóbb lesz, mintha csak egyetlen darabot mutatna fel. S hogy ezzel a fontos szemponttal mit sem törődtek, mutatja, hogy a szereplők ruháinak vagy inkább jelmezeinek — is a túlhangsúlyozott groteszkséget kellett kifejezniük. A stílárisan egységes viselet funkciója az lenne, hogy a mrozeki család kisszerűségére utaljon, holott ez már a szövegből is világos, szükségtelen terepszínű cafatokba bújtatni a színészeket, hogy a szereplők mocsárléte eszünkbe jusson.

Ebben az előadásban tehát mindenből sokkal több van a kelleténél. Groteszkségből, gesztusokból, talán ötletből is — jóllehet inkább téves ötletekről kellene beszélni —, s természetesen határból is több van. A három határ nemcsak nem erősíti, hanem egyenesen lerontja egymást. Kivált a mozgó hátsó fal a problematikus. Hatásos, sőt félelmetes, ahogy nagy robajjal közeledik, szűkíti a játékteret. Olyannyira hatásos, hogy azt várjuk, mikor préseli a rivaldára képzelt falhoz a különös történet szereplőit. Azután egyszerűen csak — mintha meggondolta volna magát — visszacammog, s őszintén szólva, nem értem, mi ennek a funkciója. Mrozek tévébohózatának utolsó, néma jelenetében a főszereplő — „Kicsi, nevetséges, ügyefogyott figura” — kiszökik a vidéki házikóból, „majd a horizonton az úttal együtt eltűnik”. Az előadásban viszont átugrik a falon, pont ott, ahová előzőleg a különféle háborúk dokumentumfelvételeit vetítették, s a vasúti sínpárt ábrázoló felvételen — miután „görbebotot” mutat; nekünk, a történelemnek, a szökéssel sikertelenül próbálkozó öregembernek? — elillan. Ha eddig az volt a baj, hogy mindent túlmagyarázott az előadás, a végén éppen az ellenkezője történt, több megoldási lehetőséget vet fel, de egyiket sem értelmezi kellőképpen.

Mrozek tucatembere hanyatt-homlok menekül abból a világból, amely abszurd ötleteivel tönkretette az életét — s ilyenformán a történet szereplői nem tekinthetők nyárspolgároknak, hanem polgártársaknak! —, az előadás torzulénye (pojácája, bábuja?) is elmenekül, de közben pimaszkodik is. Mi ez, optimizmus? Lehet, de köszönöm, nem kérek belőle, ha ahhoz, hogy megmeneküljek, előbb infantilissá kell lenni. Akkor inkább jöjjön az a vonat, amit a vetített képen hiába vártam, hogy majdcsak elüti az alattomosan menekülő szereplőt.

Milan Belegišanin rendezéséről külön nem kell írni, mivel lényegében eddig csak a rendezésről szóltunk, a színészekről pedig azért nem lehet semmit sem mondani, mert csupán eszközök voltak, mozogtak, s nem alakítottak, vitathatatlan azonban, hogy bábuként becsületesen helyálltak.

GEROLD László

PARASZT HAMLET

Egy faluban, Zalaszentlászlón mutatta be január elején a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház Ivo Brešan Magyarországon *Paraszt Hamlet* címen ismert tragikomédiáját. Ezt követően a produkciót közel két hónapon át zalai falvakban, állami gazdaságokban, termelőségvetkezetekben játszották, a tucatnyi tájelőadás után február utolsó napjaiban került sor a zalaegerszegi premierre.

A *Paraszt Hamlet* az 1971-es zágrábi ősbemutató óta most került harmadszor magyarországi színpadra. 1979 nyarán a kaposvári társulat játszotta, majd 1980 októberében Szegeden mutatták be. Ezenkívül a Magyar Televízió is műsorára tűzte a darabot 1982 februárjában.

Brešan műve nem a *Hamlet*ről szól, nem valamiféle parafrázisa a dán királyfi drámájának, hanem a negyvenes-ötvenes évek fordulójának (kultur)politikájáról és hatalmi mechanizmusairól mond el humorba és ironiába foglalt gondolatokat, kettős vezetésű cselekménnyel, „játék a játékban” technikával. A két cselekmény összekapcsolása folytán a *Hamlet* próbái párhuzamosan haladnak az alsó-mrdušai étellel, ami arra készítette a szerzőt, hogy az eredeti művet radikálisan néhány szereplőre és néhány jelenetre redukálja. Így a *Hamlet* népes szereplőgárdájából csak

Zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház — Ivo Brešan: *Paraszt Hamlet*. Fordította Sády Erzsébet, és Eörsi István. A verseket fordította: Eörsi István. Dísztet: Szegő György m. v. Jelmez: Bajkó Anikó és Szegő György m. v. Zene: Hevesi András m. v. Rendező: Merő Béla. Szereplők: Borhy Gergely, Siménfalvy Lajos, Szoboszlai Éva, Falvay Klára, Pálfi Zoltán, Nemcsák Károly, Nádházy Péter, Kerekes László, Bagó László, Baracsi Ferenc, György János, Tóth István, Kardos Endre, Orbán Hota Sándor, Rákosi Éva, Végh Attila és a színház stúdiósai.

hatan maradnak: a címszereplő (Joco), Claudius (Bukara, a tsz-elnök párttitkár), Gertrud (Majkača, a kocsmárosné), Polonius (Puljo, a Népfrent-elnök), Ophélia (Anda, aki a valóságban is a lánya), és Laertes (Mačak, a Szövetkezeti Bizottság elnöke). Brešan dramaturgiai leleménye Šimurina szerepeltetése (aki a mű kezdetén és végén elbeszél néhány, a *Hamlet*ből elő nem adott jelenetet), valamint Škunce, a tanító felléptetése, aki egyfelől ellenpont: a parasztok között az egyetlen tanult emberként tisztában van a vállalkozás ostobaságával, s rendezőként is mindvégig kívülálló marad, másfelől pedig részben a hamleti magatartás hordozója.

Az író kettébontja Hamlet alakját. Jocóban az eredeti alaphelyzetet átélő ifjút jeleníti meg: akinek apját törvénytelenül elítélték, akit a szerelme kiad az elnöknek stb. Ebben a legényben nem a tétlen, intellektuális kérdéseken gyötrődő fiú jelenik meg: ő állandóan konfrontálódik Bukarával (Claudiusszal), bizonyítékokat gyűjt, kikényszeríti Mačakból (Laertesből) a Bukarát terhelő vallomást. A hamleti magatartás szerint szemlélődőként inkább a gondolati szférában otthonos a tanító. Az ő szájába adja Brešan a „Most magam vagyok” kezdetű monológ részletet a második kép végén, és a „Lenni vagy nem lenni” — monológ első sorait a negyedik kép lezárásakor.

A hamleti tragédia, a dán udvar Alsó-Mrdušara helyezésével a szerző megváltoztatja az arányokat: a monumentalitást felcseréli a kisszerűséggel, a kifinomult és árnyalt shakespeare-i problematikát a szocreállal. A mű folyamatában ugyanis nemcsak a *Hamlet* próbái zajlanak, hanem az eredeti darab átformálása is. Kezdetben még csak kisebb átigazításokra szólítják fel a tanítót, de később a szereplők egyre inkább a maguk képe formálják és torzítják az eredeti művet. Ez a folyamat nem más, mint a *Hamlet* folklorizálásának folyamata, a reneszánsz tragédia egyre inkább aktuálpolitikai, szocialista realista és egyben népi tartalmakkal töltődik fel.

Az előadást Merő Béla rendezte. A zalaszentlászlói premierhez képest a zalaegerszegi bemutató mintegy tizenöt perccel rövidült, kettő és egy-negyed órára. A rövidülés oka csak részben az, hogy a városi bemutatóról Merő elhagyta a dráma képeit összekötő, megafonon sugárzott rádióközvetítéseket. A döntőbb ok az, hogy ez alatt a közel két hónap alatt a produkció színészi játékban, tempóban összefonottabbá, pergőbbé vált.

A díszlet részleteiben változatlan maradt. A játékot Szegő György egy inkább pajtára, mint kultúrteremre emlékeztető térbe helyezte. A bal oldalon egy számár, a jobb oldalon egy marha feje néz be a terembe, melynek hátsó falán — vászonra festve — a nagy építkezés képe látható. A vászon tetején sarlók lógnak. A játéktér bal részét szalmabálából összerakott emelvény foglalja el — ennek tetején „trónol” majd a

királyt és nejét játszó Bukara és Majkača, és ennek lépcsőzetesen kialakított oldalán helyezkednek el a mellékszereplők, a tömegjelenetek résztvevői. Jobb felől sátortetős kocsiszín, előtte apró kocsi (csacsifogat méretű), a szín „timpanonjának” csúcsán ötagú, világító, vörös csillag. A csillagtól hat-hét, színes lámpából álló füzér húzódik a színpad előterének bal felső sarkáig. A „timpanon” bal oldalon vékony, korinthiszi oszlopon áll, jobb felől egyszerű faoszlop tartja. A kis épület fából van, tetejét nád és szalma fedi. A díszletben az előadás alatt egyetlen változás történik: a második felvonásban az épület jobb felőli oszlopát egy játéktaktorokból összeállított oszlop takarja el, mintha ezeken a zatorokon állna — felerészben — a szín.

A rendezésben a tempót lassító, funkciótlan megafon elhagyása mellett néhány változtatás figyelhető meg. A január eleji előadáson a tanító még nem ivott, most viszont állandó kelléke egy kis lapos üveg, amelyet rendszeresen meghúz. A kupakból felhajtott pálinka a feszültségoldás, a megalázó kompromisszumok elviselhetővé tételének színpadszerű eszközévé válik, s jól előkészíti és motiválja azt a jelenetet, amelyben a tanító részegen szavalja el Hamlet „Lenni vagy nem lenni”-monológjának kezdetét (ezt az író rendeli így). Erősebb hatású az az új mozzanat, hogy ugyanitt, a monológ és egyben a negyedik kép végén a kocsiszínbe bezuhan egy akasztott bábu, és percekig ott himbálózik. Amikor a parasztviseletbe öltöztetett bábu felbukkan, akkor történhet Joco apjának öngyilkossága, és akkor hangzik el a hamleti kérdés.

Merő Béla rendezése az első változatban még erősebben hangsúlyozta a megidézett „forradalmi” korszakot, még gyakran szólalt meg az oszlop tetején a hangszóró, s még gyakran sugárzott lelkesítő dallamokat. Az első premieren emellett erőteljesebben kidomborodott a történet délszláv közege. A két előadást összevetve az alapvető változás — de helyesebb azt mondani: módosulás — iránya egyfelől az, hogy az előadásban megjelenő emberi magatartások, hatalmi és magánéleti viszonyok jelenbeli érvényessége és átélhetősége felerősödik, másfelől, hogy lecsökken a más nép, másfajta kultúra hangsúlyozása, és a megjelenített történet magyarra is válik. Ez az időben és térben lezajló közel kerülés azonban nem jár aktualizálással, nem jelent direkt utalást vagy kikacsintást. Mindez nagyon finoman és indirekt eszközökkel történik.

Ennek nem utolsó sorban az az oka, hogy a két bemutató között a színészi játék nagymértékben megerősödött, az egyes szerepek kontúrjai sokkal élesebbé, a megformált alakok tipikusabbakká váltak, és a színészi eszköztárban is az árnyalt megoldások kerültek előtérbe. Február végén Zalaegerszegen a színészek nagy kedvvel és tehetségesen játszottak, s az előadás tempója és feszültsége mindvégig intenzív maradt.

MAGAM TALÁN KÖZÉPRE ÁLLOK

Daróczy Zsuzsa Pilinszky-estje. A színésznő nem Pilinszky-verseket mond, még kevésbé szaval, hanem Pilinszky János versei alapján közöl, fejez ki egy állapotot, amely éppen úgy vagy még inkább jellemző lehet rá, mint a költőre. Ez az est: önvallomás. Nemcsak saját vagy sajátos olvasatát adja így Daróczy Zsuzsa Pilinszky János költészetének, hanem úgy lényegíti magáévá a verseket, hogy azok egy életérzés drámai kifejezésévé lesznek. Nem versösszeállítás, hanem monodramát hallunk. Már-már új művet, amely a Pilinszky-verseket, -sorokat úgy rendezzi, foglalja magába, hogy érezzük, hogyan jut el a fizikai bezártság okozta kétségbeeséstől — a játéktérül kapott egyetemi előadóterem katedrájának egyik végétől a másikig fut az ide-oda értelmetlen, állandó pályára ítélt, kitörni képtelen kitarással, lihegve, fájdalmasan itt is, ott is falba ütközve mígnem erőtellenül a földre zuhan — a fokozatosan tisztuló, artikulálatlan közlésen, eszmélő önkifejezésen és az érzelmeit, a már-már

önpusztulásig lázasodó reménytelenséget végtelenül pontosan megfogalmazó (ehhez kell a mérnöki pontosságú költői szó!) beszéden át a magyart angolra váltó előadászáró sorokig, melyeket a nézőtér mellett kifutva, menekülve mond, üvölt a színésznő egyszerre felszabadultan és reményvesztett bizonytalansággal, míg utána csak egy édesbús dallam marad a levegőben, felettünk. Drámai hangulattanulmány, amely szerint a bezártság fizikai korlátai legyőzhetők, a lelkiek azonban nem, illetve ezek átlépése, áttörése csak látszólagos. Kedélystudium, amelyet éppúgy a sajátunknak érezhetünk, mint ahogy elutasíthatunk, hatása alá kerülhetünk, de érdektelenül, idegenül is szemlélhetünk, az azonban vitathatatlan, hogy végig gondolt, megéltségben intenzív. Akkor is, ha nyilván valamennyien másként (is) olvassuk Pilinszky verseit. De biztos: Daróczy Zsuzsa olvasata művészileg és emberileg szuverén, tetté válva áll előttünk.

G. L.

TELEVÍZIÓ

RÉZTROMBITÁS REKLÁM

A kritikus feladata, hogy állást foglaljon, értelmezzen és értékeljen, de ne magyarázkodjon. És most mégis magyarázkodással kell kezdeni. Elsősorban azért, mert szeretné elhíttetni, hogy éppúgy örül az újvidéki stúdió nagy nemzetközi sikerének, a monte-carlói Armad Lanoux-díjnak, mint megannyi tévénézőnk, de — be kell őszintén vallani — csalódott is a díj kapcsán túlságosan is felmagasztalt tévéfilmben. Csalódott, mert a Vlada Mićunović forgatókönyve alapján készült és a Petar Ljubojev rendezte tévéfilm, a *Mladen Dražetić levelező színháza*, bármennyire is

hangulatos, sőt helyenként valóban szórakoztató, nem tudja elhietni saját létének szükségességét. És újszerűségét sem.

E kislejtékfilm tulajdonképpen dokumentumfilm kellene hogy legyen Dražetić falujáró alkalmi társulatáról, erről a több éve létező egyfajta tanyaszínházról, s ilyenek talán minden fönntartás nélkül el is fogadhatnánk. De a film készítői többet akarnak, be szeretnék bizonyítani mi-féle kultúraformáló szerepe van ennek a társulatnak. S eközben igen-csak vékony jégre merészkednek, mert bármennyire is igyekeznek elméleti alapot találni mindahhoz, amit csinálnak, nem sikerül elhietniük, hogy Dražetić színháza több ügybuzgó műkedvelői tenniakarásnál, nem egyéb ugyanis, mint szimpatikus komédiázás, kocsmában iszogató, hetente vásároló vagy éppenséggel vonatra várakozó emberek rögtönzött, alkalmi szórakoztatásánál.

Dražetić minduntalan Dziga Vertov téziseire hivatkozik, miközben nem sok kapcsolatot látunk a dokumentumfilm atyja és Dražetić színháza között. Ha van kapcsolat, akkor az inkább a film készítésének technikájában nyilvánul meg. Ljubojev alkalmazza Vertov módszerét, az egymással szembeállított felvételek kontraszthatását meg a rejtett kamerákkal történő „leskelődést”.

A filmben többször is ismétlődik egy jelenet, amint a tanyaszínház társulatának tagjai hatalmas réztrombitákkal járnak a behavazott határt, a legeldugottabb falvakat és tanyacsoportokat, miközben a trombiták csupán a nagyobb felhajtás rekvizítumai, reklámcélokat szolgálnak. S mint ahogy a kimustrált hangszerek is csak a propaganda végett léteznek, ez a film is jobbra reklámozása csupán egy rokonszenves ötletnek, amelynek igazibb, mélyebb értelmét nem sikerül megtudni. Viszont az bizonyos, hogy ma, éppen a televízióknak köszönve, még egy tanyaszínház sem elégedhet meg rögtönzéseken alapuló alkalmi mókázással. De a filmben arra sem kapunk választ, miért több a levelező színház célkitűzése bármelyik falujáró együttesénél. S végső soron azt sem tudjuk meg, miért nevezik *levelező* színháznak ezt a vállalkozást. Mert többnyire posta útján verbuválódik?

A szerzők nyilatkozata szerint a film „a cselekvő ember költői portréja, olyan emberé, aki hisz abban, hogy valami újat tud alkotni”. Nem vitás, a film hőse megkísérel létrehozni egy mobilis társulatot, amely alkalmazkodni tud minden körülményhez, feltételhez, de az efféle kezdeményezések nem újak. Rögtönöztek, sőt játszottak felénk is színházi előadást gyáracsarnokban, piactéren vagy kocsmában.

A zsűri ott Monte-Carlóban nyilván a Dražetić-féle vállalkozás kuriózumára figyelt föl, a film technikai kivitelezése mellett. Élvezzük mi is a filmben mindazt, ami megérdemli: Slavuj Hadžić szinte kifogástalan operatőri munkáját, az ügyesen összevágott rövid kádereket, a film derűs légkörét... S tekinstük a nemzetközi díj feletti öröm megnyilvánulásának

mindazt, amit írók, rendezők, tanárok halálos komolysággal nyilatkoztak Dražetić „levelező” színházáról. Lássuk csupán a sárga réztrombitákat, s ne akarjuk a hangjukat is hallani.

BORDÁS Győző

R Á D I Ó

A HINTERLAND

Amíg Munk Artúr *A hinterlandját* olvastam, azt latolgattam, hogyan lehetett ebből a regényből rádiójátékot szerkeszteni, kerek, egyirányú egységbe foglalni a háttérország sokrétű, sokszereplőjű, többtörténetű rajzát. Az író nagy felületű képeket fest: a frontról szökő katonákról, a mindenféle fondorkodással háttérben maradó tisztekről, szimulánsokról, megvásárolható orvosokról, a hadikereskedelemből vagyont halmozó svindlerekről, bankárokról, s velük szemben az elesettek árváiról, hadirokkantokról, nyomorékokról. Egyéni sorsok és társadalmi körkép — a háború első napjaitól, a felvirágozott vonatoktól a fegyverletételig.

A cselekményt Stein Leó fogja össze, aki már a šabaci ütközetből meg- lóg, hogy soha többé ne térjen vissza a frontra. A Hárorszáiban ide- oda vetődve kerül kapcsolatba a regény szereplőivel, Kávé Mátyással, Áldori Emillel, Falta kapitánnyal, de a šabaci csatából ismeri a vakmerő Nagy Istvánt és Gulyás hadnagyot is. Stein Leó nem mozgatója a cse- lekménynek, de jelenlétével, kapcsolataival ráirányítja a figyelmet a háború mögött működő rétegekre, jelenségekre, ő az, akinek mindent el- mondanak, aki mindent meghallgat.

E sajátosságának köszönhetően alkalmas a regény az átdolgozásra, Leót sétáltatva tetszés szerint válogathat az adaptáló a jelenetek között. A hangjáték valamiféle egyensúlyra törekedett a szereplők magánélete és a társadalmi háttér között, sőt, mintha éppenséggel Leó belső világára terelné a figyelmet. Amálka szerelme szítja fel benne a lelkiismeret-furda- lást, a milliók pusztulása, a féllábú és arc nélküli „bajtársak” látványa

Munk Artúr: *A Hinterland*. Rádióra alkalmazta: Lakner Edit. Zenei munka- társ: Varga Éva. Hangfelvétel: Morvai Ferenc. Rendező: Varga István. Stein Leó: Balázs Piri Zoltán, Nagy István; Soltis Lajos, Anya: Tusnek Otília, Apa: Sovény Károly, dr. Buschbaum: Sinkó István, Falta: Arok Ferenc, Kávé Mátyás: Fejes György, K. Mátyásné: N. Kiss Júlia, K. Amálka: Kardos Ibo- lya, Áldori Emil: Fischer Károly, Igazgató: Gerich Endre, Eta: Romhányi Ibi, Bichler: Sánta Sándor, Gulyás: Földi László, Jakobovics: Horváth József, Hang: Pásty Mátyás, I. olasz: Törteli László, II. olasz: Vajda Tibor.

meg a saját egészséges egészségtelensége fölötti önmarcangolást. A kérdésre, hogy érdemes-e becsületesnek lenni, Gulyás hadnagy csonka lába a meggyőző válasz. Leót nem is annyira a hazáért való önfeláldozás izgatja, mint a személyes bátorság kérdése. Stein Leó kétségtelenül „puha, gyáva, zsidó bankfiú, tartalékos hadnagy, akire néha romantikus fények hullanak...” — mint Szenteleky Kornél írja róla a Kalangyában. Halálát azonban „erősen patetikusként” mondja: „Egy gyáva Stein Leó életét mégsem lehet a görög hősök mintájára befejezni.”

Csakhogy Leó halála egy csepp sem patetikus: a rádiójáték egyik legjobb jelenete éppen a befejezés. A halott tisztet kifosztó katonák sietése, párbeszéde groteszk színezetű, s közelebb áll az író szándékához, mint Szenteleky Kornél jellemzése: Stein Leónak akárcsak élete, halála is értelmetlen, felesleges, tragikomikus. Folytatnia az életet éppúgy lehetetlen, mint becsületes harcban elesnie; Leó tehát nem „görög hős”: egyszerű áldozata az „Ádám, hol vagy”-ként mindenkit előszólító háborúnak.

A rádiójáték erősen leszűkíti a társadalmi háttérrel, csupán a Leó köré szorosan tömörülő eseményeket dolgozza fel, utalásszerűvé redukálva a regényből kihagyott, de a cselekmény folyamatosságához szükséges részleteket. Nagy István fél arcának elvesztését például az orvosok beszélgetéséből tudjuk meg.

A regénybeli elbeszélésből, írói meséből összekötő szöveg vagy narrátor közbeiktatása nélkül készült a darab, ami a rádióra hangszerelt regényeknél igen ritka. A többnyire regényolvasásból álló hangjátékokkal szemben ügyesen hidalta át az idő-, tér- és cselekménybeli ugrásokat. (Munk Artúr utóbb közvetített, másik regényének, a *Köszönöm addig is...* adaptációja kevésbé sikeres.) Hosszú részeket, néha fejezeteket is kihagyva nem foszladozik a cselekmény, a játék el tud szakadni a regény epikus menetétől, nyugodt, szélesmedrű meséjétől. Már-már önálló művé válik. Stein Leó lelki harcát, kételkedését kevés monológgal is hitelessé teszi, legfeljebb a „mellékalakok” vérszegények kissé — Aldori pályájának felfelé ívelése és Kávé Mátyásék bukása lehetett volna erőteljesebb.

A hangeffektusok hiteles helyszínt teremtenek, az időbeli váltást csönd vagy zene jelzi. A színészek ezúttal középúton tudnak maradni a túljátszás és az egyhangú felolvasás között — mindkettő gyakori hibája hangjátékainknak.

A hinterland a ritkán hallható, jó rádiójátékok közé tartozik.

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

In memoriam

BARANYI MARKOV ZLATA
(1906—1986)

Két nap választotta el nyolcvanadik születésnapjától, s most ahelyett, hogy köszöntenénk, búcsúzni vagyunk kénytelenek az ország egyik első s a legjobbak közé tartozó keramikusától, a megbecsült szobrásztól, festőtől és tanártól, a március 15-én elhunyt Baranyi Markov Zlatától.

Begaszentgyörgyön (Žitište) született, általános műveltséget a becskerek-i, majd temesvári, pesti és bécsi iskolákban szerzett, a kerámia és a szobrászat, ahogyan ő mondta mesterségében pedig férje, Baranyi Károly, a kitűnő szobrász vezette be. Első kerámialapjait 1932-ben láthatta a közönség a bácskai képzőművészek szabadkai kiállításán, majd két évvel később Újvidéken két kiállítás hívja föl a figyelmet a Baranyi házaspár munkáira. Ezután kapnak megbízatást több épület homlokzatdíszíneinek elkészítésére, s készül el a Dunai Bányászat épületének belső dekorációja is. Önmagáról ezt vallotta: „Az én szobrászatomban az ember és élete áll a középpontban. Nálam a monumentalitást nem méterrel mérik, mert a nagyság a lélekben van. Az én művészetem a lélek realizmusa. Teljesen leegyszerűsített formába vésem az örök emberit . . .”

Baranyi Markov Zlata kétségkívül tehetséges szobrász volt, de művészettörténetünk nyilván elsősorban és mindenekfölött a keramikust fogja tisztelni benne. Mert elsősorban mégiscsak keramikus volt, még hozzá vérbeli keramikus. Micsoda színeket tudott például kicsiholni a tűzből és agyagból! A földet, az agyagos földet ismerte talán mindenkinél jobban, s abba tudta legjobban átültetni az embereknek szánt sokszor szimbolikus üzeneteket. Az agyag határozta meg végül is viszonyát az éléhez, elsősorban az emberhez és a természethez. Igen a természethez! Mert kevesen tudták annyira szeretni a természetet, mint Zlata asszony. Kedvelt témái közé tartozott a madárzajtól hangos kopár téli fa, a vízen tovatűnő csónak, a szikes szülőföld. Látomások voltak ezek valójában, a művész víziója, egy-egy fikció, de valamennyi munkájában benne érezzük vidékünket, a Vajdaságot és azon belül is a Bánát egyfajta nyugalmát.

Több mint fél évszázadon át gyúrta az agyagot, művészi szinten folytatva a gölöncsérek mesterségét. A már említett 1934-es újvidéki kiállításuk például azzal vonult be a művészettörténetbe, hogy ez volt az ország első kimondottan keramikát, művészi keramikát bemutató kiállítás. Hogy milyen sikere volt ennek a kiállításnak, arról az egykori sajtóból értesülhetünk, amely arról számolt be, hogy minden kiállított tárgy elkel.

Kerámiai gyorsan bejárták az országot, sőt már a háború előtti években külföldön is láthatták. 1937-ben például már Párizsban állít ki, igazi nagy nemzetközi sikereit pedig a hatvanas és hetvenes években aratja: 1968-ban a bruxelles-i Cenciel l'europen del art tünteti ki, három évvel később a párizsi Nemzetközi Szalon részesíti elismerésben, majd 1973-ban a budapesti Ernszt Múzeumban férjével közösen rendezett nagy retrospektív kiállítást. Az Őszi napsütés és az Árvák című szoborcsoportja, Az élet folyik tovább című szobra és tájunk motívumait őrző lapjai keltek nagy érdeklődést. Ezeknek a munkáknak ma már szinte kötetnyi irodalmuk van.

Baranyi Markov Zlata egyéni hangú művész volt. Ma szinte valamennyi vajdasági és nemcsak vajdasági keramikusunk tanítójának is tekintik. S az is, mert évtizedeken át oktató az újvidéki iparművészeti középiskolában és alapító tagja, majd elnöke a Vajdasági Iparművészek Egyesületének is. Munkáit számtalanszor díjazták, szinte nincs is olyan elismerés, amelyet méltán ki ne érdemelt volna.

A férje halála óta eltelt nyolc évet az Őszi napsütésben sütkérező öregasszonyai módjára élte le, egyedül, de szüntelenül alkotva. Sőt egy egész kiállításnyi új festményével ismerkedhettünk meg az 1983-as zrenjanini kiállításán. Az életművet viszont három évvel előbb a Matica srpska Képtárban megtartott nagy, szinte grandiózus kiállításon tekintettük át.

Baranyi Markov Zlata munkáit a zrenjanini múzeum és a temerini emlékszoba őrzi majd szinte a maga teljességében, de munkái ott vannak több újvidéki ház homlokzatán, a palicsi parkban, szülőfaluja temetőjében, mindenekelőtt azonban bennünk élnek tovább. Ahogyan Csuka Zoltán mondta az 1973-as kiállítás megnyitóján: „Az élet gyorsan elmúlhat, de a művészet megmarad. Hogy is mondja Madách Évája a költői szép és nagy igazságot: „Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál, ne hidd, hogy éjed engem elriaszt — a por hull csak belőle, a föld szülötte, én glóriával átléptem azt.”

Bela DURANCI

KONJOVIĆ ÚJ KÉPEI

Konjović a legtermékenyebb művészek közül való, több mint hetven év szakadatlan munka áll mögötte, évente átlag ötven képet fest, opusában háromezer munkát tartanak számon stb. Természetes tehát, hogy sok kiállítást rendez, sok képpel. Emlékszem, pl. 79-es zemuni retrospektíváján több mint 300 munkát állított ki, a kiállítási terem egyik üveg-fala mögött kék medence csillogott, a szó szoros értelmében belopva a

képek közé a végtelent... Tavalyi párizsi tárlatán is majd félszáz képpel szerepelt.

Ez a mi kiállításunk* tán a legkisebb tárlata Milan Konjovićnak. De nyugodtan állíthatjuk, a fontosabbak közé tartozik, fontos esemény részesei vagyunk. Mi látjuk ugyanis elsőként az életmű betetőzése, és hát a párizsi bemutatkozás utáni új anyagot.

Szörnyen nehéz Konjović képeiről beszélni, pontosabban, nehéz az első benyomásoktól szabadulni. A kiállításra készülve, beleolvastam Konjovićról írt szövegeimbe, és azt kellett tapasztalnom, legtöbb írásomban ezt az első benyomást, impressziót próbáltam tetten érni én is, minden egyes alkalommal, akárcsak először.

Van Rilkének egy mondata, valahogy így hangzik: *A virágágásokban néhány virág felállt és azt mondta rémült hangon: piros!*

Konjović képei előtt mindig ez a mondat jut eszembe, az ő képein állnak ugyanis így fel a virágok — a színek, a tárgyak, a figurák s mondják egyszerre, de nem szorongva, nem rémült hangon, hanem harsányan, boldogan: piros!, kék!

Konjović erős, durva ecsetével, kaparókésével (Herceg egyik korai írásában brutális technikáról beszél) spirálmozdulatokat végez, tehát nem csak döf, ahogy legtöbbször hangoztatják. Spirálokat fúr, s mint a bányászok a spirálokba helyezi dinamitját, a pirosat, kéket.

Igen, a Konjović-kép egy boldog, pozitív explózió. Ez az explózió szinte megvakít bennünket, és legtöbbször nem érezzük szükségét a kép elemzésének. Ezt az explóziót szeretnénk tetten érni, persze sikertelenül.

Konjović minden gesztusa, minden képe maximálisan felfokozott, ahogy Herceg mondja: *túlfokozott*. Ez a túlfokozottság életművében természetes állapot. Nála a szín, ahogy Adorno mondja Wagner kapcsán: *cselekvés*.

Konjović meséli, hogy párizsi tárlatán Gaston Diehl, a neves műkritikus, az utolsó vadnak, a fauvizmus betetőzőjének nevezte. Míg ezeket a szavakat hallgattam, eszembe jutott, hogy amikor én először találkoztam a fauvisták képeivel, Matisse és Derain tájai valahogy fakónak, szelídnek tündek. Arra gondoltam, az idők folyamán kifakultak, csak később értettem meg, azért tűnt fakónak a legtöbb Párizsban látott kép, mert az én szemem Konjovićhoz szokott.

Konjović anyaga (még olyan festőkhöz viszonyítva is, mint Soutine és Rouault) különös elementaritással bír — akárha nem bolti festékek volnának, hanem valami misztikus eredetű rögök. Mondják, a tűzhányók szoktak felszínre dobni ilyen ökölnyi kénrögöket.

Érdekes, Konjović egyik legjobb ismerője, Trifunović még korai, fátyolos kék fázisa kapcsán is tűzhányóról beszél, azt mondja: „iz njega

* Elhangzott az Újvidéki Színházban rendezett tárlat megnyitóján, 1986. február 28-án

kao da je suknuo plavi vulkan". Ez szép: kék vulkán. Pedig hát Trifunović tíz körömmel küzdött, hogy ne kerüljön a konjovići patetika, ahogy ő nevezte: mítosz hatása alá.

Konjović furiozitása a 70-es években fokozódik. A világ ellenállása megszűnt, az anyag abszorbeálódott, spiritualizálódott.

Ezt persze csak akkor észlelhetjük, ha egészében nézzük az életművet, ha mint egyetlen festékfolyamot vizsgáljuk, és nem szabdadjuk, nem tagoljuk részekre, ha nem vizsgálztatjuk le a mestert minden korszakában minden trend, divat szemszögéből.

Véleményem szerint éppen utolsó korszakában üti át a hangfalat. Éri el a fehérizzást.

Az utóbbi években mind többet jártam műtermébe, mind több szöveggel, verssel próbáltam jelezni a felismerést, az új expresszionizmus csodáját. Többek között tehát ezért is kerül sor — itt és most — éppen erre a tárlatra.

Az idős festőknél gyakran történik hasonló kifehéredés, elég pl. Taglia, Čelebonović vagy Tóth Menyhért utolsó korszakára utalni.

E változást, kivilágosodást a kék, az első francia korszakra emlékeztető finom, fátyolos kék megjelenése jelezte. (De nem sokkal azután már egy új zöld és egy új aranyárga megjelenéséről is beszélhetnénk.)

„A kék elsősorban az eget jelenti — mondta Konjović —, szublimációt, a szellemi utáni vágyat.”

Ez a kék valójában emlék, emlékezés az ifjúkor kékségére, Azúr-partjára — s ez a part egyben már a túlsó part is.

Legszébb ilyen új-kék képe, az itt látható *Kórus*. Konjovićnál eddig nem tapasztalt könnyedség. Pontosan érezni, ezek az emberek énekük által egy magasabb szférába jutottak.

Mondom, a gesztus még jobban felgyorsul, noha azt hittük, gyorsabb, motorikusabb már nem lehet. A keleti mesterek törekednek egész életükben az ilyen gesztus elérésére.

Régi motívumai, ismert figurái térnek vissza mint hazajáró lelkek (ideák), s állnak új kompozíciókba, leggyakrabban egy-egy szélesen elterülő akt mögött.

De a valóban új momentum: a bizánci festészet felé fordulása. Párizsból visszatérve arról mesélt, zombori figuravilágának nagy, durva fejeit készül arannyal körülpántolni, megkoronázni. Néhány tapogatózó stúdium után, dinamikus ikonjaink olyannyira felszabadítják, hogy utolsó műteremlátogatásunk alkalmával úgy éreztük, csoda tanúi vagyunk.

Hirtelen felerősödik a zöld, központba lép, mind erősebbé lesz, arany-nyá a sárga, a narancs.

Greco („taj poslednji Bizantinac”, ahogy Ljubo Babić nevezi) interpretálja így újra a bizánci festészet „rideg, ünnepélyes szentjeit”, nála történik ilyen eleváció, nála ütnek így meg bennünket a nehéz, barna szárnyak, a kocsis kép előtt meg Francis Jammes „primitív jámborságát”

éreztem, s azt, hogy tán egy képe sem kötődik ennyire az alföldi festőkhöz! — noha a narancsarany aureola végül is egészen más régiókba emeli a képet.

És hát Rouault-t kell még okvetlenül megemlíteni, Rouault-t, aki 80 éves korában szintén meg tudott újulni, Rouault-t akinél a kurtizánok, a clownok és Krisztus egyazon világból vették...

Rouault egyik alapítója volt az Őszi Szalonnak. Ezért felettébb jelképesnek tudom azt a mellékesnek tűnő adatot, hogy a Grand Palais megszerzésében éppen Rouault lánya segítette Katarina Ambrozićnak. Mintha csak megérezte volna: olyan festőről van szó, aki tetszene apjának.

TOLNAI Ottó

KRÓNIKA

MAGYAR—JUGOSZLÁV KULTURÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS — Köpeczi Béla, Magyarország oktatás- és művelődésügyi minisztere március végén többnapos munka jellegű és baráti látogatáson tartózkodott hazánkban. Belgrádban dr. Mijat Sukovićyal, a Szövetségi Végrehajtó Tanács elnökével és Živorad Kovačevićyal az SZVT tagjával tárgyalt a két ország tudományos és művelődési együttműködéséről. Köpeczi Béla oktatás- és művelődésügyi miniszter járt még Újvidéken, Zágrábban és Ljubljanában. Újvidéken Vladislav Radakovićyal, a Tartományi Végrehajtó Tanács tagjával, a Tartományi Oktatási és Művelődési Bizottság elnökével az oktatás és a kultúra időszerrű kérdéseiről folytatott eszmecsere. A beszélgetésben részt vett dr. Zoran Stojanović, az Újvidéki Egyetem rektora, Aleksandar Tišma és dr. Čedomir Popov akadémikusok, Horváth Sándor, a Tartományi Nemzetközi Tudományos Művelődésügyi és Műszaki Együttműködési Intézet igazgatója, Dušan Prodanović, a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet igazgatója és Stojadin Ljubenković, a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet igazgatója. A magyar művelődésügyi miniszter ellátogatott az újvidéki József Attila Általános Iskolába és a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetébe, elbeszélgetett a Matica srpska vezetőivel, s megtekintette az újvidéki Modern Művészetek Galériáját is

A SZERB NEMZETI SZÍNHÁZ
125 ÉVE — Március 27-én és 28-án

kétnapos ünnepi rendezvénysorozat szerveztek a Szerb Nemzeti Színház fennállásának 125. évfordulója és a színház napja alkalmából. Az ünnepi díszülésem átadták az idei Jovan Đorđević Emlékérmeket. Az Emlékérem arany fokozatát Velimir Životić színművész és Toplak Imre karmester érdemelte ki. „Velimir Životić három és fél évtizedes művészi pályafutása során több mint száz szerepet játszott el a Szerb Nemzeti Színházban. Első előadása a *Koštana* volt, s a legutóbbi szintén a *Koštana*, új, átértelmezett változatban. Emlékezetes alakítást nyújtott Nušić, Lorca, Cankar, Krleža, Lebović és Kovačević színműveiben... Toplak Imre 1961-től tagja a Szerb Nemzeti Színháznak, ahol az opera-, operett- és balettelőadások sikerei nagymértékben az ő irányításával születtek. Huszonnyolc operát vezényelt Újvidéken, zömmel Verdi, Puccini, Rossini, Bellini, Borogyin Csajkovszkij, Lehár és Tijardović műveit, tizenöt balettpremieren, kantata- és operabemutatón vezényelt. Karmesterként országunk határain túl is ismertté vált” — indokolta meg döntését a díjat odaítélő bizottság.

Jovan Đorđević-ezüstéremben részesült Đorđe Moldovanović, az operakórus tagja. A Szerb Nemzeti Színház színészi díját idén Ksenija Martinov Pavlović kapta. Botho Strauss *Nagy és kicsi* című drámájában nyújtott alakításáért. Dicséző oklevelet adtak át Juraj Ferik és Miodrag Janoszki karmesternek.

A díszülésem Miloš Hadžić a Szerb Nemzeti Színház történetéről beszélt, 125 éves tevékenységét méltatva. Az ünnepség Stanislava Stana Jatić jellemztervező kiállításával zárult, majd bemutatták az idei évad legjobb alakítását, a *Koštana* — *álom és sikoly*

címűt, amelyet Mira Erzeg adaptált és rendezett, valamint az *Igor herceg* című operát, melynek rendezője Mladen Sabljic.

Az idei évad jubileumi lesz a Szerb Nemzeti Színházban, öt bemutatót terveznek az év folyamán, közülük három ősbemutatót: a jubileum alkalmából megrendezett pályázat díjnyertes drámája mellett bemutatják Rudolf Bruči *Gilgames* című operáját, valamint Zoran Mulić *Örök völegény* című balettjét.

AZ AVAR KOR EMLÉKEI — Az újjvidéki Vajdasági Múzeumban január 14-e és március 2-a között figyelemre méltó kiállítást rendeztek a nemrégiben feltárt Novi Slankamen melletti Čarevci avar kori nekropolisz leleteiből. Ez a szerémségi lelőhely a VIII. századi avar kolonizáció emlékeit őrzi. Az ásatások során — amelyet J. Kovačević vezetett — nyolcvanöt sírt tártak fel, közülük kettő lovasír. A felnöttek tetemét három méter mélyre temették, északnyugat—délkelet irányban, úgy, hogy délkelet felé nézzenek, amerre szerintük a másvilág volt.

Az archeológiai kiállítást — amely a szakemberek és a nagyközönség érdeklődésére egyaránt számot tarthat — Nebojša Stanojević állította össze, rendhagyó módon: nagy fontosságot adva a vitrineknek, nagyságuknak, formájuknak, elhelyezésüknek és színüknek. A tárlat ugyanis a temetkezési helyet rekonstruálja, az ásatást dokumentálja: minden vitrin egy-egy sírt, színe pedig az elhunyt nemét jelképezi, elhelyezésük a sírok egykori térbeli helyzetének, magasságuk pedig azok mélységének felel meg.

Az újjvidéki tárlaton a kutatások reprezentatívabb leleteit állították ki. Főként a fémből készült tárgyak értékesek: az aranyozott vagy ezüstözött bronz férfiövek, amelyek a törzsi méltóságot jelképezték, a díszes lószerszámok, valamint a női ékszerek. A csontból készült tárgyak is ritkaságomba mennek. A sírokban talált agyagedényeket kell még megemlítenünk: van köztük kézi munka, vörös-

agygából gyúrt tárgy, valamint korongon készített edény.

A kiállítás a lovassírokat is bemutatta.

A VAJDASÁGI ÍRÓEGYESÜLET HÍREI — Március 9-én tartották meg a Vajdasági Íróegyesület közgyűlését, amelyen Aleksandar Tišmának átadták a Vajdasági Íróegyesület életműdíját. A bírálóbizottság nevében Tišma munkásságát Miroslav Egerić méltatta.

A Vajdasági Íróegyesület a Jugoszláv Írószövetség statútumának módosítását is megvitatta. Támogatták a Jugoszláv Írószövetség becsületbíróságának létrehozását, valamint azt, hogy az elnökség elnökének mandátuma kétszer egy év lehessen. Az alkotók helyzetét és munkájuk értékelését egy-egyesíteni kell — hangoztatták a közgyűlésen.

A Vajdasági Íróegyesület közgyűlése elfogadta az Íróegyesület Elnökségének alábbi, a Jugoszláv Írószövetség elnökének megválasztására vonatkozó állásfoglalását:

„A Vajdasági Íróegyesület Elnöksége úgy véli, hogy be kell tartani a Jugoszláv Írószövetség Közgyűlése Elnöksége elnöklői funkciója meghatározásának kijelölt sorrendjét, és ilyen értelemben hagyta jóvá, és ezután is így fog jóváhagyni minden javaslatot, amely a jelölésben a demokratikus folyamat eredménye.

A következő megbízási időre javasolt küldött jelölésével kapcsolatos viták során kialakuló események azonban egyre inkább arra engednek következtetni, hogy kérdésessé válik a Jugoszláv Írószövetség egysége. A Vajdasági Íróegyesület közgyűlésének elnöksége minden egyesületet arra szólít fel, hogy a lehető legjobban törekedjen arra, hogy az írószervezetek közös érdekeinek betartásával és a szervezettek méltóságának szellemében igyekezzen leküzdeni a nézeteltéréseket, és fejleszteni a szövetség egységét. Ezért javasoljuk a Jugoszláv Írószövetség Közgyűlése Elnökségének, hogy vitassa meg, mennyire célszerű a közgyűlés megtartása a kijelölt terminusban.”

Március 25-én ülésezett az Újvidéki Irőgyesület Elnöksége. Az Elnökség összeállította a Vajdasági Irőgyesület elnök- és titkárjelöltjeinek listáját. Az Irőgyesület elnöki posztjára Bányai Jánost, Végel Lászlót és Miroslav Demákot, titkárának pedig David Kecmant, Judita Šalgót és Milutin Pavlovot javasolták.

JUGOSZLÁV SZERZŐ DRÁMÁJA PESTI SZÍNPADON — Galócza címmel vitte színe a Katona József Színház Ivan Kušan horvát író Čaruga című művét Spiró György fordításában és Benedek Miklós rendezésében. A március elején tartott bemutató sajtóvisszhangja igen kedvező. A kritikák kivétel nélkül színvonalas, mesterség szempontjából igényes szórakozásnak ítélik meg a Galóczát. Annak ellenére, hogy a „drámai matéria... nincs is olyan nemes anyag, mint Shakespeare vagy Csehov” — a színház nagyszerű előadásai épültek a két szerző művére —, a Galócza „cleven színházzá tud válni”, állapítja meg Koltai Tamás Betyáropera c. bírálatában az Élet és Irodalomban. Ennek magyarázatát pedig abban látja, hogy Kušan „nemcsak a melodramát, a négyszáz éves »polgári szomorújátékot« fordítja ki, hanem késői utódját, a polgári melodramát is, s a vaudeville, a bohózat eszközeit éppúgy fölhasználja hozzá, mint az »alpári« szórakoztatás, a giccs, a grand guignol, a ripacséria *stilus értékű fogásait*”. Almási Miklós szerint, aki a Népszabadságban *Balkezesek krimije* címmel ír Kušan darabjáról, a néző örül a „színeszi játék megoldásainak, oda tud figyelni arra is, hogyan csinálják ezt a mulatságos színházi happeninget”. Ezt annál is inkább teheti, mert „Benedek Miklós rendezése arra is ügyel, hogy a néző szeme megtalálja ezeket a játékcsemegéket”. Ez pedig annak eredménye, hogy Benedek „rájött arra, hogy itt semmit sem kell túlozni a komikus

hatás kedvéért, elég, ha mindenki halálkomolyan veszi magát (és szerepét). Mert ezeket a szerepeket képtelenség komolyan venni, ám ha a színészek erre koncentrálnak, azonnal nézőtéri nevetésben robban igyekezetük”. A színészek, hasonlóan a rendezőhöz, élnek is a mulattatás lehetőségével. Ahogy az Új Tükör kritikusa, Köröspataki Kiss Sándor írja *Népszínmű időzójelben* c. írásában: „Szereplői, egy megelevenedett panoptikum figuráiként cselenek-botlanak céljaik felé. Nem realista és komoly népszínművet kapunk tehát, hanem stílusjátékot, ahol jóformán minden időzójelbe kerül. A gyilkos szándékú, hűtlen feleség éppúgy, mint az államhatalmat képviselő csendőrtiszt, vagy a félelmetes hírű útonálló, Galócza.” A címszereplő Végvári Tamás, akinek „elmélyült jellemtanulmánya ellenállhatatlanul mulatságos”, „Básti Juli Ankićája felváltva hol bizonyos olcsó színházi kliséket épít föl a meg nem értett aszszonyról, a vampról, a ravaszul elvetemült nőről, hol meg egyetlen mozdulattal frenetikus giccsparódiába fordítja saját ábrázolatait.” De dicsérik Újlaki Dénest a „rabiátus férj”, a „bumburnyák földbirtokos” szerepében, Hollósi Frigyes, aki „az egykori parasztfigurák gesztusmaradványait is képes parodizálni”, Szacsvey Lászlót „ügyefogyott titkár”-ként, aki ismerősünk „túl a darabon és játékon” is, a „slamposan kuvidon cselédrokon szerepében” Szirtes Ágít, aki „hétköznapi jellemeket vesz mintául, és érett technikával élezi ki a paródiái hatást”, akárcsak Dörmer György „szemforgató rendőr”-ként, Gáspár Sándor viszont azzal tűnik ki, hogy „ő találja meg leginkább a próza- és énekszerep közötti zökkenőmentes átjárást: operai gesztusai, német szavakat daráló rossz szokásai, átlátszó hazugságai igazi kelet-európai szemil figurává” teszi a földmőröt. Az előadás zenéjét Másik

János szerezte, s a „dalok egy kicsit a Brecht—Weill-féle *Koldusopera* mintájára működnek: egyszerre parodizálják a drámai tartalmat és a műfajt”. Székely László díszletei kiemelik a történet „környezeti forrásait”: a „bűdös hotelszobák, lepusztult vadásztanya, valamint a konyhaszagú urasági lak” kisszerűségét. Pilinyi Mária ruhái „alig föltilizált, viselőjükhöz szerveült darabok”. Egyértelmű dicséretet kap a fordító, mert segíti a játszhatóságot, ritka stílusérzékkel bír, „szövege szinte rendezői utasítás erejű”, „Kusan szövegét úgy hasonlítja magáévé, hogy nem lúgozza ki belőle az eredeti íze- ket.”

SZÁZADSZOR A JÁTÉK A KAS- TÉLYBAN — 1977. november 24-én tartották az Újvidéki Színházban Molnár Ferenc *Játék a kastélyban* című háromfelvonásos „anekdotájának” bemutatóját és mintegy nyolc és fél év múltán, 1986. március 23-án játszo- ták századszor az előadást. Minden- képpen olyan rekordról van szó, amelynek jelentőségét növeli, hogy az újvidéki magyar színház hetente csak kétszer tart előadásokat, s hogy a többszörösen nagyobb évi előadásszám- mal működő társulatok is ritkán vis- nek egy darabot száz estén közönség elé. A kritika annak idején igen jól értékelte Ljubomir Draškić belgrádi rendező rendhagyó Molnár-interpretá- lását, de ennél sokkalta fontosabb, hogy a közönség is elfogadta a hagyomá- nyostól eltérő megjelenítést, amely azonban azzal, hogy a molnári szí- házi princípiumnak megfelelően min- denekelőtt a játékot, a játékoságot kí- vánja hangsúlyozni, érvényesíteni, in- kább tekinthető szerzőhű tolmácsolás- nak, mint azok a megjelenítések, ame- lyek meglegszenek a szavak, a szó- veg szellemességével. Draškić ehhez il- leszti a gesztusok, a cselekvés játékos-

ságát, komikumát. A rendezői szán- dék értő közvetítői a *Játék a kastély- ban* színészei, elsősorban a korosodó hősszerlemest, Almádyt alakító Frenczi Jenő, aki széles gesztusokkal játszva el a nagy szavakat érzékelteti a figura kisszerűségét és egyben szánni való hódítói igyekezetét. Ha a szerelmi je- lenetet — amit Draškić nemcsak hogy nem függöny mögött, hangjátékszerűen játszat el, hanem üvegfallal előtt kétsze- resen is láthatóvá, s ezzel még leleple- zőbbben komikussá tesz — a későbbi próbával vetjük egybe, akkor válik nyilvánvalóvá, hogy a bonviván az életben is éppúgy szerepet játszik, alakít, mint a színpadon. S ez több, mint stílusparódia, ez már a színészet önleleplező gesztusa, szakmai önbírá- lata is. S hogy a két jelenet valóban ellenállhatatlan, sikerük kirobbanó, abban egyenlő része van a primadon- nát azonos szinten és alapállásból ját- szó F. Várady Hajnalkának. Tud szép, elkényeztetett, kacér, ostoba és ravasz lenni, s mindezt annak érdekében tes- zti, hogy ő irányítsa kettejük kapcsola- tát, közben azonban éppúgy színészi természetrajzot ad, mint partnere. A bemutatóhoz hasonlóan lámpalázasan induló jubileumi előadás harmadik embere a buzgómócsing titkárt játszó Venczel Valentin volt, de friss színfolt maradt Pásthly Mátýás borraival vadász lakája is. A szerzőtrióból Faragó Árpád oldottsága, Fejes György funkció- nális zavartsága és Balázs Piri Zoltán ügyefogyott kétségbeesése jellemezte a századik megjelenítést. Az előadás ter- mészetszerűen kissé talán átalakult, de szinte semmit sem veszített életrevaló- ságából, vérbeli színpadi komikumá- ból, amihez a sikeres vendégjátékok mellett — ezek közül legszívesebben a bécsire emlékeznek — az újvidéki közönség kitartása és érdeklődése is hozzájárult, éppen úgy, ahogy az elő- adás minden munkatársának igyeke- zete, akiket a színház előadás után

elismerő oklevéllel, a színházigényét ezúttal is bizonyító újvidéki közönség pedig tapssal jutalmazott.

G.

Április 6-a és 16-a között tartották meg Szarajevóban a kis- és kísérleti előadások 27. fesztiválját, amelyen 14 társulat 16 előadást vitt színre. A fesztiválon négy belgrádi, három ljubljainai, két szkopjei és egy-egy niši, priština, rijekai, szarajevói, újvidéki, titogradai és varaždini színház mutatkozott be. Az Újvidéki Színház Varga Zoltán *Búcsú* című drámáját vitte színre, Hernyák György rendezésében.

SZLOVÉN NYELVŰ KALEVALA-DRÁMA — Dane Zajc (1929) néhány kiváló költői dráma szerzője poétikus sorsdrámát írt a finnek nemzeti eposzja, a Kalevala motívumainak felhasználásával. Előbb arra gondolt, hogy dramatizálja az eposz egy vagy néhány epizódját, majd mind inkább sajátjaként élte át a Kalevala képzeletbeli világát, s egyre több lehetőséget látott arra, hogy az eposz fikciójához saját képzeleteit kapcsolja, így jött létre a Kalevala alapján készült Zajcmű. Napjaink egyik legjelentősebb szlovén költője a mű egyéni vízióját nyújtja ugyan, de a három főszereplőt — Lemminkäinent, Ilmarinent és Veinemoinent — átveszi az eposzból. Zajc műve, írja megjelenítése után róla Daribor Foretić, a zágrábi Danas kritikusa, mindenekelőtt költői szimbólumrendszerének szövevényével és zeneiségével tűnik ki. Az előadás, a kritikus szerint, kiváló. Sajátos, hogy színpadraállítója Meta Hočevar, napjaink egyik legismertebb, leginvenciózusabb díszlettervezője, aki a Szlovén Nemzeti Színház kistermében a „színpadi vizualitás csodáját” teremti meg. „Minimális dekorral, gyors színpadi változásokkal s a színpadi elemek költői szépségével fejezi ki csodálatos erővel Zajc költői és a Kalevala mitikus világát.” Kalevalájáért Dane Zajc Grum-díjat kapott.

DÍJAK, ELISMERÉSEK — Miroslav Krleža hagyatékából és a szerzői jogok egy részéből a Horvát Íróegyesület Krleža-alapítványt létesített. Az új irodalmi díjakat négyévenként ítéli majd oda a Horvát SZK területén kiadott legjobb esszé-, próza-, dráma- és verskötetért, valamint az országban megjelent legjobb könyvért, műfajra való tekintet nélkül. Az alapítványból ezenkívül díjazták majd a külföldi Krleža-fordításokat, a Krleža-életmű kutatására ösztöndíjat létesítenek, s jutalmazzák az író életművével foglalkozó tanulmányokat, műveinek fordításait és a kiadói tevékenységet is. A Krleža-alapítvány díjait már az idén kiosztják az elmúlt négy évben megjelent alkotásokért.

Az idei Sztrugai Költészeti Esték irodalmi díját, az Aranykoszorút Allen Ginsbergnek ítélte oda a rendezvény tanácsa. A díjat az amerikai költő műveinek kivételes művészi értékéért, valamint az amerikai és általában a modern költészethez való hozzájárulásáért kapta. Allen Ginsberg mindig is az emberi létezés legfontosabb, egzisztenciális kérdései, az emberi méltóság és identitás után kutatótt műveiben — áll a tanács jelentésében.

A Híd Szerkesztőtanácsa által nevezett bíráló bizottság (Fehér Ferenc, Fekete J. József, Juhász Géza, Petkovics Kálmán és Utasi Csaba elnök) 1986. március 4-ei, 14-ei és 17-ei ülésen megvizsgálta a jugoszláviai magyar írók 1985. január 1-jétől december 31-éig megjelent műveit.

A bíráló bizottság egyhangúlag úgy döntött, hogy az 1985. évi Híd Irodalmi Díjat Németh István *Hegymlás* című novelláskötetének ítéli oda.

A *Hegymlás* novelláit nyelvi tisztaság, erő és kifinomult formaérzék jellemzi. A világunkból vett emberi sorsok felvonultatásával Németh István kiteljesíti azoknak a figuráknak a körképét, amelyek kezdettől fogva végigkísérik írásművészetét — áll a jegyzőkönyvben.

A Vajdasági Művelődési Közösség a Kultúra Szikrái elnevezésű díját a múlt évben kifejtett tevékenységéért a 14. vajdasági szlovák rohambrigád nevét viselő petrőcei énekcsoportnak, a mitrovicai Sirmium Cantorum ének-karnak, az újvidéki Tankönyvkiadó Intézetnek és a Pećinci Partizán-tanácskozás nevű művelődési otthonnak ítelték oda. Az amatőrizmus fejlesztéséért Pfaf Mihály bezdáni közéleti dolgozót díjazták, elismerésben részesült még Boško Zeković, az újvidéki bábszínház nyugalmazott igazgatója, Moják Aranka keramikus, Melanija Palović író, Slobodan Bursac karmester és Franjo Knežević zenetanár.

A Vajdasági Újságírók Egyesülete életműdíjban részesítette Miroslav Antićot, a Dnevnik napilap neves publicistáját. „Miroslav Antić elkötelezett munkásságával 30 éven át gazdagította a vajdasági és a jugoszláv újságírást. Tehetségét leginkább riporter-

ként csillogtatta. Több száz riportjában az élet keserűségeit az egyszerű örömeket egyedülálló módon szólalattatta meg. Ő volt az első főszerkesztője a *Ritam* c. lapnak, mely az első olyan lap volt, amely a televízióról és a művészekről szól, majd felújította a *Neven* című gyermeklapot” — indokolta meg döntését a zsűri. A Vajdasági Újságírók Egyesületének díját 1986. március 26-án Titoverbázon Irina Hardi Kovačević, az Egyesület elnöke adta át.

KIÁLLÍTÁS — Március 28-án Budapesten megnyílt *A népművészet Jugoszláviában* című vándorkiállítás. A zágrábi, belgrádi, újvidéki és ljubljainai múzeumok anyagából összeállított tárlatot Debrecenben, Miskolcon és Salgótarjánon mintegy 35 000 ember tekintette meg. Az eddigi legteljesebb jugoszláviai népművészeti kiállítást május 25-éig tekinthetik meg a budapesti érdeklődők.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

Josip Broz Tito összegyűjtött művei XX.

Bognár Antal: Álmodok a halálban (regény)

Kopeczký László: Hímzett pogácsa (kisregények)

Gion Nándor: Angyali vigasság (novellák)

Németh István: Hegyomlás (novellák)

Tolnai Ottó: Gyökérrágó (versek)

Kontra Ferenc: Fehér tükrök (versek)

Deák Ferenc: Árnyjáték (filmforgatókönyvek, tévéjátékok)

Gerold László: Színházesszék

Bori Imre: Kosztolányi Dezső (tanulmány)

Thomka Beáta: A pillanat formái (tanulmány)

Fekete J. József: Olvasat (esszéek Szentkuthyról)

Ágoston Mibály: Helyesírásunk hiteléért (tanulmány)

Petkovics Kálmán: A 7 Nap útja (sajtótörténet)

Jung Károly: Táltosok, ördögök, garabonciások (tanulmányok)

Katona Imre—Lábadi Károly: Szedem szép rózsámat (drávaszöveggyűjtés)

A JKSZ KB 22. ülése

A JKSZ KB 23. ülése

Megjelenés előtt:

Bogdánfi Sándor: Éjszakák (novellák)

Kalapis Zoltán: Régi bácskai és bánati utazók (útleírások)

DOKUMENTUM

Vékás János: „Az élet elmúlt, tetszel érteni?” (Utolsó interjú Komáromi József Sándorral) 561

IRODALMI MÚZEUM

Weissenbeck József: Csuka Zoltán leveleiből 578

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Sárvári V. Zsuzsa: Népi hiedelmeinkről (Jung Károly: *Táltosok, ördögök, garabonciások*) 581

Toldi Éva: Idő- és történettudat (Mészöly Miklós: *Merre a csillag jár*) 583

Piszár Ágnes: A regényírás zsákutcái (Szávai Géza: *Séta gramofonzenére*) 586

Balázs Art Valéria: Fordítók, tolmácsok szakfolyóirata (*Prevodilac*) 589

Varga Szilveszter: Múlt és jelen ötvözése (Varga Imre: *Ember/világ rapszódia*) 590

S z í n h á z

Gerold László: Ház a határon 591

P. Müller Péter: Paraszt Hamlet 594

G. L.: Magam talán középre állok 597

T e l e v í z i ó

Bordás Győző: Réztrombitás reklám 597

R á d i ó

Febér Katalin: A hinterland 599

Képzőművészet

Bela Duranci: In memoriam Baranyi Markov Zlata 601
Tolnai Ottó: Konjović új képei 602

KRÓNIKA

Magyar—jugoszláv kulturális együttműködés; A Szerb Nemzeti Színház 125 éve; Az avar kor emlékei; A Vajdasági Íróegyesület hírei; Jugoszláv szerző drámája pesti színpadon; Századszor a *Játék a kastélyban*: Szlovén nyelvű Kalevala-dráma; Díjak, elismerések; Kiállítás 606

Számunkat a Novi Slankamenon feltárt avar kori leletek reprodukcióival illusztráltuk.

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1986. április. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra csütörtökön 11-től 13 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 600, fél évre 300, egyes szám ára 60, kettős szám ára 100 dinár; külföldre egy évre 1200, fél évre 600 dinár. Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 300 dinár. — Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken.

YU ISSN 0350-9079